

HENRI FAVRE

İNKALAR

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 59

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 59

D

Henri Favre

Henri Favre CNRS'te (Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi) onursal araştırma yöneticisidir.

Favre, Henri
İnkalar
ISBN 978-975-298-287-1 / Türkçesi: İsmail Yerguz
Şubat 2007, Ankara, 124 sayfa
Kültür Kitaplığı: 59; Tarih: 16

İnkalar

Henri Favre

DOST

ISBN 978-975-298-287-1

Les Incas
Henri Favre

Birinci baskı, Şubat 2007, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

KARA
Quito
KOLOMBİYA
EKVADOR
Tumipampa
KAÑARR
BREZİLYA
CHACHAPUYA
Cajamarca
CHIMU
Chanchan
WAYLA
Chavin
PERU
Jauja
Lima
WANKA
Pachacamac
Huari
Vilcashuaman
CHANKA
Cuzco
Titicaca Gölü
BOLİVYA
La Paz
Arequipa
LUPAKA
Tiahuanaco
KOLLA
PASİFİK OKYANUSU
Potosi
ŞİLİ
Tucuman
İspanyol fethi sırasında İnka İmparatorluğu'nun sınırları
Bugünkü uluslararası sınırlar
ARJANTİN
KAÑARR Etni
Santiago
İnka öncesi sit alanı
İnka kenti
Günümüz kentleri

I. Bölüm

ÖNCÜLER VE RAKİPLER

1532'de İspanyollar Peru'ya ulaştıklarında İnkalar yüksek bölgelerde ve Andlar'ın alüvyonlu ovalarında egemenliklerini kurmuşlardı. İmparatorlukları Cuczo'dan kuzeyde Kolombiya, güneyde Şili ve Arjantin'e kadar uzanıyordu. Uygarlıklarının yansımaları Panama'ya kadar ve hatta Brezilya'nın uzak Atlantik kıyılarına kadar ulaşıyordu: Amazon ormanlarında kabileden kabileye dolaşan bakır aletler, altın ve gümüş süs eşyaları. Tüm Güney Amerika'da sadece Ateş Ülkesi, Avrupalılar da aynı etkiyi hissettiklerinde *El Dorado* mitini doğuran bu büyüleyici ihtişamın dışında kalabiliyordu.

Bununla birlikte, İnkalar uzun süre istenmeyen insanlar olarak görüldükleri bir bölgede önceleri karanlık ve zor dönemler yaşamışlardır. Yayılmaları ancak XV. yüzyılın ortalarına doğru, dokuzuncu Cuzco hükümdarı Pachakuti döneminde başlayabilmiştir. Geç dönemde olmasına rağmen, bu yayılma onlara, kısa sürede, binlerce yıllık bir geçmiş içinde birçok halkın katkıda bulunduğu ve zenginleştirdiği bir kültür geleneği mirası sağlamıştı.

I. – Chavín uygarlığı

Bu Andlar tarihini arkeologlar peş peşe gelen büyük birlik dönemleri ve parlaklıkları bölgesel farklılıklara göre değişen bir süreç doğrultusunda yavaş yavaş bütün karmaşıklığıyla ortaya çıkarıyorlar.

14.000 yıl önce, küçük göçebe toplulukları, paleolitik dönemde, Cordillera'nın 2500-3000 metre yüksekliklerinde avcılık ve toplayıcılık yapıyorlardı. Bununla birlikte, IX. binyılda atmosferin ısınmaya başlaması yaşamalarını sağlayan faunayı yok ediyordu yavaş yavaş. Bu ısınma olgusu insan yaşamına yeni zorlamamalar dayatan, ama aynı zamanda yeni fırsatlar sunan doğal ortamın değişmesine yol açmıştır. Bu zorlayıcı koşullar avcılara ve toplayıcılara gitgide daha yaygın tarım alanları açar: Guitarrero Mağarası'nda yaşayanların İÖ 8500 yılına doğru ektikleri fasulye ve baharat ya da Ayacucho bölgesi sakinlerinin büyük olasılıkla 5700-4300 arasında ekmeye başladıkları kabak. Bu fırsatları değerlendirmeyi bilmiştir bu insanlar: yüksek yaylalarda buzların çözülmesiyle ortaya çıkan ve yeşillenen alanlardan lama ve alpaka yetiştiriciliğine yönelik olarak yararlanılmıştır; Telarmachay kayalık alanında İÖ 4000 yıllarında bu hayvanlar yetiştirilmiştir.

Kıyılarda iklimsel değişme ve onun çevreye etkileri halkı erken dönemde yerleşik bir düzene geçmeye doğru götürmüştür. Gerçekten de, avcılar ve toplayıcılar Cordillera'nın batı yakasındaki ırmakların ağızlarına yerleşirler ve Okyanus'un verimli ve düzenli kaynaklarındanyararlanırlar. Böylece, İÖ 5800'de Paloma'da, 3500'e doğru Chilca'da ilk balıkçı köyleri kurulur. Ama IV. binyıldan önce Ayacucho'da

görülen ve İÖ 2500'e doğru Huarmey'den başlayarak alüvyonlu ovalarda yaygınlaşan çok besleyici mısır tarımının gitgide ilgi görmesi, balıkçılığı, avcılığı ve iç bölgelerde de toplayıcılığı geri plana itmiştir. Rio Seco, Culebras, Aspero'da taraçalar ve tuğladan piramitler oluşturulur. Seramik öncesi bu mimari komplekslerle birlikte, Andlar'ın yüksek bölgelerinde inşa edilen, sözgelimi Kotosh'ta bulunan elleri çapraz durumdaki heykel (İÖ 1800) gibi taş yapılar görülür. II. binyıl başında, seramik, iki bölgede, Lima ve Casma arasında ve Kotosh'ta hemen hemen aynı dönemde ortaya çıkmıştır.

Tarım olgusuyla birlikte sosyal grupların yaşamlarında da ani ve derin dönüşümler görülür. Binlerce yıl sonra belli bir duraklama dönemine giren nüfus artışıdır ilk dönüşüm. Gerçekten de, sitler çoğalırken boyutları da büyür. Kimileri bin kişilik nüfuslara sahip küçük kentler biçiminde ortaya çıkan yeni yerleşim birimlerinde din adamlarından oluşan bir elitin egemen olduğu ve taraçalardan, piramitlerden ve tapınaklardan meydana gelen tören alanları bulunur. İÖ I. yüzyılın tümüne egemen olan Chavín uygarlığı (Huaylas'taki Callejón'da bulunan Huantar Chavín sitinden) bu merkezlerden birinin etkisinin ürünü olmuştur büyük olasılıkla. Andlar bölgesinin tümünde yaygınlaşan yeni bir sanat kültüyle bağdaştırılması gereken bir sanat üslubu içinde bir araya gelmiş çeşitli yerel kültürlere denk düşer bu uygarlık. Bu kültün, çevrelerinde oluştuğu jaguar ya da puma imgesi, İÖ 900'den sonra, kuzeyde Pichiche'den güneyde Ocucaje ve Ayacucho'ya kadar, hiç kuşkusuz, propaganda yoluyla çok hızlı bir biçimde yayılmıştır. Farklı üsluplarda ortaya çıkan bu imge kayalarda görülür, kille biçimlendirilir, binaların

cephelerini kaplar, altın tabakalara işlenir ve kıyılardaki alüvyonlu ovalardan Cordillera Amazon bölgelerine kadar birbirlerinden yüzlerce kilometre uzaklıktaki yerlerde görülür. Bu bölgelerin mesafelerle ve çeşitli engellerle birbirlerinden ayrılmasına rağmen, yeni tarım toplulukları Chavín din adamlarının yönetiminde en azından ideolojik bir birliğe kavuşur ve onların kader birliğine kesinlikle damgasını vuran bu birliği yüzyıllar boyunca korurlar.

II. – Tiahuanaco ve Huari devletleri

İS dönemin başında gizli bölgeci eğilimlerin çok etkili bir biçimde ortaya çıkması bu büyük And birliği dönemine son vermiştir. Daha önce gerçekleşmiş olan teknolojik yeniliklerden başlayarak, I. ve VII yüzyıllar arasında çok farklı yerel kültürler gelişmiştir: Kuzey kıyıda, karışık iki renkli seramiğiyle ünlü Mochica kültürü; güney kıyıda, ince süslemeli ve nakışlı kumaşlarıyla tanınan Paracas-Nasca kültürü; güneydeki yüksek bölgelerde görülen ve devasa boyutlu mimarisi, çokrenkli kapkacağı ve dev anıtlarıyla tanınan Tiahuanaco kültürü. Bu kültürler bağlamında, yoğun el sanatları üretimleri de ender rastlanan güzelliktedir. Bu üretimler sayesinde bu döneme "parıltılı" çağ adı verilmiştir.

Böyle bir zanaatkârlığın gelişmesinin gereği olan tarımsal ürünlerdeki fazlalık, sulamanın kanallar aracılığıyla kıyı bölgesine yayılmasıyla ve Cordillera'daki toprakların düzenlenmesiyle elde edilmiştir. Chavín din adamlarının yerini alan ve son zamanlarda Lambayeque yakınlarında bulunan soylu

mezarlarının zenginliğinden anlaşıldığı gibi, halktan çok farklı olan laik önderler bu çalışmaları örgütler ve yönlendirir. Bunların gücünün merkezileşmiş olması Moche'deki muazzam Ay ve Güneş piramitlerinden anlaşılır; bu piramitlerin yapılması için özel mimari bilgilerden çok, niteliksiz ama çok sayıda ve çok disiplinli işçi gerekmiştir. Yeni iktidarın oluşmaya başladığı ilk kentler özellikle merkezdeki ve güneydeki yüksek bölgelerde gelişir. Siyasal altyapıları olan bütünler halinde örgütledikleri köylülere yavaş yavaş egemenliklerini kabul ettirirler.

VII. yüzyıldan itibaren, bu sitelerden ikisi, Titicaca Gölü kıyısında ve Orta Mantaro Vadisi'nde bulunan Tiahuanaco ve Huari, parçalanmış And dünyasını birleştirir. Tiahuanaco esasen güneye doğru yayılır. Kent Bolivya'nın tüm yüksek bölgelerinde, Peru'nun güney kısmında, Majes Vadisi'ne kadar ve Şili'nin kuzeyinde Loa Vadisi'ne kadar yayılır büyük olasılıkla. Kalıntılarından tek bir gri, siyah, volkanik kayadan oluşan ünlü Güneş Kapısı ve yüz tonluk iri taşları mükemmel biçimde iç içe geçmiş devasa yönetim ve tören binaları ortaya çıkarılabilmiştir. Bununla birlikte, yapılarıyla ilgi çeken bu binalar kentleşme olgusunun sadece merkezi çekirdeğini oluşturuyorlardı. Bu kentlerin çevrelerindeki geniş yerleşim bölgeleri, sözgelimi en iyi incelenen bölge olan Huari'de on kilometrekarelik bir alanı kaplıyordu.

Huari ise Cajamarca yakınlarına doğru kuzey yönünde gelişmiştir. O dönemde Huari Tiahuanaco'nun etkisi altında kalmıştır ve iki kent seramik üslubu açısından hafif bir farklılık gösteren tek ve aynı kültürü yaymışlardır muhtemelen. Bu yayılma kesinlikle askeri fetihlerden kaynaklanmış-

tır. Gerçekten de, yerel kültürel gelenekler hemen hemen her yerde birdenbire son bulmuş, buna karşılık, Apurimac Vadisi'ndeki Piquillacta'da, Huamachuco yakınlarındaki Viracochapampa'da, kışla ve depolardan oluşan saf Huari stilinde mimari kompleksler yükselmiştir. Ayrıca, bu dönemde sitelerdeki savunma düzenekleri militarizmin varlığını büyük ölçüde gösterir: savaşçıların ve tutsakların görüldüğü duvar süslemeleri, düşmanların kellelerinin süsleme parçalarını oluşturduğu mezarlar. Hiç kuşkusuz, Tiahuanaco ve Huari'den etkilenmiş kültür alanı siyasal açıdan iki metropolün egemenliğindeki bölgeye denk düşmez. Bununla birlikte, Tiahuanaco ve Huari iki ya da üç yüz yıl boyunca büyük Chimu ve İnka imparatorluklarının habercileri olan büyük And devletlerinin başkentleri olmuşlardır.

III. – Chimu İmparatorluğu

XII. yüzyılda, bu devletlerin nedenleri pek iyi bilinemeyen çöküşleri yeni bir bölgesel bölünmeye yol açar. Bununla birlikte, kentsel gelişme devam eder ve askeri ve siyasi entegrasyon girişimleri sürdürülür. Bu girişimlerden biri, geç dönemde, Chimu etnisi aracılığıyla büyük bir "Su" imparatorluğunun kurulmasıyla sonuçlanır; merkezi kuzeyde olan bu imparatorlukta gelişen uygarlık, temelde, çağdaşı ve etkilemiş olduğu İnka uygarlığından çok, Mısır ve Mezopotamya uygarlığına yakındır.

Trujillo tanıklıkları geleneğine göre, Chimu İmparatorluğu Chicama ve Moche vadilerinde sazdan yapılmış salla-

rıyla Guayaquil Körfezi'nden gelen insanlar tarafından kurulmuştur. Bu göçmenler Mochicaların bölgede bıraktığı kültürün unsurlarını çok çabuk özümsemişlerdir. XIII. yüzyılın ortasından başlayarak savaşların tahrip ettiği su şebekelerini tekrar hayata geçirmişler ve yaygınlaştırmışlardır. Bu şebekelerden biri bir ırmağın sularını alarak kanallar aracılığıyla çavlanlarının debisi zayıf olan komşu vadilere akıtır. Chimu döneminde, büyük olasılıkla, sulanan toprakların yüzölçümü kıyı bölgesinde bugünkünden daha genişti ve daha kalabalık bir nüfusu besliyordu.

Bu önemlisulama çalışmalarını yönlendiren hükümdarların elinde mutlak bir güç vardı. İspanyol kronikçiler Miguel Cabello Valboa ve Antonio de la Calancha'ya göre, bu hükümdarlar içinden çıktıkları aristokrat sınıfa tanrısal özellikler mal ediyorlardı. Onların iddiasına göre, bu sınıf sıradan insanlarınkinden çok eski ve üstün bir insanlık oluşturmuştur. Bu sınıfın yaşamına görülmemiş, duyulmamış bir lüks ve zarafet hakimdi ve arkeologların mezarlarda buldukları seramikler, değerli madeni süs eşyaları ve çok sayıda mobilya tanıklık eder buna. İmparatorluğun merkezi Chanchan Kolomb-öncesi Amerika'nın en büyük (aynı zamanda en zenginlerinden biri) kentiydi. Bu muazzam sitenin nüfusu, gelişmesinin doruğunda 80.000'e ulaşmıştı büyük olasılıkla. Bugünkü Trujillo yakınlarındaki kalıntıları 17 kilometrekaralik bir alana yayılmıştır.

Chimu yayılması XIV. yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde, üçüncü Chanchan hükümdarı Nasempinku, büyük olasılıkla, Virú, Chao ve Santa vadilerini fethetmiştir. Daha sonraki hükümdarlar onun ilhak siyasetini sürdürmüşlerdir, çünkü

XV. yüzyılın başında Chimu devleti eski Mochica kültürünün geliştiği alanın sınırlarını aşıyordu. Bu kültür güneyde Nepeña'dan kuzeyde Lambayeque'ye kadar uzanıyordu ve belki de Peru-Ekvador civarındaki Piura ve Tumbes'i de içeriyordu. Ama kıyının geri kalan bölümünden geniş Sechura Çölü'yle ayrılmış bulunan kurak ve tecrit edilmiş durumdaki uzak kuzey bölgesi Chimu kabilesinin önceleri etkin oldukları zengin güney vahalarına oranla çok az ilgi görüyordu. Casma, Huarmey ve Pativilca kısa sürede imparatorluğa dahil edildi; daha sonra Huaura da katıldı bu imparatorluğa. Fethedilen her vadide bir kale inşa edilmişti. Bunların en ünlüsü olan Paramonga güçlü surları ve burçları olan kalesiyle gerçek bir garnizon kentiydi. XV. yüzyılda, tehlike karşısında konfederasyon oluşturan Chillon, Rimac ve Lurin vadilerine doğru seferler buradan düzenleniyordu. Bu konfederasyon son bağımsız Chanchan hükümdarı Minchansanam'a şiddetle direnmiş, gene de sonunda yenilmiştir. Üç vadi insanların bahçeye dönüştürdükleri 1200 kilometrelik çöl kıyısında uzanan bir imparatorluğun son bölgesini oluşturacaktır. Minchansanam, hiç kuşkusuz, Cañete ve Chincha'ya kadar akınlar düzenlemiştir. Belki de, bazı Chimu etkilerinin görüldüğü Ica'ya kadar gitmiştir. Her halükârda, iç bölgelerdeki yüksek ovalarda gözü vardı. Doğuya doğru yayılan Chimu emperyalizminin İnka emperyalizmiyle çatışması kaçınılmazdı. İki emperyalizmin çatışması Andlar'daki en gelişmiş uygarlığın kaderiydi.

II. Bölüm

İNKA YAYILMASI

Chimu kabilesi kuzey kıyısını fethetmeye başladığında küçük bir kabile de Güney Peru'nun içlerindeki Cuzco havzasına doğru, zorluklar içinde ulaşıyordu. Gerçekten de, İnkalar Cordillera çöküntüsünün ortasında, Huatanay ve Tullumayo ırmakları arasındaki verimli topraklara XIII. yüzyılın sonuna doğru yerleşmişlerdir. Bu tarih İnka tarihinin en belirgin evreleri de dahil olmak üzere mal edilen bütün tarihler kadar varsayımsaldır. Bununla birlikte, arkeologların yerel kültür geleneği içinde gözlemlediği ve özelliklerinden bu dönemde bölgeye yeni bir halkın gelişini anladığımız bir kopmaya da denk düşer.

I. – Cuzco konfederasyonu

Bu halk nereden geliyordu? Tüm And etnileri gibi İnkalar da bir '*paqarina*'yla tanırlar kendilerini: kurucu atalarının

geldiğine inandıkları bir kabile matrisi. İlk İspanyol kronikçilerine göre, İnka etnisi '*paqarina*'sı Cuzco'nun otuz kilometre kadar güneyindeki Paquariqtampu Mağarası'ydı. Bu mağaradan dört kardeş çıkmıştı bir zamanlar: Ayar Kachi, Ayar Uchu, Ayar Awka ve Ayar Manko ya da Manko Kapaq. Babaları, anaları, toprakları, malları olmayan bu ilk insanlar Tampukiro, Pallata ve Hayskisro arasında uzun süre dolaştılar ve eğreti barınaklarını bir yerden bir yere taşıyıp durdular. En büyükleri Ayar Kachi Hayskisro'dan geri döner ve mağarasına girer, orada '*waka*'ya (yerel tanrı) dönüşür. Küçükleri uzun yürüyüşlerine devam eder ve Huatanay Vadisi'ne bakan Wanakawri Dağı'nın zirvesine ulaşırlar. Orada Ayar Uchu taş kesilir, Manko Kapaq ise gezgin yaşamına son vereceği yeri belirlemek amacıyla çeşitli yönlere doğru altın sopalar atar. Sopa Ayar Kachi'nin de taş kesilmeden önce sahiplendiği Wanaypata topraklarına saplanır. Yalnız başına kalan Manko Kapaq Wanaybata'ya yerleşir ve Cuzco sitesini kurar orada. Kızkardeşi ve eşi Mama Oqllo'nun yardımıyla, çevredeki barbar halkları uygarlaştırmak amacıyla onları otoritesi altında birleştirir. İnkalar Manko Kapaq'ı her zaman kabilelerinin atası, imparatorluklarının kurucusu ve bütün imparatorluğu uygarlaştıran kahraman olarak göreceklerdir.

Bu öyküde tarihsel bir göçün etaplarını ve göçmenlerin Cuzco havzasına yerleşmelerinde etkili olan gerçek koşulları aramak boş bir çabadır. İnkalar bu bölgeye girdiklerinde, uzun zaman önce birçok kabile yerleşmişti oraya. Bunların en eskisi, hiç kuşkusuz, Sawasiray kabilesiydi ve bu kabilenin '*paqarina*'sı Paqariqtampu ve atası da Ayar Kachi'ydi.

Sawasiraylar Allkawisaların komşularıydı; Allkawisaların '*paqarina*'sı Wanakawri ve atası da Ayar Uchu'ydu. Bu iki kabile Ayar Awka soyundan geldiklerini iddia eden Maralarla bir anlaşma yapmışlardı ve Manko Kapaq'tan bu yana soyları belli olan İnkalar bu ittifak içine girdiler. Dolayısıyla, Ayar kardeşler miti farklı unsurlardan başlayan bir geç dönem kompozisyonudur. Her şeyden önce konfederasyon oluşturmaya karar vermiş dört farklı etnik grubun kurucu atalarının ortak kökenini vermeyi hedefler. Temel işlevi İnkaların güzergâhlarını anlatmak değil, onların gelişlerinden sonra Cuzco'nun siyasal konumunu doğrulamaktır.

Cuzco konfederasyonuna yeni gelenlerin katılımları geleneğin yansıttığı kadar görkemli olmamıştır. İnkalar Sawasiraylara, Allkawisalara ve Maralara göre madun, hatta belki de bağımlı bir konumdaydılar. Güçlü müttefiklerinden birçok kültürel özellik ve özellikle de Kechwa dilini kapmışlar ve bu dilin daha sonra Andlar aracılığıyla yayılmasını sağlamışlardır. Ama, öte yandan, XVI. yüzyılın sonuna kadar aralarında konuşmaya devam ettikleri kendi dillerinden de vazgeçmemişlerdir. P. Bernabé Cobo'ya göre, bu dil Urubamba Vadisi'nde yaşayan ve Amazonlara yakın olduğu söylenen Tampu yerlilerinin diline yakındır. İnkaların kökenlerini Amazon bölgesinin yüksekliklerindeki iç bölgelere dayandıran başka işaretler de vardır.

Cuzco konfederasyonunun ilk örgütlenmesi tamamlayıcı ve dengesiz bir karşıtlık ilişkisi içinde olan iki parçanın varlığına dayanıyordu. Yukarının bir parçası olan *Hanan* aynı zamanda yeryüzünü ilk işgal edenlerin oluşturdukları "güçlü" parçaydı. *Hurin* İnkaların oluşturdukları aşağının "zayıf" par-

çasını oluşturuyordu. İktidar büyük olasılıkla bu parçalar tarafından o şekilde paylaşılmıştı ki *Hanan* siyasal ve dinsel işlevleri elinde bulunduruyordu, *Hunin*'in işleviyse askeriydi. Ayrıca, ilk İnka önderleri sadece *sinchi* (komutan) unvanını taşımışlardır. Kabilelerinin, tapınağında yaşadıkları güneş tanrısı İnti'ye adadığı kültü koruyan bu *sinchi*ler ritüel anlamda karşıt parçanın otoritelerine bağlılıklarını sürdürdüler.

XIV. yüzyılda, geleneğe göre, Manko Kapaq'ın oğlu ve ardılı olan Sinchi Roka, daha sonra Lloki Yupanki, Mayta Kapaq ve Kapa Yupanki, sırayla üstlendikleri komutanlık işlevini büyük bir enerjiyle yerine getirmişlerdir. Çevredeki köylere çok sayıda saldırı düzenlemişler ve, hiç kuşkusuz, birçok saldırıyı da püskürtmüşlerdir. Askeri başarıları hem bölgedeki Cuzco federasyonunun konumunu hem de Cuzco konfederal sistemi içinde İnka kabilesinin konumunu güçlendirmiştir. Kapa Yupanki'nin ölümünde müttefikler arasındaki güç dengesi İnkalar lehine yeterince değişmişti ve Inka Roka konfederasyonunun denetimini ele geçirebilmişti böylece. Savaşçılarının başındaki yeni *sinchi*, görevlerini üstlendiği *Hanan* otoritelerini şiddet yoluyla devirir. Manko Kapaq'ın heykeli görkemli bir biçimde üst kısma taşınır. Kabile atası kültüne bağlı Güneş kültü bütün müttefiklere empoze edilir. İnkalara tabi olan bu müttefikler yavaş yavaş özerkliklerini yitirmeye ve üniterlik iddiasındaki bir devletle kaynaşmaya mahkûm olurlar.

Inka Roka bu ada kesinlikle layık ilk İnka hükümdarıdır. Muina ve Pinawa gibi on kadar çevre köyün dahil edilmesiyle sonuçlanan bir yığın sefere çıkmıştır. Ama bıraktığı eser kırılgandı ve bir komplo sunucu iktidarı son bulan silik ardılı

Yawarr Waqaq'ın geçici saltanat döneminde baş gösteren isyanlarla yok oluyordu az daha. Bununla birlikte, 1400'e doğru iktidarı ele alması istenen Wiraqocha Inka bu özerklikçi eğilimleri denetlemeyi başarır. Eski bir Panand tanrısının adını alan bu hükümdar ateşli müttefiklerini Yukarı Urubamba'daki zengin Calca mısırı ve coca alanlarının fethine gönderir. Daha sonra kendisine bağladığı Kanaların ve Kanchilerin topraklarını işgal eder. İnkalara yüksek ovalara ulaşma olanağı sağlayan bu zafer ona da Titicaca Gölü'nün büyük kıyı etnilerini karşı karşıya getiren çatışmanın çözümü konusunda aracı olarak müdahale olanağı verir. İnka devleti Güney And bölgesinin dikkate almak zorunda olduğu bir güç olmuştur artık. Aslında, bu güç ileride kazanacağı ama hiçbir belirti vermeyen gelişmeye oranla çok mütevazıydı. Çünkü içeride büyüktü ve dışarıda saygı görebiliyordu ama Wiraqocha İnka'nın otoritesi Cuzco'nun otuz kilometre ötesine kadar gitmemiştir hiçbir zaman.

II. – Fatih imparatorlar

Wiraqocha İnka'nın uzun saltanat döneminin sonu Chancaların genç İnka devleti üstünde gitgide belirginleşen tehdidiyle bozulur. Chancalar, geldiklerini iddia ettikleri Choclococha göllerinden Apurimac'a kadar Pampa Vadisi'ni işgal ederler. Kültürü Nasca geleneğiyle ilişkilendirilen bu eski etni zengin ve güçlü bir bölge şeklinde örgütlenir ve alüvyonlu iki And ovasının kaynaklarına ulaşabilecek durumdadır. Komşu Sora, Poqra ve Rukana kabileleriyle

birlikte etkisi Cordillera'nın tüm güneybatısına uzanan büyük bir konfederasyon oluşturuyordu.

1438'e doğru, Chancalar, verimli olduğundan uzun süredir göz diktikleri Abancay havzasındaki ılıman ve sıcak bölgeyi işgal ederler. Orada yerleşik olan Kechwaları kovduktan sonra Cuzco yönünde güneye doğru giderler. Yaşlanan Wiraqocha Inka direnişi anlamsız bulur, başkentini terk edip iktidarı vermeyi düşündüğü oğlu Urqu'yla birlikte Calca Kalesi'ne sığınmayı düşünür. Ama çocuklarından biri, tarihin Pachakuti adıyla tanıyacağı oğlu siteyi savunmaya karar verir. Ana tarafından akrabalarının ve Apu Mayta ve Wikakiraw gibi komutanların desteğini alır, geri çekilmek isteyen hükümdarın peşinden gitmeyi reddeden ve eli silah tutan herkesi otoritesi altında birleştirir ve istila dalgasını durdurma çabası içine girer.

Savaş Cuzco yakınlarında olur. Başarılarından çok emin olan Chancalar ihtiyatsız davranarak kurucu-atalarının heykelini teşhir ederler ve İnkalar ele geçirir bu heykeli. Dağınık halde Ichupampa'ya doğru kaçarlar ve yeniden savaş düzenine geçmeye çalışırlar. Ancak Pachakuti zaman bırakmaz onlara. Tehlike anında temkinli bir bekleyiş içine giren ama o anda zafere gitmeyi düşünen bağımsız etnilerle daha da güçlenerek düşmana saldırır ve yok eder onları. Düşman ordusunu ortaklaşa yöneten iki *sinchi* öldürülür ve binlerce savaşçı da katledilir. Chanca gücü tamamen ortadan kaldırılır. Onunla birlikte yüksek bölgelerdeki İnka hegemonyası önündeki tek engel de yok oluyordu, çünkü başka hiçbir And dağları etnisi Cuzco yayılmasını engelleyebilecek durumda değildi. Güneş tanrısının eseri gibi kabul edilen İnkaların

beklenmedik zaferi Cuzco devletine Pachakuti'nin kesinlikle sahip olacağı imparatorluğun yolunu açıyordu.

Savaş ganimetini cömertçe dağıtarak etkili bir yönetim altında tutmayı başardığı savaşçılarının desteğini alan Pachakuti, babası Wirakocha İnka'nın yerine geçer ve yüce iktidarın simgesi, bütün hükümdarların alınlarında taşıdığı parlak kırmızı renkli bantı (*maskapaicha*) alır. Yeni hükümdarın ilk icraatı yendiği Chancaların bölgesini işgal etmek olur. Bu amaçla düzenlediği ve bizzat yönettiği sefer yıllarca sürer. İnkalar Chanca halkanın boşalttığı müstahkem mevkileri bir bir ele geçirirler. Barış ortamı yeterince güçlendikten sonra, Pachakuti, eserini tamamlama görevini Kapa Yupanki'ye bırakır, kendisi savaşçılarının büyük bölümünün başında güneye doğru yönelir ve yüksek yaylaları fethetmeye girişir. 1445-1450 arasında Kollalarla ve Lupakalarla ve Titicaca Gölü çevresinde yerleşik, onlar kadar ünlü olmayan öteki liderlerle amansız savaşlara giriştiği sanılmaktadır. Bu liderlerin egemen olduğu bölgelerde Aymara dili ve kültürü egemendir. Uygarlıklarından çok sayıda örnekler taşıdıkları büyük Tiahuanaco devletinin kalıntıları tanıklık eder buna.

Pachakuti *altiplano* göller bölgesini imparatorluğuna katarken Kapa Yupanki de kuzeyde çılgın maceralar peşindeydi. Yeniden silahlandırdığı ve Cuzco saflarına kattığı Chancalar arasında huzuru sağladıktan sonra Anqaraların üstüne yürümeye karar verir. Daha sonra Wankalar tarafından işgal edilen Montaro havzasından yoluna devam eder. Nihayet, Waylaların yaşadığı yüksek Santa Vadisi'ne yönelir ve bir garnizon kurduğu Cajamarca'ya geçer.

Bu cüretli akınlar sonunda İnka devleti hassas bir siyasi ve diplomatik konuma gelir. Kapa Yupanki büyük olasılıkla Pachakuti'yi devirme gücünü bulabileceği bir saygınlığa sahip olabileceğini sanmaktadır böylelikle. Niyetlerini anlayıp kendisini öldürtmeseydi hükümdarın yerini alabilecekti belki de. Ama Kapa Yupanki'nin gösterdiği sorumsuzluğun dışarıdaki sonuçları sürmektedir. Cajamarca Cuzco'ya 1000 kilometre kadar uzaklıktadır ve İnka egemenliğinin bütünüyle dışında kalan düşman halklarla kuşatılmıştır. Ayrıca, suları kurak alüvyonlu ovayı sulayan belli başlı ırmakların çıktığı bu bölge, oraya nüfuz etmiş bulunan Chimular için büyük bir stratejik önem taşıyordu. Oradaki Cuzco garnizonu, o dönemde ihtişamının doruğunda yaşayan büyük kıyı imparatorluğunun çok şiddetli tepkisini çekmiştir sadece. Bununla birlikte, Pachakuti tehlikeli bir ileri karakolu terk etmektense kuzey ve güney bölgesinde gösterişli bir egemenlik süren güçle tehlikeli bir çatışmaya girme riskini göze alarak orayı korumaya karar verir. 1463'e doğru Cajamarca'yı Cuzco sınırlarından ayıran çok geniş bölgeye egemen olmak amacıyla genç oğlu Tupa Yupanki komutasında bir ordu oluşturur.

Tupa Yupanki Anqaralara, Wankalara ve Waylalara boyun eğdirir ve İnka garnizonunun bütün saldırıları püskürtme başarısını gösterdiği Cajamarca'ya girer. Birliklerini daha sonra kıyı bölgesine, Moche Vadisi'ne doğru kaydırır. Chanchan metropolünü ele geçirir. Orada saltanat süren Minchansanam teslim olmak zorunda kalır. Chimuların çöküşünün ve özellikle İnkaların bu çöküşü kolayca sağlayabilmiş olmalarının üstünde bir sır perdesi yoktur. Genellikle en önemsiz çatış-

maları bile bir destan havasında yansıtan eski yazarlar Cuzco istilasına karşı en küçük bir direnişten söz etmezler. Bunların sergiledikleri şaşırtıcı ayrıntılardan anlaşılabildiğine göre, Chimu İmparatorluğu çok olgun bir meyve gibi düşmüştür Cuzco iktidarının eline. Gerçekten de, bütün "su" imparatorlukları gibi Chimu İmparatorluğu da çok tuhaf bir biçimde kırılgandı. Çok büyük ölçüde sulama etkinliklerine bağımlı olması, zenginlik sağlayan kaynakları denetleyen ve suları toplayan insanlara bağımlı kılıyordu bu ülkeyi. İnkaların art-ülkenin yüksek yerlerine iyice yerleşmelerinden sonra kaderleriyle oynanmaya başlanmıştır bu insanların; İnkalar akarsuları istedikleri yöne çevirebilecek ve böylelikle kıyıdaki verimli vahaları kurak çöllere dönüştürebilecek güce sahiptiler.

İnka ordusu daha sonra Tupa Yupanki'nin bugünkü Ekvador'daki Quito ve Manta'yı fethettiği kuzeye doğru yönelir. Ordu kıyı yoluyla Cuzco'ya dönerken önüne çıkan bütün zenginlikleri yağmalar. Eski Chimu aristokrasisinin biriktirdiği hazinelerle birlikte görkemli kıyı uygarlığının birçok özelliğini de alıp götürür; bu kültürel unsurlar dağlı İnkaların henüz ham kültürüne eklemlenecek ve daha sonra Cuzco törenlerini, ritüellerini, sanatlarını çok büyük ölçüde etkileyecektir.

Cuzco güçlerinin 1470'e doğru geri dönüşü Pachakuti iktidarının sonudur. Hükümdar, en sevdiği oğlu Amarru'yu halefi olarak göstermekten vazgeçtikten sonra, iktidarı muzaffer ordusu hırsları tatmin eden Tupa Yupanki'ye vermek zorunda kalır. Bununla birlikte, yalnızlık içinde ölmesine rağmen, şan ve şöhretinden hiçbir şey eksilmemiştir. Efsane

ve tarih alanında İnka İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu olarak bilinir. Büyük bir fatih ve uyruklarının belleğinde toprakları ve halkları düzenleyen büyük bir isim olarak yer etmiştir. Görkemli bir plana göre Cuzco'nun yeniden inşası için emir vermiş, sınırlara kadar uzanan geniş bir iletişim ve haberleşme ağı kurmuş, güçlü bir ordu ve "İnka barışı"nın hüküm sürdüğü eyaletleri yöneten etkili bir bürokrasi oluşturmuştur. Örgütleyici bilgelikle yaratıcı şiddeti uyumlu bir biçimde bağdaştırdığından mitler düzleminde Manko Kapaq'ın temsil ettiği mükemmel hükümdar modelini bütün haleflerinden ve seleflerinden çok daha iyi bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Tupa Yupanki babasının eserlerini sürdürür. Yaratılmasına çok yakından katıldığı imparatorluğu genişletmeye adamıştır saltanatının büyük bölümünü. Cuzco'da iktidarını sağlamlaştırdığında güney kıyılarında yaşayan ve o zamana kadar bağımsızlıklarını koruyabilmiş halklara karşı seferler düzenler. Diplomatik etkinliklerle askeri baskıyı birleştirerek Chincha Vadisi'ne girer ama komşu Cañete Vadisi'ni ancak üç ya da dört yıl süren savaşlardan sonra ele geçirebilir. Bu sefer sonunda ünlü kehanet kültüyle uzun süredir her yerden gelen sayısız hacıyı çeken Pachacamac tören merkezi imparatorluğa katılır. Merkezi yöneten din adamları hiyerarşisinin ayrıcalıkları korunur ve hizmet ettiği ilahi güç de İnka devletinin resmi panteonuna katılır.

Efsaneye göre Amazon ormanlarının yüksek bölgelerinde yaşayan Antilere karşı düzenlenen seferler de Tupa Yupanki'nin saltanatının başlangıç dönemine denk düşer. İnkalar doğudaki alüvyonlu ovaların ırmakları boyunca yayılmış ya

da ırmaklar arasında dağılmış Mashiwenka, Nomashiwenka, Kampa ve Amuesha kabilelerinden söz ederlerken tümü için genel ve aşağılayıcı bir ifade olan Anti sözcüğünü kullanıyorlardı. Yerleşik düzene geçemememiş, bu yamyam ve "barbar" halkların Cuzco yakınlarına seferler düzenledikleri temelleri yıkmak mı istemişlerdir? Ya da devletin artan ritüel ihtiyacını tatmin etmek amacıyla onlara ait yeni coca alanlarını mı fethetmek istemişlerdir? Her halükârda, bu sefer amacından sapmıştır. İklimden çok etkilenen ordu ormanların derinliklerinde kaybolur. İmparatordan haber alınamayan Cuzco'da yaygın dedikodularla açıkça dile getirilen veraset iddiaları etrafında çeşitli entrikalar dönmeye başlar. Çeşitli bölgelerde halk huzursuzlanır ya da baş kaldırır. Hatta Tupa Yupanki geri çekilirken çevresine toplayabildiği savaşçılarıyla birlikte ortaya çıktığında Kollalar ve yüksek yaylalardaki komşuları İnka vesayetinden kurtulmuşlardır. Ormana girişi yasaklayan fantastik ucubulerin varlığıyla ilgili olarak ortada dolaşan efsaneler bu ağır başarısızlığın üstünü örtemez ve doğunun aşağı bölgelerine doğru her türlü yayılma girişiminden vazgeçilir.

İmparator kısa süre sonra yeni askeri operasyonları için kendisine atlama tahtası yapacağı isyancı yüksek yayla halklarını kolayca boyunduruk altına alır. 1480'e doğru isyanın merkezi olan Chucuito'yu geri aldıktan sonra orduyu üçe ayırır. Birinci ordu Chaco tarafına gönderilir ama kısa süre sonra Chiriwanolar tarafından önü kesilir bu ordunun. İkinci ordu güneydoğuya yönelir. Potosí bölgesini ele geçirir ve oradan, bugünkü Ajantin sınırları içindeki Jujuy ve Tucuman'a doğru yoluna devam eder. Üçüncü ordu ise Cordillera yo-

lundan güneye doğru hareket eder. Maule Vadisi'ne kadar Şili'nin kuzeyini ve orta bölgesini fetheder; orada artçı birliklerden çok fazla uzaklaşmış olduğundan Mapuche ve öteki savaşçı Araukan kabileleriyle çatışmak istemez. Bu ilhaklar sayesinde imparatorluk güçlü garnizonların çevrelerinde toplanan yabancı halkların yerleştirilmiş olduğu güney sınırlarına kesinlikle sahip olur.

Vilcashuaman, Jauja, Huánuco, Cajamarca gibi kentleri onun kurduğu, ayrıca muazzam kalıntıları hâlâ Cuzco sitesini süsleyen Sacsahuaman Kalesi'ni de onun inşa ettirdiği söylenir.

Bununla birlikte, Tupa Yupanki imparatorluk işlevlerinin görkemini daha da artırmaçabası içine girmişken 1493'te öldürülür. Sarayda bitmek bilmeyen entrikaların sonuncusu açığa çıkarılamayınca iktidara çocuklarından biri, genç Wayna Kapaq geçer.

Wayna Kapaq'ın saltanat dönemi askeri açıdan çok parlak geçmemiştir. Henüz çocuk olan yeni imparator dikkatli ve uyanık amcalarının vesayeti altına girer. Ama kısa süre içinde onların rekabetçi hırslarından yararlanarak kendi otoritesini empoze eder. 1511'e doğru ordunun başına geçer ve Cuzco'dan hareket ederek kuzeydeki uzak bölgelerde, neresi olduğu pek bilinmeyen ve sürekli karışıklıkların egemen olduğu bir yerde bazı halklarla çatışmaya girer. Kañarrların yaşadığı Tumipampa'ya yerleşmeden önce Marañon'un sağ kıyısında yaşayan Chachapuyaların arazisini işgal eder. Daha sonra birliklerini Quito'nun öte yakasındaki Karaların ve müttefiklerinin karşısına çıkarır. Böylelikle, on yıl kadar sürecek uzun ve kanlı bir savaşa girer.

Gerçekten de, Karaların direnişi bu etniden hiç beklenmedik bir biçimde çok şiddetli olur. Sayısal olarak kazandıklarını homojenlik bağlamında yitiren imparatorluk ordusu sıkıntılar ve terslikler yaşar. Erzak ve araç-gereç kaynaklarından uzak kalması eylem olanaklarını sınırlar. Savaşçılar arasında başarısızlığın getirdiği öfkeye giderek artan yorgunluk karışır ve bu yorgunluk kurbanları yerel halklar olan çeşitli vahşetlerle yansır. Zaferin nihayet kendisini belli belirsiz gösterdiği bir anda, birdenbire, imparatorluğun öbür ucunda Chiriwanolar saldırıya geçer ve Wayna Kapaq kuzey cephesini boşaltmak zorunda kalır, böylelikle, Karalara geçici olarak ve yeniden düşmanlıklarına başlama fırsatı verir. İmparatorluk ilk kez savunmaya çekilmek zorunda kalır.

Bununla birlikte, 1523'e doğru Kara bölgesi kuşatılmış, hatta bütünüyle sükûnete kavuşturulmuştur ve İnkalar bugün Ekvador ve Kolombiya sınırını oluşturan Ancasmayo Vadisi'ne ulaşırlar. Büyük olasılıkla Pasto bölgesine kadar giderler ama, öyle anlaşılıyor ki, orada tutunamamışlar ve böyle bir çabaları da olmamıştır. Hükümdarın başka kaygıları vardır. Bilinmeyen bir felaket (Avrupalıların Yeni Dünya'ya bulaştırdıkları çiçek hastalığı ya da kızamık) ürkütücü bir biçimde yayılır. Bu hastalık genetik olarak çaresiz kalan halkları vururken gökyüzünde tuhaf işaretler ortaya çıkar ve çeşitli kıyı bölgelerinde denizden gelen gizemli varlıklar belirlenir. Bu mucizelerin anlamları konusunda tanrılarla görüşen din adamları tuhaf bir biçimde sessiz kalırlar. 1528'e doğru Wayna Kapaq da iki yüz bin insanı yok eden bir felakete uğrar ve başka bazı kaynaklarda belirtildiği gibi zehirlenmediyse eğer bu felaket öldürmüştür onu. Birkaç gün sonra

can verir ve imparatorluğu endişe içinde, geleceği belirsiz bir durumda bırakır.

Bu sırada, Francisco Pizarro yönetimindeki İspanyollar çıkmaya hazırlandıkları kıyıları tanırlar.

III. – İnka yayılmasının nedenleri

İnkaların yönettiği Cuzco federasyonu bir yüzyıla varmadan Kolomb-öncesi Amerika'nın en büyük imparatorluğunu kurmayı başarır. Bu imparatorluğun bitmek bilmeyen savaşlardan sonra fethettiği toprakların yüzölçümü 950.000 km^2'dir: Fransa, İtalya, İsviçre, Benelüks devletlerinin yüzölçümüne denk düşen rakamdır bu. İnkalar kuzeyden güneye, Cordillera ekseninde, Ancasmayo Vadisi'nden Maule Vadisi'ne kadar yaklaşık 4000 km^2'lik bir mesafe içinde yayılıyorlardı. Batıda sınırları Pasifik Okyanusu'na dayanmıştı. İnkalar doğuda, zaman zaman Andlar'ı tırmanarak yükseklerdeki yaylalara ulaşmak isteyen Amazon ormanlarının baş edilemeyen, yağmacı kabilelerinin saldırılarına karşı müstahkem mevkilerle korunuyorlardı.

İmparatorluk sınırları içinde yaşayan halkın nüfusu konusunda nedenleri belirsiz, bulanık ve çelişkili değerlendirmeler yapılmıştır ama Avrupalıların gelişinin arefesinde on milyonu aşıyordu bu nüfus büyük olasılıkla. İmparatorluk içinde, dilleri ve kültürleri ayrı, ağırlık ve etkinlik düzeyleri farklı yüz kadar etnik grup yaşıyordu. Tarihin şafağından itibaren gelişmeye başlayan ve Andlar birliğinin önemli dönemlerinde pekişen "ortakgelenek"le birbirlerine bağlı olsa-

lar da, İnkaların bir araya getirdiği bu etniler ilginç biçimde farklı bir siyasal bütünlük oluşturuyorlardı.

Cuzco'yu çevresinde bu kadar toprak ve halkı toplamaya iten vazgeçilmez gereksinim neydi? Neydi bu fetih açlığı? İnkalar emperyalizmlerini daha sonra İspanyolların doğrulayacakları aynı ifadelerle doğruluyorlardı. Barbarlık dönemlerini yaşayan And halklarını uygarlaştırma misyonunu üstlenmiş olduklarını söylüyorlardı. Ensest alışkanlıkları içinde olmakla, insan eti yemekle, sürekli savaş halinde olmakla suçladıkları bu halklara akrabalık ilişkilerini, mısır tarımını, "uygar"ı "barbar"dan ayıran barış içinde yaşama sanatını öğreteceklerdi.

Her bir And etnisi kendisini uygarlığın, gerçek insanlığın tek temsilcisi gibi gördüğünden Cuzco'nun bu misyonu yerine getirmesini gerektiren hiçbir neden olamazdı kesinlikle. Kültürleri aracılığıyla görebildiğimiz kadarıyla, İnkalar özellikle saldırgan bir halk değildi. Gerçek bir savaş kültleri olan çağdaşları Orta Meksika halklarından farklı olarak askeri işlevleri aşırı biçimde yüceltmemişlerdir. Cristóbal de Molina tarafından derlenen XVI. yüzyıl dua metinlerinde savaş bir felaket gibi gösterilir ve barış da tanrıların lütfunun en yüce iyiliklerinden biridir. Şu bir gerçek ki, bu barış, savaşlardan kaynaklanıyordu ve kanlı dönemlerden ve gerçek anlamda vahşet eylemlerinin arkasından gelebiliyordu ancak. Yenilen düşman komutanlar başkente silahları ve idolleriyle getiriliyordu, zaferini kutlayan imparatorun ayakları altına seriliyordu. Bu komutanların kafaları kesilirdi daha sonra ve kafataslarından bira kupası, kemiklerinden flüt, dişlerinden kolye, derilerinden de davul yapılırdı. Ama bu

ince vahşet bütün bir dönemin belirgin özelliğiydi, sadece bir etniye özgü değildir.

İnkaların emperyalist eğilimi savaşlarda kazandıkları başarılarından doğmuştur ve İnkaları bu savaşlara zorlayanlar büyük ölçüde çevrelerindeki halklar olmuştur. Pachakuti'nin Chanca istilacıları karşısındaki beklenmedik zaferi Andların hassas siyasal dengesini bozmuştu. Bu zafer, bir yandan Cuzco'yu hegemonik bir konuma getirmişti ama, öte yandan, böyle bir hegemonyaya karşı kendilerini tehdit altında gören, sürekli bozguna uğramaları Cuzco gücünün yavaş yavaş yaygınlaşması sonucundan başka bir şey getirmeyen komşu etnilerin düşmanlığına da yol açmıştı.

Dolayısıyla, her fetih başka fetihlere yol açan yeni bir savaşa neden oluyordu. İnkalar Chanca istilasına karşı sert bir direnişe sürüklendikleri bu çarkın dışına tam anlamıyla çıkamamışlardır hiçbir zaman. Çünkü imparatorlukları büyüdükçe içte istikrarı sağlayabilmeleri için dışarıda savaşmaları kaçınılmaz hale geliyordu: savaş rejimin temel koşulu oluyordu. Her emperyal barış gibi İnka barışı da sınırlarda sürekli bir gerilim durumunu gerekli kılıyordu; bu gerilim imparatorluğun kurucu unsurlarını birlik içinde tutmuş ve Cuzco'nun üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Yawarr Waqaq, ölmeden önce, o dönemde şiddetli çatışmalarla sarsılan Cuzco konfederasyonunun dağılmasını engellemek amacıyla yüksek yaylalara alelacele bir sefer düzenler. Aynı şekilde, birçok halefi de, yeni topraklar fethetmekten çok, denetledikleri bölgelerde etkin olan ve muazzam ama hassas çoketnili ve çokkültürlü siyasal yapılarını sürekli tehlikeye düşüren merkezkaç güçleri engellemek amacıyla askeri seferler düzenlemiştir.

İmparatorluk içinde fetih savaşı temel bir sosyal entegrasyon ve hareketlilik faktörüydü. Yenilen ve egemenlik altına alınan halkları birleştirmeyi amaçlayan kolektif bir projeydi. Böyle bir projenin gerçekleştirilebilmesi oldukça önemli ve yararlı görülüyordu, çünkü bağımlı duruma gelen bu halklar somut yararlar sağlayabileceklerdi bu koşullardan. Kendilerini savaşlarda gösteren savaşçılar çeşitli unvanlara talip olabilecek, maddi yararlar sağlayabilecek ve özellikle tutsakları köle olarak kullanabileceklerdi böylelikle. Başarılarından ve kazandıkları ödüllerden gelen saygınlık, bunların ait oldukları etnik gruba da yansıyordu. Çok büyük olasılıkla, çok erken dönemde "savaş yanlısı bir grup" oluşmuştur ve bu grup aracılığıyla boyun eğen etnilerin önderleri, belki de İnka kabilesi bireylerinden çok daha fazla iktidarlara baskı yapabiliyorlar ve onları yeni askeri fetihlere zorlayabiliyorlar, böylelikle de statülerini iyileştirme fırsatı bulabiliyorlardı.

Öte yandan, imparatorluğun genişlemesinin getirdiği zenginlik aktarımları sonucu yalnızlıklarının ve savunma kapasitelerinin zayıflığının bilincinde olan birçok küçük etni de bilinçli olarak Cuzco yörüngesine oturmuştur. Böylece, güney kıyısı Chinchaları er geç istilaya uğrayabilecekleri korkusuyla ama aynı zamanda onların imparatorluk projesinden yararlanabilmek umuduyla İnkalara katılmışlardır. İnka önderlerinin tanıklıklarına bakılırsa, İnka hükümdarları büyük olasılıkla, çoğu zaman çevrelerindeki halkları ikna etme yoluna gitmişlerdir; bu hükümdarlara göre, bu bağlamda tek olası siyasal yapı imparatorluktu ve bu insanlara değerli armağanlar vererek, imparatorluk içinde yer aldıkları takdirde

ne gibi yararlar sağlayabileceklerini göstermek istemiştir İnkalar.

Bununla birlikte, Wayna Kapaq döneminde Cuzco emperyalizmi kuzeyin uzak bölgelerindeki etnilerin inatçı direnişiyle kırılmıştır. İnkaların içinde artık sadece bir azınlık oluşturdukları büyük imparatorluk ordusu barışçı etkinliklere yönelmiş ve bu etkinlikler parlak zaferlere ulaşamadıkları gibi kesin başarılarla da sonuçlanmamıştır. Böylece, başarısız olan imparatorluğun federasyon projesi inandırıcılığını yitirmeye başlar, öyle ki, Andlar birliği içinde bile özerklik eğilimli önemli isyanlar patlar. İmparatorluğun kesin sınırlarına ulaştığından artık dağılma noktasına gelmiş olduğu anlamına mı gelir bu? Böyle bir düşünce Pachakuti'nin ve daha sonraki imparatorların fethedilen toprakları düzenleme ve eski And etnileri mozaiğini yeni bir sosyal düzen içinde yeniden oluşturma çabalarını önemsememek olurdu. Ama Cuzco çok uzaklara çok hızlı biçimde yayılmıştı ve, dolayısıyla, bu çabaların meyvelerinin alınabilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Hiç kuşkusuz, imparatorluğun tutarlılığı söz konusu olduğunda fetih savaşı hâlâ gerekliydi. İçeride, parlak başarılara rağmen, Wayna Kapaq iktidarı İnka gücünün doruğundan çok gerilemeye başlamasının işaretlerini vermiştir.

III. Bölüm

EKONOMİ, TOPLUM, DEVLET

İnka İmparatorluğu "sosyalist" miydi, "totaliter" miydi? "Feodal", "ataerkil" ya da "köleci" miydi? Tüm yurttaşlarını mutlu ediyor muydu yoksa sefalete mi mahkûm etmişti onları? Kuşaklar boyu, tarihçilerin ve etnologların sordukları bu sorular bugün anlamsız görünmektedir. Birkaç yıldır, bu bağlamda esinleyici olan kaynaklar –özellikle *conquistador* kronikleri– bazı arşiv belgeleri sayesinde yenilenmiştir. Bu belgelere *vizitler* denir: XVI. yüzyılda, yeni fethedilen ve geleneksel örgütlenmesi sömürge rejimi tarafından henüz bütünüyle yok edilmemiş bölgelerde gerçekleştirilen anketlerden sonra İspanyol görevlilerin kaleme aldığı resmi raporlar.

İçerdikleri ve dayattıkları yorumlardan çok gerçek verileri nedeniyle kesin olan kroniklerle karşılaştırıldıklarında, '*vizitler*'in, sistemli biçimde gözlemlenen olgulara dayanarak, İnka İmparatorluğu'ndaki yerel yaşamı anlatma ve hiçbir edebiyat kaygısı gütmeden ve hiçbir doğrulayıcı ya da kanıtlayıcı amaç peşinde olmadan imparatorluk yönetiminin boyun

eğmiş halkları en alt düzeyde tutma biçimini yansıtma gibi bir yararı vardır. Bunların değerlendirilmesi bağlamında yeni bir yöne doğru gitme olanağı veren araştırmalar tüm ekonomiyi örgütleyen ve tüm toplumu yönlendiren bir And devletinin geleneksel imajını çok büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu araştırmalar sosyal üretim içinde eski karşılıklılık sistemlerinin önemini göstererek Cunow'un sezgilerini doğrulamışlardır; Cunow, XIX. yüzyılın sonunda, İnka dönemindeki And toplumunun, referans bağlamında kendisine karşıt olan Antik ve Ortaçağ Avrupa toplumlarıyla benzerliklerinin modern ve çağdaş Afrika ya da Okyanusya toplumlarına göre daha az benzerlik gösterdiğini düşünüyordu.

I. – Ayllu: Toplumun ekonomik temelleri

Andlar toplumu çok sayıda kırsal-tarımsal küçük topluluk halinde yaşıyordu. Köyleri genellikle deniz seviyesinden çok yüksek bölgelere (3600-3800 m. arasında değişen) dağılmıştı ve bugün bu bölgelere tarım alanları (*kishwar*) ve yüksek stepler (*puna*) denk düşmektedir. Birçok köy 4200 m. yükseklikte, hatta daha da yüksek bölgelerde kurulmuştu, bununla birlikte, bu iki önemli ekolojik alanın bugünkü bölünmesinin dışında kalan köylerin sayısı çok azdı. Vadilerin diplerinde yerleşim bölgeleri yoktu, hatta buralardaki topraklarda tarım yapılmazdı. Ayrıca, vadiler ilişkileri kolaylaştırmaktan çok engelliyordu. Sosyal grupları ayıran bir uçurumdu. Genellikle bir '*no man's land*'e (tarafsız bölge, ara bölge)

açılıyordu ve bu bölge farklı ve sürekli düşmanlık içinde yaşayan etnileri tecrit ediyordu. Buna karşılık, Cordillera'nın karlı geçitleri, *urqu* girintileri neredeyse yeryüzünün dışındaki bu dünyada iletişim ve ticaretin normal yollarını oluşturuyordu.

Köyler tepelerde, kayalık çıkıntılarda ya da dağların doruklarında kurulmuştu. Duvarları kaba biçimde yerleştirilmiş taşlardan oluşan evler belli bir plana göre yapılmazdı ve üstünkörü düzenlenmiş bir topografiye uydurulurdu bu evler. Kimi zaman dar taraçalar halinde uzanırlardı; kimi zaman ise ortalarında küçük avlular bulunurdu ve dar sokaklarla birbirlerinden ayrılmış yuvalar halinde dizilirlerdi. Bazı köylerde bu tür yüzlerce ev vardı, bazılarında ise sadece on beş, yirmi ev olurdu. Bu evlerin çoğunun iki ya da üç tarafı bir yalıyar tarafından korunurdu ve evlerin girildiği tarafları da zikzaklı derin siperlerle korunmuştu. Evlerin savunma özellikleri Andlar'da İnka barışının hakim olmasından önce hüküm süren güvensizlik ortamına tanıklık ederler. Ama sitlerde su olmaması ve depo bulunmaması ve kalıntılar içinde rastlanan yiyecek depolarının kapasitelerinin de düşük olması komşu kentleri karşı karşıya getiren savaşların gerçek boyutlarını gösterir. Gerçekten de, en yakın su noktaları kimi zaman yüzlerce kilometre uzaklıktadır. Ürünler ise tarlalarda, yeraltı silolarında bırakılırdı, yani muhtemel bir düşmanın ulaşabileceği yerlerde.

Her köyde akrabalık ya da evlilik yoluyla birleşmiş aileler yaşardı ve bunlar '*ayllu*'yu temsil ederlerdi. Bununla birlikte, bu belirli ve endogamik eğilimli topluluk ne bir klan ne de soy oluştururdu. *Ayllu* içinde soyağacı büyük olasılıkla erkekler için doğrudan doğruya erkek soyuna, kadınlar için de

kadın soyuna bağlıydı, öyle ki, erkekler babalarından, kadınlar da annelerinden geliyorlardı. Bu koşut soy sistemi özellikle Orta ve Güney Andlar'da yaygındı. Arequipa bölgesindeki bir kült anlaşmazlığıyla ilgili belgeler göstermektedir ki, XVII. yüzyılda ölülerin gömülmesi sorumluluğu doğrudan doğruya aynı cinsiyetten akrabaya düşmekteydi. Öte yandan, sözgelimi, Cuzco yakınlarındaki Paucartambo yerleşim birimleriyle ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, daha sonraki yüzyılın ortasında bazı Güney Peru bölgelerinde adlar da her zaman babadan oğula ve anneden kıza geçerdi. Bu ilkeleri anlamaya çalışan Lima üçüncü konsili tarafından düzenlenen koşut akrabalık sistemi sömürge döneminin sonuna kadar yer yer yürürlükte kalmıştır.

Karı-koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile iş bölümünün gerçekleştiği üretim ve tüketim birliğini temsil ediyordu. Mutfak işleri ve evin bakımı kadının sorumluluğundaydı. Erkek ise tarlada çalışırdı ve kapkacak ve örgü işleri gibi zanaatsal etkinliklerde bulunurdu. Evlilik, adayların az ya çok uzun süreli evlilik öncesi birlikte yaşamlarından sonra gerçekleşirdi; bu evlilik öncesi dönem, adayların ana-babanın sıkı gözetimi altında uyuşabilme koşullarını denedikleri dönemdir. Bireyi tam bir özerkliğe kavuşturan ve '*ayllu*'sunun tam haklara sahip bir üyesi yapan evlilik gerçekleştikten sonra çok önemli gerekçeler olmadığı takdirde bozulamazdı. Statüleri yüksek erkeklerin kimi zaman birçok kadınla evlenebilmelerine rağmen, her yerde tekeşlilik kural, çokeşlilik istisnaydı.

Ayllu'nun temel aile birimlerinin genellikle topluluğun kurucusunun soyundan gelen bir lideri (*kuraka*) olurdu.

Kuraka toprak dağıtır, kolektif çalışmaları örgütler ve anlaşmazlıkları çözümlerdi. *Ayllu* aynı zamanda bir tanrıyı temsil ederdi (*waka*); *waka* genellikle '*kuraka*'nın atasıydı ve *kuraka* otoritesini gösterebilmek amacıyla ondan destek alırdı. *Waka* yakınlardaki bir dağda yaşardı ve bir ağaç, bir pınar ya da bir kayalığın buunduğu bir yerde hayvan yetiştirir ve hasatı güvence altına alırdı. Ölüler bu kutsal dağın kayalık girintilerine konurdu ve orada kutsallaşmış atalarıyla buluşurlardı. *Waka*'ya adanan kültler bunları ısrarla yok etmeye çalışmış İspanyol misyonerleri tarafından çok sık anlatılmıştır. Ama bunların bugün etnologların gözlemledikleri bir yığın olguyla benzerliği yaklaşık üç yüz yıl boyunca gösterilen yoksayma çabalarının ne kadar boş olduğunu gösterir.

Ayllu bir araziye sahipti: *marka*. Karlı bölgelere kadar uzanan geniş steplerden oluşmuş *marka* otlakları ortaktı. Bu steplerden her aile özgürce yararlanabilirdi; bu alanlarda çok sık ve gür ekilen buğdaygiller yetiştirilirdi, çocuklar ya da yetişkinler tarafından güdülen sürüler otlardı. Çünkü Kolomb-öncesi tüm Amerika bölgesinde Andlar hayvan yetiştiriciliği yapılan tek bölgeydi. Kırsal kesimdeki faaliyetler geviş getirenler türünden iki hayvan, alpaka ve lama yetiştiriciliğine dayanıyordu ve bunların vahşi ataları, hiç kuşkusuz, yüksek yaylalarda yaşıyorlardı. Alpakanın kalın tüylerinden aile düzeyinde atölye etkinlikleriyle yün elde edilirdi. Kısa mesafelerde 30 kiloya kadar yük taşıyabilen lama ise yük hayvanı olarak kullanılırdı. Ama bu iki hayvanın başka yararları da vardı hiç kuşkusuz. İnce tabakalar halinde kesilen ve güneşte kurutulan derileri '*charki*'ye dönüştürülürdü. Postlarından sandal, kayış ve çanta yapılırdı.

Kemikleriyse iğne ve çeşitli aletlerin yapımında kullanılırdı. Dışkıları bile ziyan edilmezdi çünkü orman alanlarının ender bulunduğu yerlerde yakacak olarak odunun yerini tutardı.

Tarım alanları otlaklardan farklı olarak aileler arasında parsellenmişti. Yararlananailelerinölümündensonra bu araziler tekrar ortak mal özelliği kazanıyordu, buna karşılık, yeni evliler için yeni araziler oluşturuluyordu. Arazi '*ayllu*'nun denetlediği farklı ekolojik alanlarda yer alan parsellerden oluşuyordu, öyle ki, her aile doğal ortamın bütün nimetlerinden yararlanabiliyordu. Bu arazilerin genişliği, ait olduğu ailenin geçimini sağlayabilecek kadardı. Toprağın kalitesine ve toprak değer ölçüsü '*tupu*'ya göre belirlenen nadas süreleri esas alınarak değişiyordu. Gerçekten de, *tupu* bir kişinin geçinmesi için gerekli yüzölçümüydü. Dolayısıyla, sürüldüğü her yıldan sonra uzun bir dinlenme dönemi geçiren bir '*tupu*'luk kuru toprak her yıl hiç ara vermeden sürekli ekilebilen bir '*tupu*'luk sulanan toprakla aynı boyutta değildi.

Tarım çevriminin gelişmesi ve bu alan içinde yer alan etkinliklerin gerçekleşmesi *ayllu* üyeleri arasında karşılıklı bir çalışmaya yol açıyordu. Komşu aileler ekim ve hasat dönemlerinde yardımlaşıyorlardı. *Ayni* bu karşılıklı ve törensel olmayan yardımın en yaygın biçimiydi. *Ayni*'den yararlanan, bu yükümlülükleri yerine getirenlerden talep geldiğinde, aynı yardımı yapmak zorundaydı. Dullar, hastalar ve yaşlılar için başka yardım biçimleri söz konusuydu ve bu insanların tarlaları '*ayllu*'nun tüm çalışabilen insanları tarafından ortaklaşa sürülürdü ve evlenen gençlerin evleri de bütün köyün yardımıyla yapılırdı. *Ayllu*'ya aidiyet çalışma zorunlulukları yaratıyordu ve bir yığın dayanışma getirerek

toplulukla ilgili çalışma hakları yaratıyordu. Eski yazarlar tarafındandoğru yorumlanmayan ve daha sonra İnka devletinin "sosyalist" özelliğini desteklemek amacıyla dile getirilen birçok kültürel özellik gerçekten de bu eski köy dayanışmalarından kaynaklanır ve Andlar köylüsü uzun zamandan beri bu ağ içinde yer almıştır. Bu kültürel özellikler herkesin çalışmasıyla herkesin refahını güvence altına alan emperyal bir kaygıya tanıklık etmezler, küçük kırsal-tarımsal toplulukların kendilerine ait olan ve egemen olmaları gereken çevre karşısında birliklerini ifade etme gerekliğinin tanıklıklarıdır.

And köylüsü sert ve sertlikleri içinde zıt koşullar dayatan bu düşman çevreden ilginç bir ders çıkarmayı bilmiştir. Bazı değerlendirmelere göre, bu köylüler seçme ve değerlendirme yoluyla kırkı aşkın bitki türü üretmeyi başarmışlardır. Bu türlerin her biri belirli bir ekolojik alana denk düşer. Bunların sadece belli başlıları olan patates, *kinoa*, mısır, fasulye, biber, tatlı patates, sukabağı, manyoka, yerfıstığı, avokado, pamuk yüksek bölgelerdeki soğuk topraklardan alüvyonlu ovaların alçak ve sıcak vadilerine kadar yayılır.

Yaşam, bir yığın çeşidi özel alanlarda kullanılan yumru tarımına da dayanıyordu büyük ölçüde. Patates, *ulluku*, *mashwa* ve *oka* step bölgesinin hemen altındaki ekolojik bölgede vadilere egemen olan oldukça düz alanları kaplıyorlardı. Tarımda çapa ve bel türü aletler kullanılmasına rağmen, bu topraklar yüksek randıman veriyorlardı. Ama bu yumruların özellikle hassas oldukları iklimin çok düzensiz olması üretimi çok büyük ölçüde rastlantılara bırakıyordu. Bugün bile yağmur ya da sıcaklık rejiminde küçük bir değişiklik verimli görünen bir hasadı yok edebilir. Stoklamayı

mümkün kılan koruma tekniklerinin önemi anlaşılmaktadır bu koşullarda. Bu bağlamda, en önemli teknik yumruların güneşte ve gerekirse güney kutbunun kış şartlarında dona bırakılarak kurutulmasıdır. Üretim fazlası, böylelikle, *chuño* durumuna getirilerek yıllarca besin maddesi olarak yararlanılabiliyordu ondan.

Yumrulara bir tahıl ekleniyordu: aynı yüksek bölgenin iklim koşullarını isteyen ve iklim değişikliklerine çok hassas olan *kinoa*. Korularda yetişen bu And bölgesi pirinci mineral tuzlar açısından yoksun olan bir beslenme rejiminde eksik elementleri getiriyordu. Her yerde tanınan ve uzun zamandan beri her yerde önemli bir ürün olarak dikkat çeken mısır ise daha alçak bölgelerde, vadilerin yamaçlarında, iklim açısından uygun sınırlı alanlarda rüzgâra ve buzlanmaya açık ve kapalı yerlerde yetiştirilirdi. Mısır üretimi için gerekli koşulların Andlar'da ender olarak bir araya geldiği gözlenmiştir. Gerçekten de, bu bitkinin yetişmesi için hem çok fazla su hem fazla sıcaklık gerekir. Oysa, yeterli suyun bulunduğu yerlerde iklim oldukça serttir ve yeteri kadar sıcak olan bölgelerde de az yağmur yağar. Dolayısıyla, birçok yüksek yerde mısır tarımının uzun süre ve belki de çok özel bir şekilde, şenliklerde içilen bira (*ashwa*) üretimi ya da sungu ve kurbanların oluşumunda yer alan unun (*sanku*) hazırlanması gibi ritüel gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak yapılmış olması mümkündür. Ama mısır tarımını İnkalar devletlerinin gitgide artan gereksinimlerini karşılamak amacıyla canlandırmışlardır; mısırın ayrıca *kinoa*dan daha fazla enerji değeri vardı ve patatesten, *ullukudan*, *mashwa* ve *oka*dan daha kolay stoklanabiliyor, korunabiliyordu. Mısır üretiminin artması

imparatorluğun genişlemesi ve devlet yapısının inşasıyla atbaşı gitmiştir. Bununla birlikte, mısır bütünüyle iktidar mekanizmalarının bir ürünü olmuş ve her zaman "yumru yiyen" köylülerin beslenme alışkanlıklarına hiç etkisi olmamıştır.

Sadece yamaçlarda ekilebilen ve uyum sağlaması zor bir bitki olan mısır toprağın taraçalandırılmasını ve çoğu zaman da sulanmasını gerekli kılıyordu. Kimi zaman çok yoğun çabalar gerektiren bu teraslama çalışmalarını gerçekleştirmek için gösterilen çalışkanlık şaşırtıcı boyutlarda olmuştur. Cuzco yakınlarındaki Pisac'ta, Yukarı Cañete'deki Laraos'ta, taraçalar, vadinin dibinden dağın doruğuna kadar devasa merdivenler gibi üst üste gelmiştir. Bunlar arazinin eğim durumuna göre, yükseklikleri değişen duvarlarla desteklenmiştir ve kilometrelerce giden düz arazilerde eğimli yerlere mükemmel biçimde uydurulmuşlardır. Kanallar komşu buzulların sularını toplar ve bütün taraçaların eşit düzeyde sulanmasına olanak verecek biçimde dağıtır bu suları.

Taraçalar ve kanallar esasen mısır tarımına yönelik olarak düzenlenmiştir ve bu bağlamda verimli step bölgelerinde yeni alanların fethedilmesi yoluyla çok daha az harcamayla çözümlenmesi pekala mümkün olan, son derece varsayımsal, nüfusbilimsel bir baskı söz konusu değildir; ancak, kabul etmek gerekir ki, tarım alanlarının düzenlenmesi işi büyük ölçüde İnka döneminde gerçekleştirilmiştir. Ama taraçalama ve sulama teknikleri biliniyordu ve kimi zaman, Cuzco'nun genişlemesinden önce, özellikle Huarochirí'de oldukça geniş alanlarda uygulamaya konmuştu. Başka birçok alanda olduğu gibi adlarıyla anılan bu alanda da İnkalar eski yenilikleri geliştirmekle yetinmişlerdir.

II. – Bölge: Yeniden dağıtma sistemi

Ayllu sosyal örgütlenmenin yüksek biçimi değildi: sadece üstünde And toplumunun oluştuğu unsuru oluşturuyordu. Gerçekten de, '*ayllu*'lar bakışımsız ilişkiler ağları içinde yer alıyorlardı. Kendilerini içlerinden birine bağlayan ilişkileri sürdürüyorlardı ve bu bağımlılık ilişkisi içinde aynı derecede önemli olmayan bölgeler biçiminde örgütleniyorlardı. Bağımsız '*ayllu*'ların önderleri bütün '*ayllu*'ların '*kuraka*'sı gibi davranan egemen '*ayllu*'ya itaat ediyorlardı. Aynı şekilde, bağımlı '*ayllu*'ların '*waka*'ları da bütün bölgenin tanrısını temsil eden egemen '*ayllu*'nun '*waka*'sına bağlıydılar.

Ayllu'ların halkı bölgenin '*kuraka*'sına bağlıydı ve bu bağlılık içinde, durum gereği bazı mükellefiyetleri vardı. Her *ayllu* '*kuraka*'nın kendisine tanınan haklar doğrultusunda arazisi içinde bulunan toprakları işlemek zorundaydı. Yüzölçümleri farklı olan bu topraklar bireysel mülkiyet olmadan önce bu işlemlere denk düşen dönemlerde, yıl içinde çalışan yetişkinler topluluğu tarafından tarıma hazırlanmış, ekilmiş ve hasadı alınmıştı. Öte yandan, her *ayllu* her an '*kuraka*'ya hizmete hazır belli sayıda işçiyi hazır bulundurmak zorundaydı; *kuraka* bu işçilerden sürülerini korumak, hayvanlarından yün elde edilmesini sağlamak ve ev yaşamının sürdürülmesiyle ilgili tüm işlerle ilgilenmeleri için yararlanırdı. Bu işçiler kendilerine verilen görevleri yerine getirirlerdi ve '*kuraka*'ya sürekli hizmet verirlerdi. *Ayllu*'nun tüm yetişkinleri sırayla *mita* denen bu işleri yapmak zorundaydılar; belirli

dönemlerde sıra kendilerine gelirdi ve çalışma süreleri çoğu zaman üç ayla bir yıl arasında değişirdi.

Dolayısıyla, *kuraka* belirli dönemlerde bütün uyruklarını zorunlu çalışmaya tabi tutabilirdi ve uyruklarının bir bölümünü de sürekli zorunlu çalışmaya tabi tutabilirdi. Tarım, besicilik ve başka üretim etkinliklerinde kendi çıkarı için yönlendirdiği belli miktarda bir enerjiden yararlanırdı. Ama kendisine tabi olan halkın malları üstünde doğrudan bir tasarrufu olamazdı kesinlikle. Bu insanlara belli angaryalar yükleyebilirdi ama onlardan haraç alamazdı. Haraç Andlar bölgesinde İspanyol fethinden sonra ortaya çıkmıştır ve sömürge yönetimi tüm yerli geleneklerine karşı çıktığından çok büyük zorluklar çekmiştir bu sistemi hayata geçirme konusunda. Fetihten uzun süre sonra Potosí ve Huancavelica madenlerinde kendilerine dayatılan korkunç çalışma koşullarına uysallık içinde boyun eğen aynı yerliler adaletsiz ve katlanılmaz buldukları haraca şiddetle direnmişlerdir.

Bununla birlikte, emeğin karşılığı otomatik olarak ödenmiyordu. *Kuraka*'nın kesin biçimde talepte bulunması gerekirdi bunun için ve bu talebi sürekli biçimde yapabilmesi için düzenli biçimde ödenmesini istemesi gerekirdi. Ayrıca, karşılıkları da vardı bunun. *Kuraka* bağış yapmak zorundaydı. Cömertliğini göstermek zorundaydı. *Léon de Huánuco'nun Taşrayı Ziyareti* ve birkaç yıl sonraki *Chucuito Eyaletine Ziyaret* bu kurumsallaşmış cömertliğin bazı yansımalarına tanıklık eder. Özellikle '*kuraka*'nın kendisine hizmet edenlerin yaşamlarından sorumlu olduğunu belirtirler. Topraklarını sürmek için yararlandığı el emeğine, göreli kıtlığıyla değerlenen maddelerden oluşan erzakı bol bol vermek zorundaydı.

Bu erzaklar, et, mısır, coca, bira genellikle şenliklerde tüketilirdi ve bunların dağıtıldıkları etkinlikler de şenliklere bürünürdü. *Kuraka* aynı zamanda sürülerini koruyan ve bu hayvanlardan yün elde eden işçileri de beslemek zorundaydı. Ama onlara yiyecek dışında barınak, giysi ve hatta kendisi için çalışırlarken alet de sağlamak zorundaydı. Hizmetleri bittikten sonra onları evlerine gönderirken yapağı, kumaş ve kimi zaman da sürüsünden birkaç hayvan verirdi.

Kuraka, bu doğrudan karşılıkların ötesinde, kendi bölgesinde yaşayan bütün bireylerin maddi güvenliğinden de sorumluydu. Yoksulların, yetimlerin, dulların kısacası '*waqcha*'ların ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydı ve bağışlarıyla daha sıkı biçimde kendisine bağlardı bu insanları. Hasadın yeterli olmadığı durumlarda açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan ailelerin gereksinimlerini karşılardı ve bu yardımları bu insanları kendisine karşı daha sıkı bir bağımlılık altına sokardı. Rezervleri çok yakınılan ve özellikle tarım bağlamında çok sık rastlanan düzensizlikleri telafi etmeye yarardı ve bu konuda cömert davranması saygınlığını artırır, iktidarını güçlendirirdi.

Böylece, *kuraka* yararlandığı emeği ürün biçiminde yeniden dağıtıyordu. Soyundan geldiğini iddia ettiği *waka* da aynı rolü oynuyordu. Bu, yeniden dağıtma sisteminin öteki hareket ettirici gücüydü. *Kuraka* gibi o da kolektif çalışmayla işlenen topraklara sahipti. *Kuraka* gibi geçici işçilerin sırayla ilgilendikleri bir sürüye sahipti. Ve gene *kuraka* gibi hizmetlerinden sürekli yararlanabilmek için bu hizmeti aldığı kişilere karşı cömert olmalıydı. İnsan enerjisinden yararlanmayı hak edebilmesi için maddi çıkar sağlaması gerekiyordu ve

ancak maddi çıkar sağladığı takdirde insan enerjisinden yararlanma hakkına sahipti.

Ama ne *kuraka* ne de *waka* yararlandıkları emeğin tümünü yeniden dağıtıyordu. Kimileri art düşünceli olan ilk kronikçiler bazı kabile şeflerinin ve yerel mabetlerin müthiş zenginliklerini anlatmışlardır: bunların depolarının tarım ürünleri, kumaş ve yünle dolu olduklarını, sürülerinin yüksek steplerde göz alabildiğine yayıldıklarını anlatır bu kronikçiler. Abartılı olsa da, gözlemleri, yeniden dağıtma sisteminin önce bunu gerçekleştirenlerin yararına çalıştığını anlatır. Bu sistem, bölgenin türdeşliğini sürdürmek şöyle dursun, iktidarı elinde bulunduranları karşı karşıya getiren bir farklılaşma doğurmaktadır: "güçlüler" ya da *kapa* sıradan insanlarla ve özellikle '*waqcha*'larla karşı karşıya gelir. *Kapa*'ların belirgin özellikleri çok eşli yaşam biçimleri, süs eşyaları, çok ince kıyafetleri ve tükettikleri besin maddeleri konusundaki tercihleriydi. İçinde ancak akrabaların yer alabileceği kısıtlı ve kapalı bir kategori oluşturuyorlardı. Bir elite ait olma bilinçleri aşağı sınıftan ailelerle evliliklerini dışlayan bir iç evlilik uygulamasıyla yansıyordu. Francisco Dávila'nın XVII. yüzyıl başında Huarochirí bölgesinde derlediği mitolojik öykülerde çocuğunun babasının "patates yiyen" basit bir köylü olduğu kuşkusuna kapılınca onursuz yaşamaktansa kendisini bir uçuruma atarak yaşamına son vermeyi tercih eden bir kabile şefinin kızından söz edilir. Kuzeyde kabile şeflerinin aileleri halkınkinden eski ve farklı bir insanlığı temsil ettiklerine inanıyorlardı. Mensup olduğu sınıfı kabul ettirmek ve sürdürmek '*kuraka*'larda özellikle çok önemliydi; bunlar eski kabile şefleri soyundan geldiklerini, çok sayı-

da '*ayllu*'nun ve önemli birçok bölgenin başında bulunduklarını iddia ediyorlardı.

Çünkü, nasıl çeşitli '*ayllu*'lar içlerinden birine bağlanarak bir bölge oluşturuyorlarsa, çeşitli bölgeler de gene daha büyük bir bölge oluşturmak amacıyla birleşerek içlerinden birine bağlanabilirlerdi. Üstyapı kapsadığı altyapının yansımasıydı ve üstyapı düzeyinde uyguladığı iktidar ikinci yapı düzeyinde uygulanan ve ona bağlı olan iktidarın bir kopyasıydı. Bu düzeylerin her birinde ve kendi aralarında aynı yeniden dağıtma sistemi işliyordu. Dolayısıyla, kabile şefinin otoritesi altındaki bölge ya da İspanyolların bir Antiller sözcüğünden türettikleri *cacicazgo* kavramında bir anlam belirsizliği vardır. İç içe geçen –içeren ya da içerilenolabilir– ve bütünüyle benzer sosyo-politik birimlerin herhangi biri için kullanılabilir bu kavram. Şef ya da kroniklerde ve eski metinlerde bir yerli sözcüğü olan '*kuraka*'yı veren *cacique* sözcüğünde de bir belirsizlik vardır. Bölgelerin –bağımlı ya da egemen– piramidal ya da parçalı bir biçimde düzenlenmesi içinde sıralanan, bütünüyle benzer bu iktidarlardan herhangi birine dayanır.

Bölgelerden ibaret bu piramitler genişlikleri farklı alanları kaplıyordu ve bu alanlarda yaşayan nüfusun yoğunluğu da farklıydı. Bazılarında yaşayan etnik gruplar onbinlerce kilometrekarelik bir yüzölçümünden yararlanıyorlardı. Bazı bölgeler ise küçük bir vadide yaşayan kabilelerden oluşuyordu. Sözgelimi, Lupakalar gerçek bir "krallık" oluşturmuşlardı ve bu krallık Titicaca Gölü'nün tüm batı kıyısı boyunca, Puno Körfezi'nden Guaqui Koyu'na kadar uzanıyordu ve bu bölgede XVI. yüzyıl başında 100.000 kişi yaşıyordu. Etkisini tüm Güney Andlar'da hissettiren bu "krallık" altı böl-

genin (Zepita, Yunguyo, Pomata, Juli, Ilave ve Acora) birleşmesiyle oluşmuştu ve bir yedinci bölgenin (Chucuito) '*kuraka*'sının otoritesine tabiydi. En büyük bölgede (Juli) 27 *ayllu*, en küçüğünde (Yunguyo) altı *ayllu* vardı. Lupakalarla karşılaştırıldıklarında, Mantaro kıyısında, Huancavelica bölgesinde yaşayan Anqaralar aynı dönemde sadece 10.000-15.000 nüfuslu küçük bir "prenslik" oluşturuyorlardı; her birinde yirmi kadar *ayllu* bulunan iki bölgenin birleşmesiyle oluşmuştu bu prenslik. Genel olarak yüksek yaylalarda ve dolaylarında yaşayan etniler kimi zaman küçük, birçok siyasal topluluğa bölünmüş Cordillera halklarına göre çok daha güçlü bir biçimde örgütlenmişlerdi. Ama bunlar da bir örgütlenme modelinin sınırlarına dayanmışlardı ve bu model hizipçiliği yok edemiyor, bölgelerin ayrılıkçılığını engelleyemiyor, bunların oluşturduğu ve kurulabildikleri kadar kolay bir biçimde yıkılabilecekleri izlenimi veren piramitleri büyük bir istikrarsızlık içinde tutuyordu.

Bir bölgenin gücü sadece boyutlarıyla değerlendirilmezdi, bölgesel sınırlarının ötesinde sahip olduğu koloniler de önemliydi bu bağlamda. Gerçekten de, her bölge bir tür sömürge ağı oluşturan, siyasal anlamda bağımsız etnilerden oluşan bir bölgenin içinde kapalı bölgeler oluşturuyordu. Küçük bölgelerin kolonileri kısa mesafelere dağılmıştı. Çoğu zaman üç ya da dört günlük bir yürüyüşle ulaşılabiliyordu ve bunlar sınırlı yüksekliklerde kurulduğundan ekolojik bölgeler açısından da sınırlıydılar. Buna karşılık, daha büyük bölgelerin kolonileri 25-30 günlük yürüyüşlerle ulaşılabilecek mesafelerde kurulmuş olabildiği gibi Andlar ekolojisinin bütün düzeylerine dağılmış da olabiliyorlardı: '*puna*'dan

kıyı bölgesi alüvyonlu ovasının ve Amazon yamaçlarının sıcak topraklarına kadar.

Chucuito Eyaletine Ziyaret'te anlatıldığına göre, Titicaca kıyı "krallıkları"nda, Güney Peru kıyı vadilerine, gölün 300 km. yakınlarına kadar, hatta daha uzaklarda, Bolivya'nın iç bölgeleri Larecaja ve Cochabamba'ya kadar uzanan koloniler vardı. Bu uzak bölgelerde, ıssız yüksek yaylalarda üretilemeyen mısır, pamuk, coca ve başka tropikal ya da yarı-tropikal besin maddeleri yetiştiriliyordu. Üretim yerel el emeğiyle yapılmıyordu. Büyük olasılıkla, bütünüyle, belirli dönemlerde metropolden gelen geçici kolonlar aracılığıyla yapılıyordu; bu emekçiler ekim ve hasat işlerinde çalışıyorlar ve ekilen tarlaları ve sürüleri korumak amacıyla nöbetleşe kalıyorlardı kolonilerde. Dolayısıyla, kolonilerdeki üretim biçimi insanların belli mevsimlerde yer değiştirmelerine dayanıyordu ve kimi zaman çok uzun mesafeler kat edebiliyorlardı bu insanlar: Cordillera'da yukarıdan aşağıya doğru bir hat... Bu üretim Andlar'da yaşayanlar açısından çok büyük bir coğrafi hareketlilik, son derece zıt iklimlere biyolojik olarak uyarlanma yeteneği gerektiriyordu.

Bölgeler, sıralanmış koloniler aracılığıyla doğal ortamın sunduğu olabildiğince fazla kaynağa doğrudan doğruya ulaşmaya çalışıyorlardı. Günümüze kadar bütün And toplumlarının bir ideal olarak benimsedikleri kendine yeterlik durumuna ulaşma çabası içindeydiler. Hiç kuşkusuz, bu ideale enderdurumlarda ulaşılabiliyordu. Ama her bölgenin ekoloji üstünde uyguladığı dikey denetim ve her bölgenin kendi hesabına uyguladığı bu denetimden hareketle ekonomik entegrasyon ticari faaliyetleri büyük ölçüde sınırlıyordu. Bu-

nunla birlikte, bazı kıyı etnilerinin gerçekleştirdikleri ticari faaliyet sık sık coca balyalarının ve tuz çubuklarının ölçü oluşturduğu düzensiz alışverişlerle sınırlı kalıyordu. Bu ticari faaliyet gene sık sık basit değiştokuş işlemleriyle de sınırlı kalabiliyordu. İktisadi hayatın tümünde son derece marjinal kalan ticaret gerçek para simgelerinin yaratılmasına, her şeye rağmen Andlar'ın uzak kuzey bölgesinde oluşan pazar kurumunun genelleşmesine götüremezdi.

Bölgeler uzak bölgelerde, yabancı halkların içinde nasıl koloniler oluşturabiliyorlardı? Hiç kuşkusuz, bazı durumlarda, bölgelerin sahip oldukları koloniler üstündeki hakları sadece güç dengelerinden kaynaklanıyordu. Francisco Dávila'nın metni Yunka kıyılarındaki sıcak topraklara yerleşmek isteyen Huarochiri Yawyularının uzun süre yaptıkları savaşlara geniş yer verir; aynı Yunkalar yüksek Yawyu otlaklarına da yerleşmeye çalışmışlardır. Ama bu haklar aynı zamanda karşılıklılık temeline de oturabiliyordu. Herhangi bir bölge ona kendi bölgesinde koloni kurma ayrıcalığı sağlayan başka bir bölgenin yararına kendi arazisi üstünde bir kapalı bölge oluşturulmasına razı olabiliyordu. Bir bölgenin kolonları başka bir bölgenin kolonlarının güvenliğini sağlıyordu. Bununla birlikte, ekonomik açıdan çok önemli kapalı bölgeler genellikle işletme açısından rekabete giren birçok farklı bölgenin kolonları tarafından işgal edilmişti. Özellikle mineral tuz yatakları çok etnili adacıkları temsil ediyordu; çevredeki tüm halklar serbestçe gelip buradan sağlarlardı ihtiyaçlarını. Bölgelerin haklarının ve bu hakların sağladığı çıkarların bölgesel bağlamda iç içe geçmesi, hiç kuşkusuz, çatışma nedenlerini de artırıyordu.

III. – İmparatorluk: Değişen bir devlet yapısı

İmparatorluk, birçok İspanyol kroniğini esinleyen yöneticilerinin kafasında İnka etnisi tarafından örgütlenmiş bir dünyayı temsil ediyordu. Cuzco halkını sürekli uygarlaştırma çabasının getirdiği kaostan kaynaklanan kaosla çakışıyordu bu. Onun dışında sadece düzensizlik ve barbarlık olabilirdi.

Başkentte çatışan ve sınırlara kadar uzanan iki hayali çizgi imparatorluğu dört bölgeye ayırıyordu ve Tawantinsuyu –"dört arazi"– adını alıyordu imparatorluk. Kuzeyde Chinchasuyu, güneyde Kollasuyu, doğuda Antisuyu ve batıda Kuntisuyu. Gene kroniklere göre, bu bölgeler de bölünmüştür kendi içlerinde: 1000, 100 ve 10 aile birimlerine bölünmüş 10.000 ailelik birimler. Her birim bir memurun sorumluluğuna verilmiştir ve alt birimlerden sorumlu görevliler de bu memura bağlıdır.

Her zaman kabile kökenlerinin izlerini taşıyan bu tür bir mitsel-ideal imparatorluk vizyonu katı ve merkezileşmiş yapıları olan zorba bir devlet tezini yaygınlaştırabilir sadece. Bununla birlikte, İnka İmparatorluğu her şeyden önce geleneksel bir toplum düzeninin entegrasyonunu gerçekleştiriyordu. Dayandığı And etnilerinin piramidal ve parçalı örgütlenme tezini gerçekleştiriyordu. Bölgesel piramitleri genişletiyor ve düzenliyordu, aynı şekilde, bunlar da *ayllu* piramitlerini genişletiyor ve düzenliyorlardı. Gerçekten de, imparatorluk, bölge ve *ayllu* aynı benzerlik ilişkisi içine giriyorlardı: iç içe geçerek birbirlerini kopya ediyorlardı.

İmparator ve güneş tanrısını imparatorluğun kurucu bölgelerine bağlayan ilişkiler *kuraka* ve '*waka*'yı herhangi bir bölgenin kurucu '*ayllu*'larına bağlayan ilişkilerine benzerdi. Her bölgede imparator ve Tawantinsuyu resmi tanrısı Güneş halkın sorumluluğunda olan sürülere ve yerel tarım topluluklarıı tarafından ekilip biçilen topraklara sahipti. Bu topraklar, hiç kuşkusuz, Garcilaso de La Vega'nın belirsiz verilerine dayanarak ifade edildiği gibi, her yerde toplam yüzölçümünün üçte ikisine denk düşmüyordu. Ica Vadisi'yle ilgili bir belgeye göre, İnka varlığının kuşkulu olduğu bu bölgede bu toprakların yüzölçümü 400 fanegi bulmuyordu ve bunların bazıları "verimli" bazıları "verimsiz"di. Dolayısıyla, İnkalar sistemli bir biçimde en iyi topraklara sahip olmamışlardır. Ayrıca, çoğu zaman kullanılmayan yamaç topraklarına sahip olmuşlar ve bu toprakları taraçalar halinde düzenleyerek mısır tarımına açmışlar ve verimli hale getirmişlerdir.

İmparator ve Güneş getirdikleri mükellefiyetlere ve bu mükellefiyetlerden doğan ödevlerin gerektiği gibi yerine getirilip getirilmediğine göz kulak oluyorlardı. Bu ödevlerin birincisi, bildik normlara göre, kendileri için çalışanların geçimlerinin sağlanmasıydı ve bu sorumluluk tarım ürünleri, giysi, kumaş ve genel depolarda (*kollka*) biriken öteki emek ürünlerinin dağıtılmasıyla yerine getiriliyordu. Bu bağlamda, eski karşılıklılık ağı içinde yer aldıklarından bu insanların enerjilerinden yararlanabilmek için mal da dağıtılıyordu ve eski yeniden dağıtım sistemi iktadara boyun eğmiş bölgenin tümüne yayılıyordu. İmparatorluk sadece yapısı içinde bölgenin bir kopyası değildi. Bu bağlamda, işlevinin de bir kopyasıydı.

Sömürge yönetimi bağlamında ünlü bir isim olan Polo de Ondegardo, raporlarından birinde, yerlilerin "sadece kişisel hizmetler gördükleri" olgusu üstünde durur. Bağımlı değillerdir, sadece karşılığını aldıkları iş yükümlülükleri vardır. Tüm yetişkin insanlar, yani evliler zorunlu angaryaya tabiydiler. Bu bağlamda, İnkaların, İspanyolları da geçerek, bazı bölgelerde, baskıcı bir tavır içinde, gençleri daha erken dönemde angaryaya koşabilmek içinerken evlenmeye zorlamış olmaları mümkündür. Her halükârda, birçok kronikçiye göre, evlilikler imparatorluk iktidarından habersiz gerçekleşmiyordu ve gene bu kronikçilerin pek de inandırıcı olmayan teşhislerinegöre hiçbir genç imparatorunonaylamadığı biriyi kendisine eş olarak seçemezdi ya da imparatorun uygun bulduğu eşin dışında biriyle evlenemezdi.

Halkın iş gücünden başka bir kaynağı olmayan bir devlette nüfusun bürokratik denetimi kaçınılmazdı. İktidar başvuracağı ve ekonominin rakip, çeşitli sektörlerine dağıtacağı insan enerjisi niceliğini her zaman bilmek zorundaydı. Dolayısıyla, uyrukların listesini günü gününe tutmak zorundaydı: evlilik dolayısıyla angaryaya koşulabilecekler, hastalık, yaş ya da ölüm dolayısıyla bu kategori dışında kalanlar. XVI. yüzyıl Avrupa'sında bireşi görülmediğinden *conquistador*ları çok fazla etkileyen muazzam ve titiz sayımların amacı bundan başka bir şey değildi. Bu sayımlar uzmanlar tarafından ondalık sayısal sisteme göre düzenli biçimde gerçekleştiriliyordu ve sonuçlar renkleri ve düğümlenmeleri farklı sicimlerle simgelenerek kaydediliyordu (İnkalar yazıyı tanımıyorlardı). Gene kronikçilere göre, imparatorluğun bütün nüfusu çeşitli birimlere (10.000'lik, 1000'lik, 100'lük ve 10'luk,

belli saygınlıkları olan aile birimleri) ayrılmıştı. Bu bağlamda, sonuçta sadece bir hesap hatası olan yanılgı idari bir gerçeklik olarak kabul edilmiştir.

Devlet angaryaya tabi olanları kırsal-tarımsal işlerde çalıştırabileceği gibi bahçe düzenlemelerinde, inşaat işlerinde de çalıştırabilir ve savaşa da gönderebilirdi. İnkalar, imparatorluk görevlilerinin yerleştikleri, taşra merkezleri olan ve çevrelerindeki etnilerin refahını sağlayan kentleri angaryayla inşa etmişlerdir. Hayranlık uyandıran ve 16.000 km. olduğu sanılan devasa yol ve köprü ağlarını da gene angaryayla oluşturmuşlardır. Bu ağ Pachakuti'nin emriyle açılan ve yapımı fetihlerle birlikte haleflerince sürdürülen iki anayol çevresinde örgütlenmişti. Birinci anayol Tumbes'ten Arequipa'ya kadar kıyıyı izliyor ve oradan da Şili'ye doğru yöneliyordu. Ona paralel giden ikinci anayol ise Ekvador'daki Quito'yu Arjantin'deki Tucuman'a bağlıyor, Cajamarca, Jauja, Vilcashuaman ve Cuzco'dan, Cordillera'nın iç havzalarından ve yüksek ovalarından geçiyordu. Yüksek bölgelerden kıyılara uzanan birçok yol çoğu bölümü taşlı ya da merdivenli olan ve hiçbir yük arabası geçmemiş olmakla birlikte genişliği çok ender olarak 6 m.'yi aşan bu iki anayolu birbirine bağlıyordu.

Yolların belirli noktalarında '*tampu*'lar vardı. Bu kervansaraylar hem belli etapların sonunda barınak işlevi hem de posta konakları işlevi görüyordu. Bunların bakımından sorumlu yerel halk olası mesajları alıp onları hemen komşu '*tampu*'nun kuryelerine aktarabilecek iki ya da üç kurye bulundurmak zorundaydı bu konaklarda. Kuryeler (*chaski*) son derece işlevsel ve hızlı olduklarından İspanyolların da

yararlandıkları bir haberleşme servisi oluşturuyorlardı. İmparatorluğun kuzey sınırındangönderilen bir mesaj '*chaski*'ler tarafından, '*tampu*'dan '*tampu*'ya geçerek, Cuzco'ya, 2000 km'lik bir mesafeye bir hafta dolmadan ulaştırılırdı.

Yol ağı ve haberleşme hizmeti İnkaların sistemli biçimde empoze etme çabası içinde olmadıkları Cuzco dil ve kültürünün yayılmasına pek az katkıda bulunmuştur. Ama yollar ve haberleşme hizmetleri sayesinde taşra daha sıkı biçimde denetlenebilmiş, birlikler sınırlara, uç beyliklerine ve karışıklıkların baş gösterdiği bölgelere daha çabuk gönderilmiş ve imparatorluk barışı her yerde daha güvenli bir biçimde tesis edilmiştir. Bunlar merkezileşmeyi ve bütün Tawantinsuyu'ya müdahalesini koşullandırdıkları iktidarı büyük ölçüde güçlendirmişlerdir. Ayrıca, devletin, üstünde kurulduğu topluma olan etkisini de çok büyük ölçüde güçlendirmişlerdir ve toplum geleneksel sosyal düzeni değiştirmiştir.

Devletin dönüştürücü etkisi önce zorunlu göç siyaseti aracılığıylagöstermiştir kendisini. Bu siyaseti başlatan Pachakuti olmuştur; söylentiye göre, Pachakuti, Cuzco havzasına ilk yerleşenleri bu bölgeden uzaklaştırmış ve İnka kabilesine göz diktiği topraklara yerleşme olanağı sağlamıştır. Güçlü hükümdar bu uygulamayı daha sonra sistemli bir biçimde kendi imparatorluğunda, imparatorluk barışı örgütlenmesi çerçevesi içinde, hem bağımlıetnilerin hem de kendi etnisinin zararına gerçekleştirmiştir. Henüz bazı bağımsızlık özelliklerini kaybetmemiş, yeni boyunduruk altına alınan bazı halkların bir bölümü yapıları güçlü ve kararlı biçimde yönetilen bölgelere aktarılmıştır, buna karşılık, İnkalaştırılmış ve siyasal açıdan güvenilir halklar güvenliğin sağlanması

ve isyan durumunda savunma yapmaları amacıyla kendi bölgelerine, köprülerin, depoların, müstahkem mevkilerin yakınlarına, yol boylarına ve bölge metropolleri çevrelerine yerleştirilmişti.

Halkın yer değiştirmeleri Tupa Yupanki ve özellikle de Wayna Kapaq döneminde çok yoğunlaşır. İmparatorluğun kuzey tarafını güçlendirmek amacıyla imparator bugünkü Ekvador sakinlerini yoğun biçimde, kitleler halinde göç ettirir ve Cuzco bölgesinin eski ve soylu ailelerini yerleştirir oraya. Sözgelimi, Güney Ekvador Kañarrları ve kuzeydoğu Peru Chachapuyaları Güney Peru bölgesine kadar dağıtılırlar ve İspanyol fethi döneminde önemli koloniler kurarlar orada. And etnilerinin büyük bölümü, nüfus potansiyeli bağlamında parçalanmasalar bile, büyük olasılıkla, en azından sakatlanmışlardır ve bunları örgütleyen bölgelerin piramitlenmeleri en küçüklerinden başlayarak çok sarsılmıştır.

Bununla birlikte, yer değiştiren halklar (*mitmaq*) teorik açıdan bölgelerinin *kuraka* otoritesine boyun eğmişlerdi. Ayrıca, İspanyolların ilk sayımlarında iki kez sayılmış olmaları da mümkündür: bir kez yaşadıkları yerde ve yerel etniyle birlikte, bir kez de geldikleri yerde aidiyetlerini sürdürdükleri etniyle birlikte. Ama köken ortamının ve gidilen ortamın ekolojik benzerliğiyle birleşen uzaklık etnik bağlılıkların sürdürülmesini kolaylaştırmıyordu pek. Aralarında ünlü Cieza de León'un da bulunduğu birçok kronikçiye göre, yüksek bölgelerden çıkan '*mitmaq*'lar her zaman yüksek bölgelere yerleştirilmişlerdi ve alçak bölgelerden gelen '*mitmaq*'lar da her zaman kıyı bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Bu kronikçiler, bu uygulamada, İnkaların alışkın olduklarından farklı bir

iklimin sağlıklarını bozabileceği halklar için kaygılandıkları olgusunu bulmuşlardır. Burada, daha çok, imparatorluk iktidarının farklı yüksekliklere ve farklı ekolololojik bölgelere yerleşmiş '*mitmaq*'ların kendi aralarında ve bölgeleriyle ekonomik tamamlayıcılık ilişkileri kurmalarından ve böylece koptukları etnilerin örgütlenmelerini güçlendirmelerinden korkması söz konusudur. Gerçekten de, meçhul yerlerde, kendilerine haklı olarak düşmanlık gösteren halklar arasında kalan '*mitmaq*'lar devleti ve yerel yöneticilerini doğrudan etkileme olanağı veren sosyal bir kategori oluşturuyorlardı. Otlaklara, tarım alanlarına ve kendilerine gösterilen yerde yaşamlarını yeniden düzenleyebilmeleri için ihtiyaç duydukları her şeye sahip oluyorlardı ama üstlenmek zorunda kaldıkları yükümlülükler çok daha fazla ve ağırdı bunlardan. Bu yükümlülükler arasında belki de devlet ekonomisi çerçevesi içinde uzmanlık gerektiren amaçların yerine getirilmesi de vardı.

Devlet bir yandan bu yeni sosyal kategoriyi ortaya çıkarmaya çalışırken bir yandan da bilinçli bir köleleştirme siyasetiyle köle toplulukların yayılmasını kolaylaştırıyordu. Eski metinlere göre, bu toplulukların kökenleri Tupa Yupanki'nin, çok sert bir başkaldırısından sonra köleleştirdiği ve yakın çevresine paylaştırdığı Cuzco yakınlarındaki bir halktır. Bununla birlikte, kölelik, bu isyan patladığında, Andlar'da uzun zamandır vardı. *Kuraka*'ların hemen her yerde bölgelerine belli sayıda "sürekli bağımlılar" alma gibi bir alışkanlıkları vardı. *Kuraka*'lar gibi İnka hükümdarları da Tawantinsuyu'yu oluşturan etnilerin içine "sürekli bağımlılar" almışlardır. Ama Tupa Yupanki'den başlayarak bu insan alma ol-

guları daha bir önem kazanmıştır. Bunlar sadece imparatorluk eyaletlerinde değil, büyük olasılıkla, aynı zamanda ve özellikle sınır savaşlarında alınan tutsaklar arasında gerçekleşmiştir.

"Sürekli bağımlılar" (*yana*) sadece imparatora ya da komutan, yüksek devlet görevlisi, *kuraka* gibi soylulara bağlıydılar ve hükümdar kendilerine minnetlerini sunmak ya da cömertliğini göstermek amacıyla onlara vermişti bu bağımlıları. Bunlar Akdeniz antikitesi tarihçilerinin bu sözcüğe yükledikleri anlam bağlamında köle değildi. Her türlü etnik bağlılıktan ve nitelikten kurtulmuş olmalarına rağmen, toprak, mal ve sürü sahibi olma hakkına sahiptiler. Kendilerine veraset yoluyla intikal eden koşullardan kurtulmaları mümkün değildi ama bu koşulları efendilerinin seçtiği çocuklarından sadece birine aktarıyorlardı, bu çocuklar ölümlerinden sonra onların yerini dolduruyorlardı. Bu koşullar çok farklı statüleri kapsıyordu. Hükümdara hizmetiyle Cuzco sarayının görkeminden yararlanma olanakları sunduğu *yana* küçük bir taşra '*kuraka*'sının sürekli yeniden dağıtma olgularıyla geldiği konumdan çok farklı bir konumdaydı.

Bazı '*yana*'ların oldukça zengin ve saygın oldukları bilinir, öyle ki, bunlar bir yerel önderin sahip olduğu kadar eşe sahip olabilirler ve gene bunların birçoğu imparatorluk yönetiminde çok önemli mevkilere gelmişlerdir.

İktidar erkekleri seçtiği gibi kadınları da ya da çok genç kızları da henüz çocuk yaşta seçerdi. Seçilen bu kadınlar (*aqlla*) Güneş manastırlarına kapatılırlardı ve bu manastırlarda İnka etnisine ait olan daha yaşlı kadınların vesayetinde eğitimlerini tamamlarlardı. Buluğ çağından sonra bazıları

imparatorun eşleri arasına katılır, bazıları ise hükümdarın kendisinden memnun olduğunu göstermek istediği kimselere eş olarak verilirlerdi. Bununla birlikte, bunların çoğu manastırlarda kalırdı. İffetli ve yalnız bir yaşam sürerler, güneş kültüne hizmet ederlerdi. Bu kadınlar, dinsel görevlerinin yanında, Güneş sürülerinden elde edilen yünleri eğirerek ve örerek çok önemli ekonomik işlevleri de yerine getirirlerdi. Sayıları bölge metropolleriyle birlikte artan ve kimi zaman 2000 '*aqlla*'ya sahip olan manastırlarda gerçek tekstil atölyeleri vardı ve bu atölyelerde her tür kumaş ve giysi bol miktarda üretilirdi.

Wayna Kapaq dönemi sonunda *mitmaq*, *yana* ve *aqlla* iktidara ekonomik etkinliğin bazı sektörlerinde kitlesel üretim sağlayan ve iktidarı angaje olduğu öteki sektörlerde geleneksel karşılıklılıklara gitgide daha az bağımlı kılan bir iş gücü oluşturuyordu. Etnik kökene dayanan bu karşılıklılıklar, çerçevelerini oluşturan ve temelleri halkların yer değiştirmesiyle yıkılan bölgelerin sarsılmasından etkilenmiştir. Kısacası, eski hiyerarşik kabile düzeni ona bağlı devlet yapısının ortaya çıkardığı yeni bir toplumun baskısıyla dağılmaya başlıyordu. Devletingeliştirme eğiliminde olduğu toplumsal düzen, bu ihtiyaçları tatmin eden bir yığın bağımlı karşısında İnka etnisinin aylak sınıf durumuna yükseldiği Cuzco çevresinde yapılanmış karakterini açık seçik biçimde gösteriyordu. Ama baş gösteren değişmeler Tawantinsuyu'nun birçok başka bölgesinde bu sınıfların farklı düzeylerde geliştiklerini gösteriyordu. Eksikleri sadece geleneksel bir imparatorluğu modern ve büyük bir devlete dönüştürebilecekleri zamanı bulamamalarıydı.

IV. Bölüm

İMPARATORLUK İKTİDARI

Manko Kapaq miti sadece İnka iktidarının kökenlerini doğrulamaz. Bu iktidarın niteliğini ve sınırlarını da açıklar. Bir tür imparatorluk şartı oluşturur. İmparatorluk işlevlerinin saltanatlar sırasında geçirdiği dönüşümlere ve bu dönüşümlerin imparatorun konumunu sürekli güçlendirmesine rağmen, efsanevi Tawantinsuyu kurucu figürü her zaman örnek bir değer olma özelliğini korumuştur. Her hükümdar onu zenginleştirmeye ve belirginleştirmeye katkıda bulunarak belli başlı özellikleri içinde yeniden üretmiştir.

I. – Hükümdar

Ne annesi ne babası olan Manko Kapaq gibi imparator da "yetim ve yoksul" olarak tanıtıyordu kendisini. İki sözcük büyük ölçüde eşanlamlıydı ve aynı *waqcha* sözcüğü bu kavramların karşılanması için yeterliydi, çünkü ana-babası ol-

mayan birinin kendi olanakları ve kendi gücüyle elde edecekleri dışında hakları yoktu.

İmparator bir 'waqcha'ydı çünkü ana-babasıyla özdeşleştirmiyordu kendisini. Parlak kırmızı renkli bantıyla akrabalık grubundan ayrılıyordu ve, dolayısıyla, normal olarak hak iddia edeceği mirastan da yoksun ediyordu kendisini. Babasının topraklarını ve bu toprakları işleyen insanları da kardeşlerine bırakıyordu ve kendi mülkünü oluşturuyordu. Inka Roka döneminde, hükümdarlar artık Güneş tapınağında yaşamaktan vazgeçtiklerinde, o da baba ocağını kardeşlerine bırakmak ve kendi sarayını (*kancha*) yaptırmak zorunda kaldı. Öldüğünde, edinmiş olduğu mallar iktidardan uzaklaştırılmış ve soyunu (*panaka*) sürdürecek olan bütün çocuklarına geçiyordu. Üyeleri merhumun anısını yaşatan mirası oluşturuyorlardı, saltanat dönemini yüceltiyorlardı ve mumyalanmış cesedine adanan kültü sürdürüyorlardı. İspanyollar Cuzco'ya gittiklerinde sitede Tawantinsuyu'da hüküm sürmüş on bir hükümdara denk düşen on bir imparatorluk soyu vardı.

Manko Kapaq gibi imparator da asıl eşi (*koya*) olan kızkardeşlerinden biriyle evlenirdi. Bu ensest evlilik yoluyla görkemli bir biçimde soyuyla birleşir, böylece bütün ilişkilerini kesmiş olur, aile çevresi dışında bu özel durumunu göstermiş olurdu. Emperyal ensest aslında geç bir dönemde uygulanmıştır. İmparatorun evliliği her türlü siyasal yararını yitirdiğinde zorunlu olmuştur. Pachakuti'ye kadar İnka hükümdarları asıl eş olarak ittifak yapmak istedikleri ya da hiç değilse yararlı tarafsızlığını sağlamak istedikleri bir komşu *kuraka* kızını tercih etmişlerdir. Sonuç olarak, sadece Tupa

Yupanki, Wayna Kapaq kızkardeşlerle evlenmişler, ayrıca Yupanki babasının kızkardeşlerinden biriyle evlenmiştir.

Dolayısıyla, imparatorun öncülü yoktu ve soyu olsa da ardılı olamazdı. İktidarı sadece kendi değerinden geliyordu. Kendi şahsına ait olan bu iktidarın bir '*kuraka*'nın iktidarından farkı şuydu: iktidar sahibinin akrabalık, evlilik ve soyla ilgili konumundan gelmiyordu, bunların dışında ve üstündeydi ve bu bağlamda bir bağlayıcılığı ve zorlayıcılığı yoktu. XVI. yüzyılda, İspanyol görevliler, çok sayıda eski imparator soyu arasından, son derece etno-merkezci meşruiyet ve soysuzluk ölçütlerine göre, "meşru olmayan soylar"dan "meşru soylar"ı ayırmak amacıyla imparatorluktaki veraset kurallarını belirlemek için boşuna uğraştılar. Sonunda, imparatorluğun Avrupa'da olduğu gibi mutlaka imparatorun en büyük oğluna, hatta imparatorun asıl eşinden olan çocuklarından birine değil, devlet yetkililerinin en uygun gördükleri kimseye geçtiğine karar vermek zorunda kaldılar. Ayrıca, şunu da söylemek gerekir ki, bu imparatorluk görevlerini yerine getirebilme kapasitesi her şeyden önce bunları kavrayabilme yeteneğiyle ortaya çıkıyordu.

Gerçekten de, iktidar bir intikal sorunu değil, fetihti. Kurumsallaşmış mevzuatlara göre geçmiyordu: güç kullanılarak alınıyordu. Her saltanat döneminin sonunda kısa ya da uzun ama her zaman şiddetli bir anarşi dönemi başlıyordu. Ölen imparatorun oğulları *maskapaicha* için çekişirler ve savaşırlardı. İmparatorun tahta talip olabilen kardeşleri ve yeğenleri ve de ellerinde kendilerini tahta götürme şansı verebilecek bir otorite bulunan herkes katılırdı bu savaşa. Çatışan hırslarıyla imparatorluk soyları düşman hiziplere

bölünüyordu ve bunların arasında İnka etnisi parçalanıyordu. Çevre bölgeleri devlet aygıtının felç olmasından yararlanıyor, özgürleşiyor ve eski özerkliğine kavuşuyordu. Kısacası, Tawantinsuyu parçalanıyordu. Örgütlenmiş dünya, imparatorun içinden çıkarınış olduğu kaosa dönüyordu gene. Geri dönen barbarlık dönemi tahtı ele geçirmek isteyenlerden biri hasımlarını yenilgiye uğratıp kabilenin birliğini kendi otoritesi çevresinde sağlayıncaya ve isyan eden bölgeleri yeniden fethedinceye kadar sürüyordu.

Böylece, her saltanat değişimi tarihi karanlık başlangıç dönemine götürüyordu. Bu kökenlere dönüş ritüel olarak kurucu-atanın aylaklığıyla açıklanmıştır; yeni imparator aday olmadan önce maiyetiyle birlikte yinelerdi bu ritüeli. Kroniklere göre, Pachakuti Paqariqtampu'da bulunan İnkaların derin mağarasına döner. Manko Kapaq ve kardeşlerinin oradan çıkmasını sağlayan delikten çıkar o da ve sonra gene onların izlediği yolu izleyerek Cuzco'ya döner ve kırmızı renkli bantı takar alnına. İlk göçle ilgili olarak son etabı sadece şu imparatorlar yapmıştır muhtemelen: Tupa Yupanki ve Wayna Kapaq sadece Manko Kapaq'ın Cuzco'ya gitmeden önce son kez durduğu Wanakawri dağına gitmişlerdir. Her ikisi de kahramanın ayak izlerinden giderek bu dağdan inmişler ve siteye girerek kendilerini alkışlayan halk üstünde simgesel olarak gücünü kaynağından alan bir iktidar uygulamasına gitmişlerdir. Emperyal adaylık riti Wanakawri'nin zirvesinde başlardı. Bu ritin ayrıntıları da ilk kez orada belirlenmiştir ayrıca.

İnka siyasal sistemi içinde veraset düzenini yönlendiren hanedan ilkesinin olmaması büyük bir boşluk olarak kabul

edilmiştir. Son hükümdarların hepsi bunların en zararlı sonuçlarını sınırlamaya çalışmışlar ve imparatorluğa belli bir süreklilik kazandırmak istemişlerdir. Pachakuti'den itibaren imparatorun ölümü bir ay gizli tutulmuştur. Bu uygulamanın amacı ölen imparatorun çevresinde unutulmuş iktidar mücadelesini sınırlamaktır. Ama her saltanat dönemi sonunda patlayan ve imparatorluğun parçalanmasına götüren gelenekselleşmiş ayaklanmaların engellenmesi için yeterli olmaz. Ayrıca, aralarında Wirakocha Inka, Pachakuti ve Tupa Yupanki'nin de bulunduğu birçok imparator sağlıklarında kendilerinden sonra tahta çıkmasını istedikleri oğullarını seçmişler ve bu tercihlerini yakınlarının da kabul etmesi için çaba harcamışlardır. Bununla birlikte, zorlayıcı olamayan ve çoğu zaman geri çekilen, minnet duygularının etkili olduğu bu tercih çok ender olarak beklenen etkiyi yapmıştır. En iyi koşullarda bile tahta aday olanın, kardeşlerinin, amcalarının, yeğenlerinin ya da kuzenlerinin hırslarını yok etme, imparatorluk '*panaka*'larının katılımını sağlama ve yerel '*kuraka*'ların kişisel bağımlılığını temin etme girişimlerini engellememiştir, öyle ki, imparator her zaman imparatorluğunun zanaatkârı olmuştur.

Paradoksal bir biçimde, imparatorluğun sürekliliği ancak darbeyle sağlanabiliyordu. Her halükârda, saltanat değişikliklerinde ortaya çıkan ve imparatoru gönderip yerine muzaffer bir '*sinchi*'yi getiren savaşçıların müdahalesinden kaynaklanan iktidar krizi en basit ifadesine indirgenmişti. O zaman, iktidar, bir sahipten ötekine bir vasıta, bir çatışma olmadan geçiyordu. Genellikle karışıklıkların egemen olduğu bir ara dönem atlatılmış oluyordu.

Öte yandan, bir silahlı ayaklanma tehdidi de vardı imparatorun üstünde. İmparator bundan kurtulabilmek için ordunun başına bir oğlunu ya da güvenebileceği bir yakınını getirirdi. Ama böyle bir önlem çoğu zaman yararsızdı. Hükümdar ordunun başından ayrılıp kendini yönetim işlerine verdiğinde, fatih olmaktan vazgeçip fethettiği toprakları örgütleme işiyle ilgilenmeye başladığında risk alıyor ve karşısında iktidarı ele geçirmek isteyen muzaffer ve saygın bir komutan buluyordu. Bu bağlamda, sözgelimi, Chancaları yenilgiye uğratan oğlu Pachakuti tarafından tahından indirilen Wiraqocha Inka'yı örnek gösterebiliriz. Aynı şekilde, Pachakuti de Tupa Yupanki'nin yükselişi karşısında çaresiz kalmış ve sonunda tahtından vazgeçmiştir. Pachakuti, Yupanki'nin fetihlerinden mutlu olmak şöyle dursun, bu başarılarından endişelenmiş ve Chimuları yenen ve kuzey kıyılardaki zengin vadileri imparatorluğa katan Yupanki'ye kötü davranmıştır. Dolayısıyla, bazı kronikçilerin ileri sürdükleri gibi, onu kendi arzusuyla iktidara ortak etmesi ve onun için bir "ortak yönetim" sistemi kurmuş olması olasılığı zayıftır. Kaldı ki, İnka hükümdarınınki gibi çok kişileşmiş bir iktidar paylaşıma uygun değildi kesinlikle. Aslında, Pachakuti ihtiyatsızlık ederek başkalarının kullanmasına izin verdiği gücü kullanmaktan vazgeçtiğinde bu gücün tümünü ele geçiren kişi karşısında silinmeye razı olmaktan başka bir şey yapamayacağını anlamıştır.

Şiddetten çıkan iktidar ancak şiddetle sürdürülebilirdi. Ordunun denetimi bu şiddete ulaşmanın ve onu uygulamanın koşullarını belirliyordu. Ama bu koşullara egemen olan herkes onu kutsallaştırmaya çalışıyordu ve bu kutsallık onu

meşrulaştırıyor ve eleştirilerin uzağında tutuyordu. Bu gücü ellerinde bulunduranlar askeri gücü büyülü ve dinsel bir güçle pekiştiriyor, dengeliyor ve gerektiğinde nötralize ediyorlardı. Kökenleri savaşçıydı bu insanların ve ayrıca bazı dinsel özellikler kazanmak istiyorlardı.

Dördüncü hükümdar Mayta Kapaq büyük bir kâhin izlenimi bırakmış bir hükümdardır. Ama başka birçok hükümdar da kendilerini kimi zaman kâhin düzeyine yükselten başka tanrısal özellikler taşımışlardır. Pachakuti'nin elinde gökten indiği söylenen bir kaya parçası vardı ve bu kaya parçasında görkemli kaderini okuma olanağını bulurdu. Bu kaya parçası "bir ayna gibi"ydi ve orada geçmişi, şimdiyi ve geleceği okurdu. Tupa Yupanki ve Wayna Kapaq kendilerine tavsiyelerde bulunan '*waka*'larla konuşurlardı ve onların tavsiyelerini almadan hiçbir iş yapmazlardı. Kehanet imparatorluk siyasetinin bir enstrümanıydı. İmparator kehanet aracılığıyla eylemlerini haklı çıkarmak ve onlara gerekli ağırlığı vermek için doğaüstü güçleri manipüle ederdi. Tanrısal bir onay gerektiren ilk eylemi onu iktidar sahibi yapan eylemdi. Resmen angaje olacağı Güneş Tapınağı'na girmeden önce, din adamlarından, kutsallaştırılmış hayvanların içinde tanrının kendisine yüce görevler verme iradesini okumalarını isterdi.

İmparator, Büyük Rahip'ten aldığı yetkiyle Güneşin Oğlu (*Intip Churin*) oluyordu. Öbür dünya ve bu dünya arasındaki ilişkilerin ayrıcalıklı bir aracısı durumuna geliyordu. Bu unvana sahip hükümdar, amacı insanların maddi ve manevi refahlarını güven altına almak olan bütün törenleri yönetirdi. Her yılın başında, önce toprağı verimli kılmak amacıyla, bir

altın sopa yardımıyla işlenmeyen arazileri tarıma açardı. Yağmur mevsimi yaklaştığında hastalıkları imparatorluktan uzaklaştırır, uyruklarının uzun ömürlü ve sağlıklı olmalarını sağlardı. Doğa düzeniyle toplumsal düzen arasında bağlantı kurardı. Kozmik güçlerin kesişme noktasında bu güçlerin atılımını ve dengelerini sağlardı. Pachakuti döneminde Arequipa tarafında bir yanardağ patlar. İmparator tehdit altındaki bölgeye girer. Tek başına kratere doğru ilerler, atmacasıyla, kurban edilen lamaların kanına batırılmış küçük kil bilyeler atar kratere doğru. Yanardağ lav püskürtmez olur anında.

İnka etnisine özgü Güneş kültü devlet dini olmadan önce Cuzco konfederasyonuna aslında Inka Roka tarafından empoze edilmişti. Başka tanrılara, özellikle Panand tanrısına adanan kültleri değiştirmiş ama kaldırmamıştır. Bu külte hizmetle görevli din adamları hiyerarşisi üyelerini bir kabile '*ayllu*'sunda bir araya getiriyordu. İmparatorlar bu hiyerarşiyi gitgide daha sıkı biçimde denetlediler, öyle ki, dinsel işlevler ve yönetim işlevleri gitgide birleşmiş ve daha sonra da karışmıştır. Pachakuti din işlerine, hatta dogmanın tanımlanması gibi en hassas konulara bile müdahale etmiştir. Tupa Yupanki yakın akrabaları arasından seçtiği Büyük Rahip'i atama ve görevden alma ayrıcalıklarını tanımıştır kendine. Wayna Kapaq ise hiçbir işlevi kalmayan yüksek düzeyde dinsel görevler üstlenmiştir. Gerçekten de, son hükümdar, kendisini Güneşin kutsal temsilcisi gibi değil, ilahi cisimleşmesi gibi tanıtmıştır. Bütün imparatorlar içinde canlı bir tanrı gibi tapılan tek imparator olmuştur. Saltanata başlama töreni tanrılaştırılması olmuştur adeta. Gücü imparatorluğun bütün '*waka*'larının gücünden üstün olmuştur sanki, öyle ki,

Wayna Kapaq sorularına beklediği cevapları vermeyen tanrıların mabedini yıkmakta duraksamamıştır.

Hiç kuşkusuz, Cuzco konfederasyonunun askeri yönetiminin evrensel iddiaları olan bir monarşiye doğru kayması son saltanatlar döneminde büyük ölçüde devletin sosyal ve ekonomik gelişmesiyle yönlendirilmiştir. Bununla birlikte, doğmakta olan bu monarşi rejiminin büründüğü dış biçimler üstündeki Chimu etkisinin derinliği kolaylıkla fark edilir. Tupa Yupanki'nin Cuzco'ya Chanchan sarayı törenlerini ve '*kuraka*'ların hükümdara bağlılıklarını yineledikleri ve çok eski kuzey bölgesi seramiklerinde tasvirleri bulunan *mocha* ritini getirdiği bilinmektedir. Wayna Kapaq'ın kendisini donattığı olağanüstü aygıt, hiç kuşkusuz, Chimu kültüründen çok gösterişli bazı özellikler almıştır. İmparator insanların sırtında, içinde çok şık bir karyolanın bulunduğu tahtırevanla dolaşırdı. Önünden giden bir yığın hizmetçi geçtiği yolu temizlerdi ve o geçerken insanlar secde ederdi karşısında. Devletin en yüksek görevlileri bile yanına gittiklerinde ayakları çıplaktı ve diz çökerlerdi önünde, ayrıca omuzlarında da tevazu işareti olarak bir yük bulunurdu. Giysilerine ve dokunduğu eşyalara dokunmak yasaktı ve bunlar daha sonra sandıklara doldurularak yakılırdı. Wayna Kapaq öldüğünde 4000 kadını ve hizmetçisi kendisiyle birlikte gömülmüştür. İnanılmaz zenginliklerle gömülmüştür. Bıraktığı boşluk doldurduğu yer kadar olmuştur. Ölümünden sonra büyük bir kriz yaşanmış ve bu krizden yararlanan İspanyollar Peru'ya ayak basmışlardır ve bu da göstermiştir ki, eğer imparator kendini mutlak güç olarak ilan etmiş olsaydı imparatorluk kurulduğu dönemdeki kadar kırılgan olacaktı.

II. – İktidarın temsilcileri

1. İmparatorluk bürokrasisi. – İmparatora yönetim işlerinde yardımcı olan, dört üyeden oluşmuş bir konsey vardı; imparatorönemli kararlar vermeden önce onlara danışırdı. *Apu* denen bu konseyin temsilcileri dört seksiyonu temsil ediyorlardı ve Tawantinsuyu bunlar arasında bölünmüştü ve bu üyeler kendi yönetimlerinden sorumluydular.

Apu'ların altında eyalet yöneticileri '*tukriquq*'lar vardı. *Tukriquq*'lar sorumlu oldukları ve bir ya da birçok şefliğe denk düşen bölgenin merkezi olan sitede yaşıyorlardı. Yerel halklar nezdinde hükümdarı temsil ediyorlardı ve geleneksel şeflerin yetki alanı dışında kalan bütün işlerde onun adına adalet dağıtıyorlardı. Yolların, köprülerin ve kamu binalarının bakım ve onarımını denetliyorlardı. İstedikleri zaman başvurdukları ve denetledikleri angarya sistemiyle ortaya çıkan üretimi topluyorlardı. *Tukriquq*'ların tabi oldukları periyodik denetimler geniş yetkilerle donatılan bu insanlardan kaynaklanabilecek istismarları engelliyordu. İnka düzeninin sahip olduğunu iddia ettiği barışçı ve uygarlaştırıcı etkinliklerde düzenin sürdürülmesinin güvencesiydi bunlar.

Tukriquq'ların çevresindeki alt personel içinde '*kipukamayoq*'lar temel ve uzmanlık gerektiren işlevlere sahiptiler. *Kipukamayoq*'lar düğümlenmiş sicimler yardımıyla devlet depolarına giriş çıkışları ve angaryayla yükümlü eyalet halkının nüfusunu günü gününe not etmekle görevliydiler. Ölüleri, yaşlıları ve hastaları her yıl '*kipu*'larından düşerlerdi ve angaryaya koşulacaklar listesine, son nüfus sayımından sonra evlilik yoluyla yetişkin yaşa ulaşan gençleri kaydederlerdi.

Bu yönetim görevleri uzun süre imparatorluk soyundan gelenlere ve hükümdarın çevresinden ayrılmayan Cuzco '*ayllu*'larından gelenlere verilmişti. *Apu*, *tukriquq*, *kipukamayoq* imparatorluğu kuran ve, dolayısıyla, Tawantinsuyu içinde egemen konumda olan etniye mensuptular. Ayrıca, imparatorluk görevlileri yerel halklar anlayışı içinde İnka etnisine çok sıkı biçimde bağlıydılar; bu yerel halkların kültürel karakteristikleri çoğu zaman otorite alametleri gibi görünürdü.

İnkalar da egemen oldukları tüm öteki And etnileri gibi kendilerine özgü bir kültüre sahiptiler ve yükselen kuşaklar da geçiş ritleri aracılığıyla bu kültürü ediniyorlardı. Bu ritlerin en önemlisi ve en ünlüsü *warachikuy* mitiydi: yeniyetmeliğin sonu ve kabile yaşamına girişi simgelerdi bu rit. Ergenlik çağındaki tüm İnkalar bu rite tabi olmuşlardır. Bu vesileyle erkek kıyafetleri giyiyorlardı ve savaşçıların silahlarını kuşanıyorlar, kulaklarını altın iğneyle deldiriyorlardı ve altın iğne delikte kalıyordu. Daha sonra, iğnelerin yerini alan ve çapları gitgide büyüyen metal çubuklar kulak memesini geriyordu ve İspanyollar bu tuhaf kulak deformasyonları nedeniyle İnkalara "*orejones*" (uzun sarkık kulaklı) derlerdi.

XVI. yüzyıl başında İnka kültürü çıktığı bölgenin çok dışına taşmıştı. Bu kültürün taşıyıcısı olan etni, önceleri konfederasyon oluşturduğu bütün Cuzco havzası halklarını asimile etmişti. Daha sonra ise Cuzco konfederasyonunun en eski müttefiklerini asimile etmişti: Chanca bozgununa farklı katkılarda bulunan Kechwalar, Kanalar ve Kanchiler. Avrupa istilasından hemen önce, kuzeyde, Apurimac Vadisi'nden güneyde, Vilcanota Vadisi'ne kadar uzanıyordu ve

Tawantinsuyu'nun en geniş bölgesini oluşturmasa da en kalabalık bölgesini oluşturduğu söylenebilirdi.

Bununla birlikte, önce kendi lehine iş gören yeniden dağıtım sistemiyle çalışan imparatorluk siyasetinin yararlarıyla çok sıkı biçimde bağlantılı olmasına rağmen, bu egemen etni hiçbir zaman imparatorluğun yönetici sınıfı düzeyine yükselememiştir. Üstlenmiş olduğu yönetim sorumlulukları bir devlet bürokrasisi çerçevesi içinde yer alıyordu. Bu görevler sadece veraset yoluyla geçmiyordu, bu görevleri asaleten yürütenler kendilerini tayin eden hükümdar tarafından her an başka görevlere verilebilirler ya da görevden alınabilirlerdi. Ayrıca, bu görevler hiçbir ayrıcalık getirmiyordu ve icra edildiği yerlerde bu insanlara herhangi bir hak vermiyordu. Görevliler kamu depolarına serbestçe girebiliyorlardı ve buralardan yiyeceklerini, giysilerini ve yaşam düzeylerine uygun ve gerekli her şeyi alabiliyorlardı. Ama yönettikleri insanlardan kendileri için herhangi bir maddi talepte bulunamazlardı. Kazançları sadece imparatorun minnet ve şükranlarıydı ve bu da genellikle kendilerine *yana* ya da Güneş manastırlarından getirilen kadınlar verilmesiyle yansırdı. Kimi zaman doğdukları köyde, yani görev yaptıkları etnilerin bölgesinde değil, İnka etnisinin memleketinde topraklar da verilirdi onlara. Verilen bu topraklar özel mülk hanesine yazılmazdı. Cieza de León ve Polo de Ondegardo imparatorluk bağışlarına değinirlerken hükümdarın gözdelerine verdikleri toprakların tamamının Cuzco dolayında olduğunu, bunların, bu topraklara sahip olan kişinin mensup olduğu '*ayllu*'nun denetimine geçtiğini ve topraklar üstünde eşit haklara sahip bu '*ayllu*'nun bireylerinin tümünün kulla-

nımına açık olduklarını belirtirler. İnsanlar üstünde iktidar (her zaman bireyselleşmiş olan) ve topraklar üstünde iktidar (her zaman kolektiftir), bürokrasinin, özellikle sadece İnkaların oluşturduğu bir sınıf olmaktan çıktıktan sonra bile toprak aristokrasisine dönüşmesini engellemiştir.

Çünkü, XVI. yüzyılın başında, İnkaların fethettikleri toprakları yönetmelerine aracı olan bu bürokrasi etnik karakterini yitiriyordu. Gerçekten de, imparatorluk gücü bir ailenin elinde değildi ve bu güçten gelen otorite de herhangi bir etninin elinde değildi. Tawantinsuyu'yu simgeleyen imparator, onu eyaletlerde temsil eden kişiler aracılığıyla da olsa taraflardan biriyle özdeşleşemezdi. Pachakuti imparatorluğunun sınırları içinde dolaşırken gittiği her bölgede o bölgenin mahalli kıyafetini giymiştir ve bu tavrı "uyrukları tarafından çok beğenilmiştir". Son imparatorlar kendilerini etnik bağlarından koparabilmek için çaba harcamışlar, aynı çabayı aile bağlarını koparmak için de harcamışlardır. Tupa Yupanki İnkalara göre mesafesinin ne olması gerektiğini çok net biçimde göstermiştir. Wayna Kapaq bu alanda daha da ileri gitmiştir. *Panaka* üyelerini o zamana kadar sürdürdükleri birçok önemli yönetim görevinden almış, yerlerine değerlerini fark ettiği farklı etnik kökenli insanları getirmiştir. Çeşitli bölgelerden, özellikle çok fazla İnkalaşmamış kuzey bölgelerinden gelen görevlilerin mesleklerinde ilerlemeleri imparatoru Tawantinsuyu'nun bütün kurucu birimlerine eşit mesafede tutma eğiliminde olan bir siyasetin özelliklerinden biriydi. Bu siyaset, hükümdar ve geleneksel önceliklerine çok sıkı biçimde bağlı İnka etnisi arasında küçük bir olayın şiddetli bir çatışmaya dönüştürdüğü amansız bir

ihtilaf doğurmuştur. Karalar savaşı sırasında Cuzco savaşçılarının başarısızlığını bahane eden Wayna Kapaq İnkalara karşı cömertliğine sınır getirdi. Bunun üzerine, ordudaki İnka komutanları savaş alanından çekilmeye, birlikleriyle birlikte Cuzco'ya dönmeye karar verdiler ve imparatorluğun tanrısı olmadan önce kabilenin tanrısı olan –bu vesileyle hatırlatmışlardır bunu– Güneş tasvirini de birlikte götürdüler. Kopma ancak hükümdarın ana tarafından akrabalarının araya girmesiyle engellenebilmiştir.

2. Geleneksel önderler. – *Kuraka*'lar hem sürdürdükleri ve hem ellerinde tuttukları imparatorluk bürokrasisiyle karşı karşıyaydılar. Manko Kapaq efsanevi mağarasından çıktığında bunların çoğu, uzun süredir, bazıları çok geniş arazileri ellerinde bulunduran yerel önder soyları içinde yer alıyorlardı. En ünlü İnka fatihlerine gururla sundukları soyağaçları ailelerinin ne kadar eski bir tarihi olduğunu ve bir açıdan da Cuzco hükümdarlarının sonradangörme olduklarını gösteriyordu. Ayrıca, '*kuraka*'lar, İnkaların egemen iktidarına karşı, derin bir geçmişe kök salmış olduğundan yüksek bir meşruiyete sahip olduğunu iddia ettikleri bağımlı iktidarıyla karşı çıkmayı sürdürdüler. Waman Puma de Ayala'nın yapıtında birçok yansımasını gördüğümüz gibi, bu iddialarıyla sürekli bir başkaldırı hareketini beslediler.

Tawantinsuyu içinde büyük '*kuraka*'ların rolü ikinci derecede görevlilerin rolüne indirgenemezdi. Hiç kuşkusuz, bağlı oldukları '*tukriquq*'ların aktardığı imparatorun emirlerini yerine getiriyorlardı. Ama, bir yandan da, hükümdar ve yönetimi karşısında kendi etnilerini temsil ediyorlardı. Böl-

gesel ya da yerel düzeyde icraatlarını yansıttıkları merkezi iktidar ve iktidara tabi ve bu iktidarın eseri halk arasında bağlantıyı sağlıyorlardı. İnka siyasal sistemi içindeki köprü işlevleri, hiç kuşkusuz, geniş bir manevra ve inisiyatif alanı sağlıyordu onlara.

Büyük '*kuraka*'larla imparator arasındaki ilişkiler son derece kişiseldi ve hep öyle kalmıştır. Hem bürokrasi hem de bürokratikleşmenin dışında kaldılar çünkü memurların üstündeydi yerleri. Yeni bir bölgenin başına yeni bir *kuraka* geldiğinde sorumluluklarını onaylayan ve onu ancak bir başkaldırı durumunda görevinden alan hükümdara bağlılığını göstermek zorundaydı. Bu bağlılık yerel geleneklere göre '*kuraka*'nın yerine alan ve imparatorluk sarayında yaşamak zorunda olan oğlu ya da yakını tarafından da sürdürülürdü. Böylece, rehin bırakılan bölgenin muhtemel mirasçısı devletin resmi dilini ve kültürünü özümsüyordu ve ileride hükümdarın beklentilerine uygun görevleri yerine getirmek üzere hazırlanırdı. Genel olarak '*kuraka*'nın atasını temsil eden bölgenin asıl '*waka*'sı da rehin bırakılırdı. Heykeli Cuzco manastırlarından birinde bulunurdu ve bir kült adanırdı kendisine. Ait olduğu etni baş kaldırdığı takdirde heykeli başkent sakinlerinin hakaret etmeleri için sergilenirdi. Sonuçta, imparator '*kuraka*'lar üstünde baskı araçlarından yoksun değildi ve onları soyları ve ardılları aracılığıyla, ama aynı zamanda tanrılaşmış ataları aracılığıyla denetliyordu.

Kuraka'lar imparatora sık sık eş olarak kızlarını ya da kızkardeşlerini verirlerdi ve karşılığında da kadınlar ve köleler alırlardı. Her yıl, hasattan sonra Cuzco'ya giderler ve imparatora sembolik olarak ürün verirlerdi: etnilerinin emeğiyle

devlete sağlanan yarar. Hükümdar çok iyi ağırlardı onları. Kişisel armağanlara boğar ve onlara Tawantinsuyu'nun çeşitli bölgelerinden gelmiş çeşitli eşyalar verir ve daha sonra bölgelerine dönmelerine izin verirdi; '*kuraka*'lar uyrukları üstünde saygınlık sağlamak ve onlar nezdinde iktidarlarını güçlendirmek amacıyla dağıtırlardı aldıkları eşyaları.

İmparatorlar büyük bölgelerin iç işlerine çok ender olarak müdahale ediyorlardı muhtemelen. Sözgelimi, Lupakalar baş kaldırdığında Tupa Yupanki üstlerine gitmiş, onlara meydan okumuş, liderlerini yakalayarak esir etmiş ve Cuzco'ya götürmüştür ama silahsızlandırdığı ve boyun eğdirdiği etniye bölgelerin el değiştirmesini düzenleyen kurallar gereği yeni bir *kuraka* seçme olanağı da tanımıştır. Buna karşılık, imparatorlar çoğu zaman özerk sosyo-politik birimler içinde ufalanıp giden Cordillera etnileri dahilinde merkezileşmiş bölgesel iktidarlar oluşturma çabasında olmuşlardır: bu ufalanma otoritenin küçük bir yerel '*kuraka*'ya verilmesi yoluyla ya da, sözgelimi, hükümdarın '*yana*'larından birinin XVI. yüzyılda yüksek *kuraka* işlevi görmesi gibi, bağımlı olanlardan birini birçok küçük bölgenin başına geçirme yoluyla gerçekleşiyordu.

Kuraka'lar imparatorluk bağışları karşılığında önemli egemenlik sınırlamalarını kabul etmek zorundaydılar. İnka barışı çerçevesi içinde eskiden komşu bölgelerin sürekli çatışmalarına yol açan çatışmalara giremiyorlardı artık. Eski yazarlara göre, bunların elinden savaş yapma hakkıyla birlikte suçlulara ölüm cezası verme (sadece imparatorundur bu yetki) hakkı da alınmıştır. Ama '*kuraka*'ların kendi bölgelerinde bu hakkı ellerinde bulundurdukları ve bağımsızlık-

larını yitirmeden önce, yargılamaya dayalı olmaktan çok, baskıcı bir adalet uygulayıp uygulamadıkları bilinmemektedir. Daha çok, eski ayrıcalıklarını yitirmeleri, nüfusun gitgide yoğun biçimde yer değiştirmesinden kaynaklanan uyrukların azalmasıyla yansıyan yerel iktidarlarının temellerinin yavaş ama kaçınılmaz biçimde yıpranması yol açmıştır zaman içinde gerilemelerine. Wayna Kapaq birçok '*kuraka*'ya yüksek resmi görevler vermiştir kesinlikle. Ama bu yeni dönüşüm girişimi onlara göre sadece kötünün iyisi bir durum gibi algılanmalıydı. İmparatorluk bürokrasisine entegre olmanın getirdiği avantajlar, hiç kuşkusuz, yavaş yavaş vazgeçmek zorunda kaldıkları avantajları dengeleyemiyordu. En azından, '*kuraka*'ların Tawantinsuyu'yu etkileyen kriz sırasında Avrupa'ya dönük tavırlarından çıkarılabilecek sonuç budur.

III. – İktidarın merkezi

Önceleri belirli bir etnik bağlam içine oturtulan imparatorluk iktidarı aynı zamanda belirli bir coğrafi çerçeve içinde yer alıyordu. Merkezi, İnka kabilesinin göçebelikten sonra yerleştiği Cuzco'ydu ve bu kabileyi oraya bağlayan birden fazla güçlü bağ vardı.

Cuzco, uzun süre sadece içinde bir Güneş tasviri bulunan bir köy manastırının çevresine yığılmış kulübelerden ibaret bir yerdi. Ama Pachakuti bu köyü büyük, kozmopolit bir siteye (gelişmesinin doruğunda 60.000'i aşmıştı muhtemelen nüfusu) dönüştürmüştü. 1533'te İspanyollar bu siteyi keşfettiklerinde boyutları büyük bir şaşkınlığa düşürmüştü

onları: yerleşme birimlerine egemen olan uyumlu bir plan, binaların stili ve zengin dekorasyonu. Sancho de La Hoz'un deyişiyle "İspanya'ya layık bir yer"dir burası. "Senyör konaklarıyla dolu bir sitedir, çünkü hiç yoksul insan yaşamamıştır burada. Her senyör sürekli oturmak zorunda olmasa da bir konak yaptırmıştır burada. Bu konakların çoğu taştandır ve bazılarının ise sadece cepheleri taştandır. Birçok ev de tuğladan yapılmıştır ve son derece düzenli sokaklarda düzenli bir biçimde yer almıştır bu binalar; çok dar olan sokaklar taş döşelidir ve ortalarında da taştan bir oluk bulunur. Bu sokakların tek kusuru çok dar olmalarıdır, çünkü oluğun her iki tarafında ancak bir atlının geçebileceği kadar bir genişlik vardır. Bu kent bir dağın yamacında ve düz bir alana kurulmuştur. Kent alanı düz, dört köşe ve taş döşelidir. Çevrede kentin asıl evleri kabul edilen dört ev vardır; bunlar boyanmış ve kesme taştan yapılmıştır."

Sitenin üstünde muazzam Sacsahuaman Kalesi vardır. Bugünkü bilgilere göre, aynı zamanda önemli dinsel ritüellerin de yapıldığı bir gösteri alanı olan bu kalede çeşitli depolar ve kışlalar ve de kare biçiminde bir temele oturmuş dört ya da beş katlı devasa bir kule bulunuyordu. Beş bin savaşçıyı her anlamda barındırabilecek bir kale olarak tasarlanmıştı burası. Kaleyi yıkılmadan önce görmüş olan Sancho de la Hoz'a göre, burası bu ülkede hayran olunabilecek en güzel şeydi. "Siperleri çok iri taşlardan yapılmıştır, öyle ki, bu taşları gören biri bunların buraya insan eliyle yerleştirilmiş olabileceğine ihtimal veremez. Dağlardan kopmuş parçalar ya da kayalar kadar büyüktür ve bunlardan bazılarının yüksekliği otuz, bazılarınınki yirmi beş, bazılarınınki ise on

beş 'palmus'tur (el ayası genişliğine denk düşen bir ölçü birimi) ama hiçbiri üç el arabasına sığacak kadar küçük değildir." Gerçekten de, kale kente bakan tarafında girintili çıkıntılı üç duvarla korunmuştur ve bu duvarlar üç taraça üstünde yükselir. Bu duvarlar, bazıları 4 metre yüksekliğinde iri taş bloklarından yapılmıştır. Bu kalenin yapılması için emir veren Tupa Yupanki bu amaçla otuz bin insanı yıllarca çalıştırmıştır.

Ama sitenin en ilginç ve bütün imparatorluğun en yüce yapısı Güneş Tapınağı'dır (*Qorikancha*); bu tapınak her imparator tarafından sürekli güzelleştirilmiş ve süslenmiştir. Cieza de León'a göre, bu tapınağı 400 adımlık diktörtgen surlar çevreliyordu; bu surlar mükemmel biçimde yontulmuş taşlardan yapılmıştı, bu taşlar üst üste oturtulmuş, aralarına da zift sürülmüştü. Surların ortasından dört palmus genişliğinde altın bir şerit geçiyordu. Bütünüyle altın kaplama olan kapılar ince altın parçaları serpiştirilmiş ve sapları, yaprakları ve püskülleri gene altın olan, mısır ekilmiş bir bahçeye açılıyordu. Bu suni bitkiler arasında yirmi kadar doğal büyüklükte altın lama otluyordu. Bahçede dört mabet vardı ve bunlarınduvarları içten ve dıştan değerli metallerle kaplanmıştı. En büyük mabette çok değerli taşlarla süslü güneş tanrısı tasviri vardı ve İspanyollar hiçbir zaman ele geçirememişti bu tasviri. Bu tasvirin yanında, yüzleri korudukları kente dönük, ölmüş imparatorların heykelleri dizilmişti sırayla. Bunlar kilden yapılmıştı ama üstlerinde kıyafetleri, süsleri ve hatta saçları ve tırnak kesikleri bile vardı. Öteki üç mabet ise Ay (*Killa*), Yıldırım (*Illapa*) ve Gökkuşağı (*Amaru*) mabetleriydi.

Cuzco'nun planı yaklaşık olarak bir pumayı andırıyordu: Sacsahuaman Kalesi başı ve kentten geçen iki ırmağın kavşağı da kuyruğuydu. Kentin asıl gövdesi *Qorikancha* çevresinde düzenlenmişti. Buradaki sarayların '*panaka*'ları, soyundan geldikleri eski imparatorların mumyalarını ve hükümdarın sarayını oluşturan imparatorluk soyu mensuplarının konutlarını muhafaza ediyorlardı. Bu merkezi bölge sadece İnkalara aitti ve onlardan başkası giremezdi buraya. Yapay bir çizgi bu bölgeyi somut ve aynı zamanda toplumsal olarak ikiye ayırıyordu: yukarı kent ya da *Hanan* Cuzco ve aşağı kent ya da *Hurin* Cuzco. Bu tür bir bölünme çok eskiydi. Belki de bir zamanlar evlilik ilişkilerinin düzenlenmesine, yasal ve yasal olmayan birlikteliklerin saptanmasına yaramıştı ve bu durum bugün de birçok Amerika kabilesi içinde geçerlidir. Cuzco konfederasyonu içinde yerli etniler ve onlara bağımlı, yerli olmayan İnka etnisi arasındaki ilişkileri yönlendirmiştir. Ama Inka Roka'nın *Hanan* ve *Hurin*'i kendi otoritesi altında birleştirmesinden sonra, yukarı ve aşağı kent sakinleri Pachakuti'nin yeniden düzenleyeceği bu ikili sisteme bağlı olarak çatışmalarını sürdürmüşlerdir gene.

Kentsel yapı çevresinde taşralılalara, yabancılara, yani imparatorluğun egemen etnisi içinde yer almayan uyruklara bırakılmış bir bölge vardı. Burası da Tawantinsuyu gibi dört bölgeye ayrılmıştı. Her etninin, imparatorluğun içinde yer aldığı seksiyona denk düşen bu bölge seksiyonunda bir semti vardı. *Waka*'sı bir mabetteydi. *Kuraka*'sının da burada bir konutu vardı, hükümdarın yanına geldiğinde oraya yerleşirdi ve bu konutu hizmetçileriyle birlikte, imparatorluk sarayına bağlı olan bölgenin olası mirasçısına bırakırdı. İnka-

ların öncelikle kendilerine bağladıkları etnilerin semti kent merkezine yakındı. Buna karşılık, daha geç bir dönemde egemenlik altına alınan etnilerin semti eksantrik bir konumdaydı. Cuzco, içinde, beynini oluşturan imparatorluğun yansıdığı bir tür mikrokozmostu. Kent yapıları aynı zamanda Tawantinsuyu örgütlenmesini ve hatta gelişme tarihinin bir suretini oluşturuyordu.

Siyasal başkent Cuzco, aynı zamanda, burada hüküm süren iktidarın kutsal özellikleri dolayısıyla dinsel metropoldü. Sakinlerinin –sürekli kaynayan, karmakarışık, ırk, kültür ve dil ayrılığıyla bölünmüş bir kitle– yaşamı ritüel takvimini kamer ayından kamer ayına belirleyen büyük şenliklerle renklenmişti. Gerçekten de, yılın her ayına bir şenlik denk düşüyordu ve bu şenlikleri imparator, çevresinde devlet görevlileriyle birlikte onurlandırırdı. *Panaka*'lar saraylarından kurucuların mumyalarını çıkarırlardı ve onları kentte tahtırevanlara koyarak dolaştırırlar, bu arada erdemlerini överler, yüceltirler, saltanatları dönemindeki önemli icraatlarını anlatırlardı. Genellikle dört günde bir kendilerine yiyecek dağıtılmasına alışık olan halk bu şenlikler sırasında daha fazla yiyecek ve içecek alırdı ve bütün şenliklere büyük bir coşkuyla katılırdı.

En önemli şenlik Güneş onuruna düzenlenen şenlikti: *Intip raymin*. Bu şenlik her yıl yaz mevsiminde yapılırdı. Başarılı geçip geçmemesi kendisine bağlı olduğundan, imparator bu şenlik için uzun süre hazırlanır, her türlü tuzlu ve baharatlı yiyecekten uzak durur ve cinsel ilişkiye girmezdi bu süre içinde. Güneş doğmadan '*panaka*'ların ve kent sakinlerinin doldurmuş olduğu büyük meydana inerdi ve

günün ilk ışıklarıyla birlikte doğan güneşe doğru altın kupa içindeki mısır birasını saçardı. Özenle seçilen lamalar kurban edilirdi. Bu kurbanları rahipler keser ve daha sonra üstündeki içbükey bir camın güneş ışınlarını topladığı mısır püskülleriyle tutuşturulan bir odun yığını üstüne koyarlardı. *Inti*'nin odun yığınına koyduğu ateş oradan alınır ve Güneş Tapınağı'nın içindeki bir ocağa konurdu ve rahipler yıl boyunca gece gündüz beslemek zorundaydılar bu ateşi.

Bazı eski yazarların iddia ettikleri gibi, *qusqu* ya da *qusqo* sözcüğü "merkez, göbek" anlamına gelmese de, bu adı taşıyan site, sadık bir imgesi olduğu evrenin merkeziydi. İmparator kaosu kozmosa dönüştürebilmek için oradan müdahale ederdi. Yaradılışın üç düzlemi oradan bağlantı kurarlardı: tanrıların yeryüzü üstü düzlemi, insanların yeryüzü düzlemi ve ölülerin yeraltı düzlemi. Gerçekten de, tanrılar imparator aracılığıyla insanlığa Cuzco'da gösteriyorlardı kendilerini. Güneş, seçilmiş oğlu aracılığıyla orada gösteriyordu kendini. Ayrıca, efsaneye göre, Cuzco, Manko Kapaq'ın Wanakawri'nin tepesinden attığı altın sopanın saplandığı yerde kurulmuştu. Bu rit orta Andlar bölgesinde günümüzde de sürdürülmektedir: kurban ya da kâhinlere uygun yerlerin belirlenmesi amacıyla bıçak ya da kazıktan yararlanılır bu bağlamda. *Ushnu*'ların, yani tanrıların ve kutsal ataların anılmayı kabul ettikleri özel alanların belirlenmesine yarar. Özellikle bir *ushnu* olan Cuzco kutsal bir kentti. Kutsallığı orada yaşayan ya da oraya yaklaşan herkesi etkiliyordu, öyle ki, iki eşit insan imparatorluk yollarında karşılaştıkları takdirde Cuzco'dan gelen Cuzco'ya gidenin kendisini selamlamasını beklerdi, çünkü, bir bakıma, kentin kutsallığına katılmış olurdu.

Cuzco Tupa Yupanki saltanatında en görkemli dönemini yaşamıştır. XVI. yüzyılda Tawantinsuyu'nun bütünüyle düzenleyici bir merkezi durumunda değildi. Son imparator Wayna Kapaq oradan ayrılmış ve sarayını kuzeyde, doğduğu yer olan Tumipampa'da kurmuştu. Daha sonra, İspanyolların, harabeleri üstünde Ekvador'daki Cuenca kentini kurdukları Tumipampa, imparatorluğun yörüngesine yeni girmiş Kañarr etnisi bölgesinde yer alıyordu. Bitmek bilmeyen çalkantıların imparatorluk ordusunun büyük bölümünü hareketsiz kıldığı kuzey bölgesi sınırındaydı. Bu karışık bölgede düzenin tesis edilmesi için öncelikle strateji gerekliydi, çünkü hükümdara en çalkantılı bölgeleri daha etkin bir denetim altına alma olanağı veriyordu. Ama, aynı zamanda, belki de daha etkili siyasal bir gereklilik de şarttı: imparatoru Cuzco '*panaka*'larının geleneksel baskılarından ve daha genel olarak da İnka etkisinden kurtarmak. Wayna Kapaq kendisini Cuzco'ya bağlayan bağı koparına ihtiyacını seleflerinden daha fazla hissetmişti ve bu bağlamda amacı sadece ayrıcalıklı bir etninin lideri olmak değil, karşısında eşit haklara sahip tüm Tawantinsuyu halklarının hükümdarı olmaktı. Eski güney metropolünün terk edilmesi ve yıkılması, imparatoru yavaş yavaş etnik özelliklerinden soyutlayan imparatorluk işlevlerinin gelişmesi süreci içinde yer alır.

Tumipampa'nın inşasına çok önemli ritüel önlemler eşlik etmiştir. Güneş Tapınağı, sarayı ve manastırlarıyla, depoları ve kışlalarıyla yeni kentin planı bütünüyle Cuzco modeline göre çizilmiştir. Binaların temel taşları bile yaklaşık 2000 km. uzaklıktaki eski kentten yuvarlana yuvarlana taşınmıştır. Bununla birlikte, yarısından fazlası kuzey '*kuraka*'ları, sınır böl-

gelerinden getirilmiş '*sinchi*'lerden, hükümdarın birdenbire yüksek makamlara getirdiği halk tabakası mensuplarından ve bir yığın hizmetçi ve '*yana*'dan oluşan Tumipampa Cuzco düzeyine ulaşamamıştır. Wayna Kapaq Cuzco'da hükümdar olmuştur. Cenazesi de Cuzco'ya getirilmiş ve orada gömülmüştür. Ayrıca, Tumipampa rakibini silme iddiasında değildi, çünkü son saltanat döneminde hiçbir site Cuzco düzeyine ulaşamamıştı: imparatorun kişiliği imparatorluk iktidarının gerçek merkezi ve imparatorluğun da tek merkezi olmuştu.

V. Bölüm

SANATLAR VE BİLİMLER

İmparatorluk iktidarı, boyuneğmiş halklara getirme iddiasında olduğu uygarlıkla doğruluyordu kendisini. Bugün bu iddianın her zaman desteklenmiş olmadığı gizlenemez. Gerçekten de, İnka uygarlığı, hiç kuşkusuz, gelişmesini engellediği ama geleneğini derinlemesine değiştirmediği Andlar kültürlerinin çoğunu çok az etkilemiştir. Sadece Cuzco'ya yakın kabileleri ve halkı, bütünlüğü içinde ele alındığında eski geleneklerine göre yaşamayı sürdüren imparatorluğun kurucu etnilerinin liderlerini etkilemiştir. Ayrıca, bu uygarlık Chimu kültürel getirisiyle zenginleştikten sonra bile çevresiyle olan benzerliğini yitirmemiştir: soğuk olmaktan çok kaba: yapıtlar ve Andlar'da daha önce ortaya çıkmış kültürler açısından bu özellikleri taşır.

Bilindiği gibi, İnkalar'da pek az yenilik görülmüştür. Uzun bir geçmişin mirasına konmuşlardır; bu geçmiş içinde, güçlü bir biçimde geliştirecekleri teknikler yaratılmış, denenmiş ve kimi zaman da en mükemmel durumlarına getirilmişti.

Özgünlükleri bu mirasa ekledikler inden, bu alana getirdikleri seçmeci özelliklerden ve bunları kullanma ve düzenleme biçimlerinden gelir.

I. – Edebiyat, müzik ve dans

İnkalar, çağdaşları Azteklerden farklı olarak, çok büyük olasılıkla yazı kullanmamışlardır. Cuzco kumaşlarını süsleyen desenlerin aslında piktogram ya da ideogram olduklarını kanıtlamak amacıyla birçok çalışma yapılmış ama bunların hiçbirinden inandırıcı sonuçlar çıkarılamamıştır. Montesinos tezine göreyse, And halkları bir yazı sistemine sahip olmuşlardır ve bu sistem İnkalar bu yazıyı yasaklayınca unutulmuştur: bu tez, en hafif tabirle, ciddiyetten yoksundur. Yazı gibi önemli bir iletişim aracının kullanımının Cuzco hükümdarları dönemindekaybolmuş olabileceği ve bu insanların emirlerini imparatorluğun çeşitli bölgelerine aktarabilmek için kendilerini bilinçli bir tavırla '*chaski*'lerin belleğine mahkûm edebilecekleri kesinlikle düşünülemez.

Dolayısıyla, İnka edebiyatı tam olarak belirlenememiştir hiçbir zaman. Bazı köken mitleri, imparatorların icraatlarını ve eylemlerini anlatan ve Avrupalı yazıcıların asıllarına sadık kalarak aktardıkları birçok öykü: işte kalanların neredeyse tümü. Sözlü aktarım bu edebiyatı sömürge toplumunun baskılarıyla özellikle kırılgan bir hale getirmişti. Ama, hiç kuşkusuz, yoksullaşmış bir biçim altında ve gizliden gizliye Fetih'ten çok sonra da yaşamıştır. Değerlendirilmesi kısmen zor olmakla birlikte, XVIII. yüzyılın İspanyol-Kechwa

edebiyatının geçici ve ilginç gelişmesine kesinlikle katkıda bulunmuştur; söz konusu edebiyatın en ünlü yapıtları uzun bir şiir olan *Apu Inka Ataw Wallpaman* ve güçlü bir dram olan *Ollantay*'dır; bunların İnka tarihinden alınan kahramanları Avrupai duyguları yerli diliyle ifade ederler. İnka geçmişinin yıllıklarını oluşturan gelenek ve yarı-tarihsel, yarı-efsane öyküler '*amawta*'lar tarafından aktarılırdı. Cieza de León'un belirttiği gibi, her imparatorun çevresinde belli sayıda uzman (şairler, saz şairleri) vardı ve bunlar imparatoru yüceltirler ve anılarının kaybolmasına engel olurlardı. İmparator öldüğünde '*amawta*'lar "onun tarihte yer almayı hak edecek kadar olumlu işler yapıp yapmadığına, savaşlarda yeteri kadar cesur davranıp davranmadığına, halkına, şan ve şöhretini insanlar arasında sonsuza kadar yaşatabilecek kadar iyi davranıp davranmadığına karar verirlerdi". Ölen imparatorun yakınlarıyla anlaşarak sona eren saltanatının ihtişamına gölge düşürebilecek her şeyi yok ederlerdi. Daha sonra, bu yaşamı destanlar ve kahramanlık türküleri şeklinde öykülerler ve bu besteleri çeşitli vesilelerle söylerlerdi. Cieza'ya göre, resmi tarihi aktarmakla görevli olanlar ve bu bağlamda sergilenen katı tavrın dışına çıkmayanlar çok fazla yüceltilirlerdi ve hizmet verdikleri imparatorluk çevreleri büyük destek sağlarlardı kendilerine.

Bilgileri bazı aileler içinde kuşaktan kuşağa aktarılan '*amawta*'lar birçok eski yazara bıraktıkları kroniklerin hammaddesini sağlamışlardır. Dolayısıyla, bunlarda önemli farklılıklar ve kimi zaman da çok açık çelişkiler bulunması şaşırtıcı değildir. Çünkü, İnka destanları, hükümdarların icraatlarının sürekliliğini göstererek imparatorluğu yüceltmekten

çok, saltanatlarındaki kesintileri göstererek imparatorları yüceltme özellikleri taşırlardı. Bir değil birçok askerlik öyküsü sergilenirdi bunlarda ve bu öyküler birçok imparatorluk soyuna denk düşerdi; '*panaka*'lar da kurucu ataları adına buradan gelecek itibarı kapmak için birbirleriyle yarışırlardı. Dolayısıyla, İnka destanları rakip soylar arasında tarih bilincinin parçalanmasını ve elit içinde geçmişle ilgili olarak oluşan konsensüsün eğretiliğini yansıtırlardı.

Tarihsel özellikli edebiyatın yanında bir de gelişmesi tüm yerli kültleri yok etmekle görevli İspanyol misyonerleri tarafından durdurulan dinsel edebiyat vardı. Bununla birlikte, Cristóbal de Molina *Relation des fables et rites des Incas*'da (Fra. çev.) Cuzco rahiplerinin tanrılaştırdığı bazi ilahileri ve duaları saptamıştır. Ahlaksal ve maddi kaygıların da karıştığı bu ilahilerden tanrı Wiraqocha'ya seslenen birini aktarıyoruz:

Ah, Yaradan,
Mutlu Yaradan, merhamet et;
İnsanlara acı, kendi insanlarına ve hizmetkârlarına,
Yarattığın ve yarattığını söylediklerine.
Acı onlara;
Her zaman sağlıklı ve mutlu olsunlar,
Çocuklarıyla ve sülaleleriyle birlikte;
Hiç kötülük düşünmeden doğru yolda gitsinler;
Uzun yaşasınlar ve genç ölmesinler;
Karınları doysun ve huzur içinde yaşasınlar.

Son derece zengin ve esnek bir dil olan Kechwa dili duygunun bütün nüanslarını veren şiirsel ifadeye olağanüstü uygun bir dildi. Şiir, özellikle de aşk şiiri ve ağıt çok yaygın

ve çok tutulan bir türdü. Bu kısa şiirlerde, şair, sevgilisinden ayrı kalan yalnız âşığın durumunu anlatır, umutsuz aşk içindeki insanın sıkıntılarından, geçip giden zamanla ilgili nostaljiden, kaderin şaşmazlığından söz eder. Aşağıdaki çileci boyun eğiş dizelerini büyük olasılıkla ölümünün yakın olduğunu hisseden büyük Pachakuti yazmıştır:

Bir bahçedeki çiçek gibi doğdum.
Öyle büyüdüm.
Sonra zamanı geldi ve yaşlandım.
Ve ölmem gerektiğinde, soldum.
Ve öldüm.

Destanlar ve dinsel ağıtlar gibi odlar ve elejiler de bugün de Andlar müziğini karakterize eden pentatonik bir hava içinde söylenirdi. Şana üflemeli çalgılar eşlik ederdi ve kimi zaman da ziller, davul sesleri ve deniz kabuklularından çıkarılan seslerle renk katılırdı bu havalara. En önemli üflemeli çalgılar flütlerdi. Bazıları, sözgelimi kemikten yapılan küçük '*pinkullu*'lar ya da kamıştan yapılan uzun '*kena*'lar tek bir borudan oluşurdu ve üstlerindeki delik sayısı farklıydı. Pan flütü andıran öteki aletler kilden, hatta taştan yapılmış birçok borudan oluşurdu. XVI. yüzyıl öncesi Andlar'ında telli çalgı kullanıldığı sanılmamaktadır.

Hem dans hem bu dansın ritimli şarkısı anlamına gelen Kechwa dilindeki *taki*, edebiyat, müzik ve bedensel ifade arasındaki sıkı ilişkiyi belirtir. En çok bilinen danslar *arawi* ve de kesinlikle çok değişik bir biçim altında tüm çağdaş Peru'da yaygınlaşan '*wayno*'ydu. Waman Puma başka danslardan da söz eder: çobanların dansı *llamaya*, çiftçilerin dansı

harawayo, neşe dansı *kachiwa*, savaşlardan sonraki zafer dansı *haylli arawi*. Ona göre, "bu danslar sırasında içki içilmeyebilirdi ama bu dans sırasında insanların eksiksiz bir keyif ve mutluluk içinde oldukları söylenebilirdi". Gerçekten de, bu dansların çoğu ritüel törenler çerçevesi içinde yer alıyordu ve kılık değiştirip zil takmış dansçılar mistik bir trans durumuna geçebilmek amacıyla çok fazla bira içerlerdi. Ekim mevsiminde, toprağın verimini artırmak amacıyla Huarochiri'de düzenlenen dans partileri kesinlikle sefahate dönüşürdü.

II. – Astronomi ve matematik

Yazıyı tanımayan İnkalar yıldızların hareketiyle ilgili gözlemlerinin (eski Meksikalıların titiz araştırmalarını andırırdı gözlemleri) sonuçlarını metinlere aktaramamışlardır. Bugün bilgilerin boyutlarını ve kesinliğini (bu tür gözlemlerden hareketle zamanı hesaplama alanında gelişmeler kaydetmişlerdir) değerlendirme olanağı veren Orta Amerika takvim kodekslerini andıran hiçbir belge bırakmamışlardır. Bununla birlikte, tüm tarım alanlarında olduğu gibi, astronomi Andlar'da ihmal edilmiş bir bilim değildi. İnka yılının güneş yılına denk düştüğü biliniyor. Molina'ya göre, bu yıl yaz gündönümünde, yani haziran ayında başlardı. Ama başka kronikçilere göre de kış gündönümüyle birlikte aralık ayında başlardı. On iki aya bölünmüştü ve eski yazarların üstünde pek anlaşamadıkları adları büyük olasılıkla dördüncü Cuzco hükümdarı Mayta Kapaq tarafından saptanmıştı. Her ay

başkentte yapılan bir dizi ritüel etkinlik ve eyaletlerde gerçekleşen bir dizi ekonomik etkinlik içerirdi.

Aylar		
Gregoryen	*İnkalar*	*Belli başlı ritüel ve tarımsal aktiviteler*
Aralık	Raymi	*Warachikuy*, yeniyetmelerin geçiş riti
Ocak	Kamay	
Şubat	Quatun pukuy	
Mart	Pacha pukuy	
Nisan	Ariwakis	
Mayıs	Quatun kuski	Hasat
Haziran	Awkay kuski	*Intip raymin*, güneş tanrısı şenliği
Temmuz	Chawa warkis	
Ağustos	Yapakis	Ekim
Eylül	Koya raymi	*Sitwa*, günahlardan arınma ve hastalıkları uzaklaştırma riti
Ekim	Uma raymi	
Kasım	Ayamarka	

(Polo de Ondegardo, Cabello Valboa ve Murúa.)

Bununla birlikte, güneş yılı on iki ay çevrimiyle tamamen çakışmıyordu. Gerçekten de, ay yılından 10.9 gün fazlası vardı bu yılın. Oysa, her kamer ayının kült törenleri ve özellikle ekim ve hasat gibi tarımsal çalışmalarla ilişkili olması gibi, yıldan yıla artan bu sapma periyodik olarak safdışı edilmeliydi. Bunun için de çeşitli aylar arasındaki fazla günleri dağıtmak ya da bunları on ikinci aya eklemek veya üçüncü ay yılının sonundaki bir on üçüncü ay içinde toplamak

gerekirdi. Hiçbiri bütünüyle doyurucu olmayan bu çözümlerden hangisinin kesinlikle benimsenmiş olduğu bilinmemektedir. Ama güneş zamanıyla ay zamanı uyumu probleminin imparatorluk yöneticilerini ciddi biçimde uğraştırdığı bilinmektedir. Wiraqocha Inka bu uyumu tekrar sağlayabilmek amacıyla gösterdiği çabalarla tarihe takvimin gerçek mucidi olarak geçmiştir. Ama, hiç kuşkusuz, bu çabalar kalıcı bir başarıya dönüşmemiştir, çünkü aynı buluşu yapmış olduğuna inanılan daha sonraki imparator Pachakuti aynı şeyleri tekrarlamak zorunda kalmıştır. Pachakuti'nin başkentinin doğusunda güneşin her ayın başında doğduğu yeri tam olarak belirlemek ve iki tarih saptama sistemi arasındaki denkliği belirginleştirmek amacıyla on iki kule yaptırdığı sanılır.

İnkalarda takvimin Mayalardaki kadar etkili bir işlevi olmamıştır büyük olasılıkla; takvim, Mayalarda, sözgelimi, yararlı ve zararlı günleri gösteriyor, bireysel ve kolektif yazgıların irdelenmesine yarıyordu. Bununla birlikte, astronomi ve astroloji arasındaki sınır belirsiz kalmıştır. Göksel cisimler insanlar üstünde etkiliydi ve bu cisimlerin hareketlerinin gaipten haber verme gibi bir özellikleri vardı. Ayın gökteki konumu bereket getiren yağmurların ya da kıtlık doğuran kuraklığın habercisiydi. Ayın evreleri bazı etkinliklere yararlı bazılarına zararlı dönemleri açıyordu. Kuyrukluyıldızların geçişi salgın hastalık, açlık ya da savaş habercisiydi. Güneş ve ay tutulmalarından özellikle korkulurdu, çünkü bunlar bütün insanlık için bir tehdit oluşturuyordu. Astroloji öncelikle kırsal-tarımsal toplulukların endişeleri ve bu topluluk içinde yaşayan bireylerin meşgaleleriyle ilgili bir alandı. Do-

ğaüstünden başka etkinlik alanlarında yararlanan devlet sorumluları yönetim tekniği olarak yararlanmamışlardır ondan büyük olasılıkla. Astronominin geliştirilmesi ve bir takvim oluşturulması için gerekli hesaplar ondalık sayısal sistem temeline dayanıyordu. Bu bağlamda, işlemler Cobo'nun söz ettiği ve Waman Puma'nın naif desenlerinde tasvir ettiği bir tür abaküsün icat edilmesiyle kolaylaştırılmıştı. İnka abaküsünde dört haneli sekiz sıra vardı ve bunların arasına birden beşe kadar mısır tanesi dizileri serpiştirilmişti. Elde edilen sonuçlar '*kipu*'lara kaydediliyordu ve, daha önce söylediğimiz gibi, angarya sistemine dayanan bir devletin nüfus sayımında *kipu* çok önemliydi.

Kipu uzunluğu birkaç santimetreden bir metreye kadar değişen bir sicimdi ve yatay konumda tutulurdu. Bu sicimden düğümlü, kıvrımlı ve farklı renklerde ince sicimler sarkardı. Bu farklı ince sicimler aynı özellikleri taşıyan objelere denk düşerdi, buna karşılık, düğümleri bu objelerin sayısal değerlerini ifade ederdi. Basit bir düğüm 1 rakamını gösterirdi. Daha büyük düğümler ise 2-9 arası rakamları gösterirdi. Sıfır kavramı açık seçik biçimde gösterilmemişti. Düğümlerin ince sicimlerin alt, orta ve yukarı bölümünde bulunmasına göre belirttikleri rakam birliklere, onluklara, yüzlüklere ya da binliklere denk düşerdi: genellikle '*kipu*'da yer alan rakamların son bulduğu çoklu sayı düzeni.

Bir '*kipu*'nun ancak onu oluşturan *kipukamayoq* ya da onun ince sicimlerin her birine verdiği anlamı sözlü olarak naklettiği biri tarafından anlaşılabileceği kesindir. Onu yorumlayabilmek için kıvramların ve renklerin kabul edilmiş anlamlarını bilmek gerekirdi ki bilindiği kadarıyla uzmanlar

kesinlikle şifresini çözememişlerdir onun. Belleğe son derece yararlı bir yardımcı enstrüman olan *kipu* okuması, kendine yeterli bir muhasebe kitabıyla bir tutulamaz kesinlikle.

III. – Mimarlık ve şehircilik

İnkaların Cuzco'ya eşsiz bir ihtişam kazandıran ve imparatorluğu yücelten ünlü mimarlık ve heykelcilik yapıtlarından bugün sadece Endülüs evlerinin duvarlarındaki bazı taşlar kalmıştır. Bu mimarlık ve heykel sanatı İÖ II. binlere doğru Kotosh'ta oluşan, Chavín döneminde gelişen ve Tiahuanaco döneminde yayılan yukarı Andlar bölgesinin arkitektonik geleneği içinde yer alır. Yukarı bölgeler geleneğinin belirgin özelliği taş kullanımıdır ve, dolayısıyla, inşaat malzemesi olarak özellikle güneşte kurutulmuş topraktan tuğla (*adobe*) kullanımının yaygın olduğu kıyı bölgelerinden ayrılır.

Tapınaklar ve saraylar genellikle dikdörtgen bir temel üstünde yükselerdi ve tek katlıydı. Mimarlar önce maketlerini yapardı bunların ve bu maketler duvarcı ustaları için plan oluştururdu. Çevredeki taş ocaklarından taş, özellikle andezit sağlanırdı; andezit bakır ya da bronz aletlerle yontulur, daha sonra ıslak kumla özenli bir şekilde parlatılırdı. Duvarlar kimi zaman düzensiz, çok yüzlü bloklardan oluşurdu ve bunlar organik kumaş hücreleri gibi birbirleriyle mükemmel biçimde yan yana getirilirdi, öyle ki, kesişme yerlerine bir bıçağın bile sokulması mümkün değildi. Duvar kimi zaman da yüzeyleri düzenli çerçeveler oluşturan dikdörtgen

bloklardan meydana gelirdi ve bunların hafifçe bombeli dış yüzeyleri küçük yastıkları andırırdı. Kesinlikle çimento gerektirmeyen bu iki tip duvar farklı dönemlerde görülmüştür. Aslında, aynı dönemde ortaya çıkmıştır bunlar ve birçok yapı içinde karışmıştır.

Binaların üstü son derece basit çatılarla kaplanırdı ve samanla örtülürdü bu çatılar. Binanın boyutları uygun olduğunda bu çatının yerini yapım tekniği büyük olasılıkla *chullpa* denen yuvarlak kule mezarlarını yapmış yüksek yaylaların halklarından alınan yalancı taş tonoz alırdı. Yalancı tonoz uzun zamandan beri sadece Bolivya'da değil, Peru'nun kuzeyinde, Callejón de Huaylas'ın iç kesiminde de tanınmış bir teknikti.

İnka mimarlığının en önemli özelliği, alt kısmından daha dar olan lentoları dik ve aynı yöne bakan ayaklara dayanan giriş yerlerinin yamuk biçimdir. Bununla birlikte, dar ve yüksek giriş yerleri, yalancı pencereler ya da duvarlarda farklı yüksekliklerde sıralanan girintiler görkemli ama masif, yatay ve çizgileri çok belirgin anıtların verdiği ağırlık izlenimini dağıtmaya yeterli gelmez. Kimi zaman kapıların çerçevelerine konan bazı yılan, lama ya da puma figürleri cephelerin soğuk görünümlerini yumuşatırlar. Ama Chavín yapılarını süsleyen kabartma dekorasyonlar ve Tiahuanaco mimarlık kompleksleri içinde yer alan anıtlar yoktur. Zaten içlerinden büyük heykelcilerin çıkmadığı İnkalar daha önceki dönemlerde uyumlu bir biçimde bir araya getirilen mimarlık ve heykelciliği ayırmışlardır birbirlerinden.

Cuzco'da Sacsahuaman ve Urubamba'nın yukarı vadisindeki Ollantaytambo kaleleri askeri amaçlı yapıların en

güzel örnekleridir. Ollantaytambo '*pukara*'sı (müstahkem mevki) iki surla çevrilidir ve bu surlar da Sacsahuaman üçlü siperi gibi devasa iri taşlardan oluşmuştur. Yapılar muazzam bir kulenin baktığı doğal bir tepenin yamacına tutunmuşlardır adeta. Tepenin eteklerinde sadece temel duvar kalıntıları bulunan bir yerleşim bölgesi uzanırdı. Bu yerleşim bölgesinin evleri ve de özellikle Machu Picchu evleri yüzyıl başına kadar bir ormanın altında gizli kalmışlar, çok iyi korunmuşlardır ve sivil mimarlık stili örnekleridir. Bunların planları dört köşedir ve bu planlarıyla Andlar'ın büyük bölümünde, özellikle yüksek bölgelerin ortasında ve kuzeyinde ön plana çıkmış gözüken yuvarlak temelli konutlardan ayrılırlar. Duvarları kurutulmuş topraktan tuğlalardan ya da toprakla sıkıştırılmış ham taştan yapılmıştır. Çatılarının iki eşit tarafı çok dik bir açı oluşturur. Çoğu zaman tek giriş yeri olan yamuk biçimli kapıya deri bir örtü, saman ya da sazdan bir perde gerilirdi. Ama törensel ya da özellikle anıtsal mimarlıktan farklı olan sivil İnka mimarlığı imparatorluğun eyaletlerine yayılmamıştır.

Büyük mimarlar olan İnkalar aynı zamanda büyük site inşaatçılarıdır ve Andlar'da Tiahuanaco döneminden sonra başlayan genel kentleşme hareketini bölgelere göre hızlı ve farklı biçimde başlatmışlardır. Tumipampa, Cajamarca, Huánuco, Jauja, Huaytará, Vilcashuaman: fethettikleri topraklarda inşa ettikleri belli başlı yerleşme merkezleri bunlardır. Bunların çoğu önceleri yönetim merkezleri, askeri merkezler ve tören merkezleriydi ve kalabalık ve istikrarlı bir nüfus yaşamıyordu buralarda; bu yerleşim merkezleri Avrupa istilası döneminde ve daha sonraki dönemde ayakta kalamamışlardır.

Wayna Kapaq'ın başkenti Tumipampa tamamen yok edilmiştir. Cajamarca sadece Pizarro'nun Ataw Wallpa'nın fidyesini aldığı *Cuarto del rescate*'yi elinde tutabilmiştir. İspanyolların yerleşim merkezlerini işgal etmedikleri Huánuco ve Vilcashuaman, üstüne üstlük çevredeki yerlilerin dört yüz yıldan beri evlerini inşa etmek amacıyla taş çıkarmalarına rağmen, neredeyse sistematik bir yıkımdan en iyi şekilde korunabilmiş yerlerdir. Ayacucho bölgesinde yer alan Vilcashuaman'da ilginç, basamaklı, piramidal bir yapı görülür ve bu piramidin tepesinde altın yapraklarla kaplanmış taştan bir taht vardır.

Kısacası, en iyi korunabilmiş İnka taşra yerleşim bölgesi belki de aşağı Pisco Vadisi'ndeki Tambo Colorado'dur. Buradaki taş yapılar, aynı dönemde büyük Pachacamac din merkezindeki taş yapılar, İnkalarla birlikte yüksek bölgelere has arkitektonik geleneğin *adobe* mimarlığının yerini aldığı alüvyonlu ovalarda yaygınlaştığını gösterir. Bununla birlikte, Cordillera'nın kuzeyinde ve merkezindeki çok sayıda Cuzco stili kentsel kompleks Peru'nun kıyı bölgelerinde ve Bolivya'da daha ender görülür. İnkaların imparatorluklarının bu iki geniş bölgesinde zaten etkin olan kentlerden yararlanmış olduklarına mı inanmak gerekiyor? Ya da Chimu devleti ve büyük Aymara bölgesi üstündeki siyasal etkisinin başka bölgelere göre daha zayıf olduğunu mu düşünmemiz gerekiyor? Bu iki hipotezden ikincisi daha gerçeğe uygun görünüyor. Her halükârda, İspanyolların 1532'de izledikleri kıyı boyunca hiçbir imparatorluk garnizonuna, hatta hiçbir merkezi iktidar görevlisine rastlamamış oldukları olgusuyla uyuşur.

IV. – Seramik ve tekstil

İnka seramiğiyle birlikte, bol ve çeşitli üretimi İÖ. II. binyılda başlayan Andlar bölgesi kapkacak sanatının uzun süreci biter.

Çark olmadığından, çömlekçi, ürettiği kapkacağı hep eliyle biçimlendirmek zorunda kalmıştır. Hamur, üretilmek istenen parçanın çeşitli kısımlarının biçimlendirilmesi amacıyla genellikle kendi üstünde kıvrılan yarım silindir biçiminde düzenlenirdi. Hiç kuşkusuz, kuzey bölgelerinde, İS dönemin hemen başında kalıbın bulunmuş olması seri üretimi mümkün kılmıştı. Mochica zanaatçılarının olağanüstü plastik sanatçılar olarak kendilerini gösterdikleri etkileyici bir gerçekçilikle üretilmiş, insan ve hayvan biçiminde çömlek eşyalar önemlidir bu bağlamda. Ama kalıp tekniği, depolama kapları gibi çok büyük parçaların üretilmesine olanak veren sarma tekniğini bütünüyle safdışı edememiştir.

Kapkacak biçimlendirildikten sonra kabartmalar, gravürler ya da estamplarla süslenirdi ve bunlar resimli ya da resimsiz olabilirdi. Bazen sadece resimli olurdu. Kenarları son derece stilize, yedi ya da sekiz renkli ucube hayvan tasvirleriyle süslü Nasca kapkacağı Peru'nun güney kıyılarındaki ilginç ve çok renkli sanatsal gelişmeyi gösterir. Parçalar daha sonra oksitleme ya da indirgeme yöntemiyle fırında pişirilirdi. Birinci durumda çok etkili bir hava akımına tutulan çok kuvvetli ateşe verilirdi. Çok sert kapkacaklar elde edilirdi böylece: Mochica stiline özgü kahverengi, kırmızı ya da krem renginin açık tonları. İkinci durumda ise oksijen hacminin sınırlı olduğu bir fırında düşük ısıda pişirilirdi.

Kapkacak siyah çıkardı ve Chimu stilini simgeleyen parlak bir görünüm verirdi.

Kâseler, çukur kaplar, kenarları hafif dışbükey vazolar ve özellikle yassı bir köprüyle birbirlerine bağlanan iki oluklu küremsi şişeler ya da bir boğazda birleşen iki tüpten oluşmuş üzengi biçimindeki oluklu şişeler And seramik üretiminin en karakteristik parçalarıdır. İnkalar bazıları çok eski olan modellerden daha sonra, Tupa Yupanki'nin imparatorluğunda çömlek sanatını yenilemeleri için Chimu ve Cuzco zanaatkârlarını çekmesinden sonra, kendilerinin değerlendirecekleri modelleri almışlardır. Ama yarattıkları ve tüm Andlar bölgesindeilginç bir plastik yenilenmeyi temsil eden biçim uzun ve dar boyunlu, altı koni biçimli ya da düz, yanlarında iki kulp bulunan ve adını aldığı Yunan "aribal"ini andıran bir tür küçük toprak küptür.

İnka kapkacağı genellikle oldukça ince, çok parlaktır ve oranları da uyumludur. Bununla birlikte, Mochica ya da Nasca kapkacağının estetik nitelikleri yoktur onda. Gerçekten de, süslemeleri zayıftır, esinleyici değildir ve fanteziden yoksundur. Parçalar kimi zaman kabartma hayvan başlarıyla süslüdür. Ama çoğu zaman sadece kırmızı zemin üstüne siyah-beyaz renklidir. Yatay çizgiler biçiminde düzenlenmiş ve tekdüze geometrik desenler (kare, baklava, üçgen, "Grek") renklendirilmiştir.

Minör bir sanat olarak düşünülen seramiğin aslında arkeolojide çok önemli bir yeri vardır. Toprağa gömülmüş cam ve çömlek kalıntıları çoğu zaman arkeolojinin bir kültürü tanımlamak ve yayılma alanını belirlemek amacıyla yararlandığı unsurlardır. Bu kalıntıların stratigrafik analizi bir

bölgede birbirlerini izleyen kültürlerin sırasını belirtir, oysa, seçme ve düzenleme olgusunun irdelenmesi herhangi bir kültürün şu ya da bu komşu kültür üstündeki etkisini gösterir. İnka seramiğinde uygulanan bu yöntemler Cuzco'nun kendisine boyun eğen And etnileri üstündeki zayıf kültürel etkisini gösterirler. İmparatorluk merkezi çevresinde çok bol olan bu seramik eyaletlerde çok enderdir. Sadece devlet görevlilerinin bulunduğu bölgesel metropollerin sitlerinde, Cuzco kökenli '*mitmaq*'ların oluşturduğu *ayllu* yerleşim bölgelerinde ve kimi zaman da *kuraka* konutlarında bulunur. Ve sadece özerk plastik ve stilistik geleneklere göre üretilmeye devam eden farklı bölgesel ya da yerel tipleri etkilemekle kalmamış, niceliksel olarak yeterli yaygınlığa ulaşamadığından Andlar'ın herhangi bir bölgesindeki –önemli ve hâlâ açıklanamayan Ica Vadisi bir istisnadır– seramik kullanımı bağlamında anlamlı bir orana ulaşamamıştır.

Seramik sanayisinden daha eski olan örme sanayisi de çok çarpıcı bir gelişme göstermiştir. Kıyı bölgelerindeki pamuk tarımı, yüksek bölgelerde bulunan alpaka ve lama ise hammaddeleri oluşturuyordu. İplikler önce doğal boyalarla boyanırdı; kuzey bölgeleri zanaatkârları yaklaşık 190 renk oluşturmuşlardı. Bu iplikler daha sonra örekeler aracılığıyla eğirilirdi ve arkasından da farklı çalışma biçimleriyle dokunurdu. En yaygın ve Andlar bölgesinde günümüzde de geçerli olan dokuma biçimine göre yatay bir düzleme iki tarak yerleştirilirdi ve bunlardan biri bir ağaca ya da kazığa raptedilir, öbürü ise dokumacının beline sardığı bir kuşağa bağlanırdı.

Peru tekstilleri onları inceleyenleri gerçekten büyülemiştir. Bugün bilinen tekniklerin hemen hemen hepsi eski Pe-

rulular tarafından kullanılıyordu. Bu tekniklerin en basitlerinden, erkeklerin kullandıkları peştemalların, '*poncho*'ların, kadın kıyafetleri olan şalların (*likklla*) ve bel kısmı kemerle sıkılan tüniklerin (*anaku*) üretiminde yararlanılırdı. Tören kıyafetleri üretmek amacıyla brokar, işleme, el işi gibi daha gelişmiş yöntemlere de başvurulurdu ve bunlar arasında güneydeki kıyı bölgesinde bulunan Paracas atölyelerinden çıkmış son derece kaliteli parçalar dikkat çekmiştir. Bazıları 20 metre uzunluğunda olan bu şahane kumaşlar mükemmel bir biçimde süslenmiştir ve üzerlerindeki çok renkli hayvan motifleri çok yüksek düzeyde bir zevkin ürünüdür. Tekstil sanatının dünya çapındaki doruğudur bu kumaşlar hiç kuşkusuz.

Bütün bu teknikler içinde İnkaların kullanımını özellikle geliştirmiş oldukları teknik hangisidir? Bu soruya cevap verebilmek için elimizde daha ayrıntılı örneklerin bulunması gerekir. Oysa, kıyı bölgelerininkinden farklı olan yukarı bölgelerin iklim koşulları kumaşların korunması için pek elverişli değildi. Bununla birlikte, tekstil üretiminin İnka döneminde çok yoğun olduğu ve Güneş manastırlarından büyük miktarlarda ve her çeşit kumaş çıktığı (özellikle son derece ince ve hafif ünlü '*chumpi*'ler ya da '*kumpi*'ler) bilinmektedir. Ama bunların iki ya da üç renkli geometrik unsurlardan oluşan süslemeleri kapkacak süslemeleri kadar basmakalıptı. İnkalar büyük olasılıkla bir ürünün kalitesini estetikten çok teknik ölçütlere göre değerlendiriyorlardı; bu, onların sanatlarının, sık sık dile getirildiği gibi, bütünüyle yararcı bir sanat olduğu anlamına gelmez kesinlikle.

V. – Metalürji

İnkaların, çevrelerindeki Güney Amerika halkları tarafından büyük görülmelerinin nedeni özellikle "metal ustaları" olmalarıdır. Demir kullanmayı bilmiyorlardı ama altın, gümüş ve bakır işçiliğinde çok deneyimliydiler ve bunları kalayla karıştırarak tunçelde ediyorlardı. Hatta Avrupa'nın çok sonra, ancak 1730'larda tanıyabildiği platini de kullanıyorlardı. Andlar'dan Amazon bölgesine, Chaco ve pampalara kadar giden bu madenlerden yapılmış objeler taş yontınayı ve cilalamayı sürdüren tüm alt-kıtaya onların gücünü gösteriyordu.

Andlar Kolomb-öncesi Amerika'nın en eski ve en önemli metalürji merkeziydi. Büyük olasılıkla Panama ve Ekvador arasında, bugünkü Kolombiya'da doğan metalürjinin en gelişmiş olduğu bölge Peru'dur. Altın sanayisi, kuzeyden başlayarak, İS dönemin başlarında, Chavín döneminde, yukarı bölgelere de ulaştığı tüm kuzey kıyılarında çok yaygınlaşmıştı. Özellikle ırmakların yataklarında altın arayıcıları tarafından bulunan külçe altınlar ince tabakalar halinde dövülür, daha sonra makasla kabartmalı modeller oluşturulurdu. Çekiçle işleme denen bu tekniğine, Mochica döneminde ağaç fırınların içinde füzyon tekniği eklenmişti. Fırınlar çok sayıda insanın üflediği uzun borular aracılığıyla havayla beslenirdi ya da bu amaçla sadece fırınların altlarındaki eğik düzlemleri süpüren rüzgârdan yararlanılırdı. Gümüş, bakır ve kalay filizi füzyonu ve çeşitli lehim ve alaşımlar için hararet uygundu. Bu maden filizleri zengin maden damarlarından çıkarılırdı: açık havada ya da geyik boynuzlarından yapılmış ilkel kazıklarla oyulmuş kısa galeriler içinde.

En yaygın alaşımlar altın ve bakır, altın ve gümüş, bakır ve gümüş, bakır ve kalay alaşımlarıydı ve bakır, altın ve gümüş çok farklı oranlarda eritilirdi. Bununla birlikte, tunç üretmek amacıyla bakırla karıştırılan kalay oranı genellikle her zaman yüzde 12'nin altındaydı. Bu oran çok düşük olduğundan tunç gerçek anlamda bir sertlik kazandıramazdı ve aslında alaşım çoğu zaman soğuk dövme yoluyla sertleştirilen bakır kadar sert olamıyordu. Bu son derece ilginç İnka tuncunun bilinçli olarak elde edildiğinden kuşkulanılabiliyordu kimi zaman.

En sık kullanılan üretim yöntemi kaybolan balmumu denen yöntemdir. Bu yöntemin özelliği üretilmek istenen objenin balmumunda biçimlendirilmesiydi. Model daha sonra kalın bir kil tabakasıyla örtülürdü. Kil sertleştikten sonra bir ocağın karşısında ısıtılırdı. Eriyen ve tabakada açılan bir delikten akan balmumunun yeri füzyon halindeki metalle doldurulurdu. Metal soğuduktan sonra tabaka kırılır ve obje çıkarılır, daha sonra üstündeki girinti çıkıntı bir aletle düzeltilirdi. Eski Dünya'nın tüm metalürjistleri tarafından bilinen bu yöntem seri üretime geçebilmeyi sağlamıyordu.

Metal objelere çoğu zaman değerli ya da yarı-değerli taşlardan kakma yapılırdı. Bunlar kimi zaman bakırın rengini koyulaştıran ya da yüzeyini yakan, böylece alaşımında bulunan altın ya da gümüşün parlaklığını ortaya çıkaran doğal asitle renklendirilirdi. Çünkü metalürji sanayisi, müthiş atılımına rağmen, her zaman yararcı olmaktan çok süsleme amaçlarına yönelmiştir. Atölyeler tapınakların ve sarayların duvarlarını süsleyen ve İspanyolların külçeler halinde eritmek için yarıştıkları işlenmiş bu büyük plakaları üretiyorlar-

dı. Hükümdar, imparator sarayı ve devlet görevlileri için süs eşyaları üretiyorlardı: göğüs iğneleri, bilezikler, kolyeler, küpeler... Bunların tümü farklı statüleri gösterirdi. Aynı zamanda, birçok ritüel objesi de üretiyorlardı ve bunların içinde bir İnka dönemi karakteristiği olan bir tür satır-bıçak karışımı olan ünlü '*tumi*'ler de vardı.

Ama metalürji üretimi köy topluluklarında oldukça yetersizdi. Bazılarının ucu bakır olan, toprağı kazmaya yarayan sopalar ve savaşlarda topuz olarak da kullanılan yıldız biçimindeki kesek tokmakları dışında tarım aletleri her zaman taştan üretilmiştir. Maden kesme kalemleri, bıçaklar, orakların yerel üretimi taş sanayisiyle birlikte durmuştur; köylüler bu çok eski taş sanayisi geleneğini And bölgelerinin çoğunda en azından XVII. yüzyıl sonuna kadar sürdürmüşlerdir.

VI. Bölüm

İSTİLA VE DÜŞÜŞ

Wayna Kapaq'ın 1528'e doğru ölümü yeni bir iktidar boşluğu yaratır. Her zaman olduğu gibi bölgeler ayaklanır, imparatorluk dağılır, merkezi iktidar çöker ve bu arada iktidarı ele geçirmek isteyenler Tawantinsuyu'yu kendi yararları için yeniden düzenlemek amacıyla mücadeleye başlarlar. O dönemde İnka dünyasını Avrupa'nın kaderine bağlamak isteyen bazı yabancılar Peru sahillerine ayak basmasaydı bu mücadele sürüp gidecekti hiç kuşkusuz.

I. – Avrupa istilası (1532-1536)

Aslında, iktidar mücadelesi Wayna Kapaq'ın iki oğlu arasındaydı sadece; Ataw Wallpa ve Waskarr merhum imparatorun iki ayrı eşinden olan çocuklarıydı. Cuzco'da doğduğu sanılan Ataw Wallpa çocukluğunun ve yeniyetmeliğinin geçtiği kuzeyde büyük bir saygınlığa sahipti. Çoğu zaman

birlikte savaşlara katıldığı ve zor yaşamını gönüllü olarak paylaştığı, Quito bölgesi çevresinde konuşlanmış güçlü ordu kendisine bağlıydı. Ayrıca, devlet aygıtının gelişmesiyle ortaya çıkan ve çevre eyaletlerde de oluşan yeni elit de destekliyordu kendisini. Wayna Kapaq gibi Ataw Wallpa da artık imparatorluğun yörüngesine oturmuş olan '*kuraka*'yı ve parlak eylemlerle dikkat çeken sıradan insanları çevresinde görmekten hoşlanıyordu. Ve birçok komutanını da Cuzco kültüründen pek fazla etkilenmeyen kuzey etnileri arasından seçmişti.

Öte yandan, Waskarr da güneyde uzun süredir İnkalaşmış bölgeler ve İnka etnisi arasında güçlü bir desteğe sahipti. Babasının son on yıllık döneminde Cuzco valisiydi, imparatorluğun merkezinin Tumipampa'ya nakledilmesiyle bütün güney bölgelerinde ortaya çıkan hoşnutsuzluktan yararlanıyordu. Wayna Kapaq tarafından bilinçli bir tavırla işlevsizleştirilen site din adamları ve son hükümdarın siyasal görevlerden yavaş yavaş uzaklaştırdığı imparatorluğun kurucu kabilesinin ileri gelenleri de onu kuzey yönetiminden intikam almak için bir araç gibi görüyorlardı. Bununla birlikte, eski Cuzco soylu sınıfından '*panaka*'lar, yeniden ayrıcalıklarına kavuşmak isteseler de, onun davasını savunma konusunda elbirliğiyle hareket etmiyorlardı. Çünkü Waskarr *Hurin* bölgesinde yerleşik Tupa Yupanki soyuna bağlıydı, Ataw Wallpa ise anne tarafından gene saygınlığı olan bir '*panaka*'ya, *Hanan* bölgesinde çok önemli bir konuma sahip büyük Pachakuti 'panaka'sına aitti. Ana tarafından soyunun sağladığı saygınlıktan ve bu sayede kurduğu ilişkilerden yararlanan kuzeyin iktidar adayı üvey kardeşinin birleşik

'*panakalar*'ına karşı kendi bölgesinin soylarını seferber edecekti.

Dolayısıyla, boş imparatorluk iktidarını fethetme mücadelesi sadece hâlâ "barbar" kuzeyle ülkenin son derece "uygarlaşmış" güneyini karşı karşıya getirmiyordu. Sadece yeni sosyal güçlerle imparatorluğun kabile yapısıyla birlikte gerileyen geleneksel grupları da karşı karşıya getirmiyordu. Aynı zamanda, akrabalık, ittifak ve soya dayanan bu yıpranmış yapı içinde *Hurin*'lerin ve *Hanan*'ların eski soy rekabetini, Aşağı-Cuzco ve Yukarı-Cuzco '*panaka*'larının eski rekabetini de ifade ediyordu.

İki hasmın konumlarını güçlendirmek amacıyla yararlandıkları uzun bir bekleme döneminden sonra Waskarr düşmanlıkları alevlendirmeye karar verdi. *Hanan*'ları korkutmak amacıyla Ataw Wallpa'nın bazı yakınlarını öldürttü ve birliklerini kuzeye gönderdi. Savaşın kaderi bir süre lehine döndü, çünkü Cuzco savaşçıları Quito civarına kadar ulaştılar. Ama Ataw Wallpa tarafından yeniden örgütlenen ve üç parlak *sinchi*, Kiskis, Rumiñawi ve Challkuchimaq'ın emrine verilen uç beyliği ordusu kısa süre sonra Tumipampa'yı geri almış, Cajamarca'yı ele geçirmiş ve Bombon düzlüğünden Jauja'ya doğru saldırı hazırlıklarına başlamıştı; tam bu sırada denizden gelen tuhaf insanlar ortaya çıktılar ve harap olmuş tüm imparatorluk alanına yayıldılar. Tarih Nisan 1532'ydi. 180 İspanyolun başındaki Francisco Pizarro birkaç hafta önce Puná Adası'na ayak basmış ve Tumbes'e varmıştı.

İspanyol çıkarması uzun süre önce örgütlenmişti. Pizarro 1524'te Kolombiya kıyılarını keşfetmişti. Üç yıl sonra, 1527'de

Peru kıyılarını keşfetmiş ve demir attığı yerlerde Andlar art-ülkesiyle ilgili yararlı bilgiler toplamıştı. Hareketleri dönemin imparatorluk otoriteleri tarafından sıkı biçimde denetleniyordu ve birçok gizli görevli gönderilmişti yanına. Dolayısıyla, ortaya çıkan İspanyol varlığı çoğu zaman sanıldığı gibi sürpriz etkisi yapmadı. Her halükârda, Waskarr'a karşı durumunu güçlendirme peşinde olan Ataw Wallpa bu beyaz ve sakallı insanlara, bindikleri atlara, kullandıkları ateşli silahlara şaşkınlık ya da korkudan çok merak duymuştur. Hiç kuşkusuz, kıyı '*kuraka*'larını temsilcilerine karşı ayaklandıran, tapınakları ve kamu binalarını yağmalayan bu yeni gelenlerin tavırlarını kabul etmiyordu. Ama bunlar kalabalık olmadığından, fırsatını bulduğunda onları kolayca denize dökebileceğine inanıyordu.

Bununla birlikte, güneyde savunmaya çekilmek zorunda kalan Waskarr'ın askerlerine göre, İspanyolların hasımlarının etki bölgelerine çıkması, uygun biçimde yönlendirildiği takdirde siyasal-askeri dengeleri değiştirebilecek bir olaydı. İçlerinden bazılarının bu olayı kendi lehlerine doğaüstü bir müdahale gibi yorumlamış olmaları da mümkündür, hatta Cuzco rahipleri onunla ilgili olarak eski Wiraqocha mitini tasarlamışlardır – dalgaların köpüğünün adalet ve huzurun sürmesi için Tawantinsuyu'ya getirdiği Panand tanrısı. Ama *Wiraqocha*larla özdeşleştirilseler de özdeşleştirilmeseler de, İspanyollar '*waskarrist*'lere göre potansiyel müttefiklerdi. Waskarr, Pizarro'ya gizlice elçilerini gönderir. Elçiler onun ağzından cesaret verici ve de karmaşık laflar duyarlar ve İspanyollar Ataw Wallpa'nın üstüne yürümeye hazırlandıklarından kendilerine bir destek sözü gibi algılanır konuşmaları.

Gerçekten de, kuzeyde ittifaklarını güçlendirdikten ve bu bölgede San Miguel de Piura kentini kurduktan (Temmuz 1532) sonra, Pizarro, birinci Cordillera'nın batı yamacını hiçbir direnişle karşılaşmadan tırmanır. 15 Kasım 1532'de Cajamarca'ya girer. Aynı akşam çevrede karargâh kuran Ataw Wallpa'ya haber göndererek kendisiyle görüşmek istediğini bildirir. İnka lideri tehlikeli olmaktan çok sıkıntı verici bulduğu bu yabancılardan kurtulmak için fırsat kollamaktadır. Ertesi gün, 16 Kasım'da, İspanyolları korkutmak amacıyla özenle hazırlanmış görkemli bir ortamda ortaya çıkar; dağlarda mevzilenmiş Rumiñawi'nin ordusu bu İspanyolları kaçarlarken canlı yakalayacaktır. Ayrıca, çevresindekilere de haber vermiş ve beyaz tutsakları onlara *yana* olarak dağıtacağını söylemiştir.

Bir savaştan çok törensel bir avı (*chaku*) andıran bu plan çok farklı bir biçimde cereyan eder. Ataw Wallpa büyük meydana girdikten sonra Pizarro ateş açtırır, atlıları ve eğitimli köpekleri ileri sürer. Paniğe kapılan yerlilerin kaçmaları da engellenir. Kendisini bedenlerini siper ederek korumaya çalışan yakın çevresinin büyük özverisine rağmen Ataw Wallpa tahtından alınır ve içinde bulunan İspanyolların boşalttığı binalardan birine atılır. Çevredeki dağlarda bulunan Rumiñawi'nin ordusu onun tutsak edilmesini seyretmekten başka bir şey yapamaz. Karanlık çökünce, Rumiñawi, siteye saldırmak ve tutsak imparatoru olası misillemeler karşısında bırakmaktansa Quito'ya doğru çekilme emri verir.

Bununla birlikte, Ataw Wallpa'nın tutsak edilmesi kuzey ordusunun 'waskarrist'lere karşı muzaffer saldırısını durdurmamıştır. Kısa süre sonra, Challkuchimaq Mantaro havza-

sını ele geçirir, bu arada Kiskis güneye doğru ilerleyişini sürdürür, Angoyaco kayalıklarını aşar ve Vilcashuaman'ı ele geçirir. Birkaç hafta sonra Cuzco'ya girer, Waskarr'ın desteğini aldıktan sonra *Hurin*'leri *Hanan*'ların korkunç intikamına teslim eder. Talihsiz yüce iktidar talibi '*panaka*'nın kurucusu Tupa Yupanki'nin mumyası devrilir ve yakılır. Aralarında 80 çocuğun da bulunduğu yüzlerce akrabası öldürülür. Seksiyonuna bağlı üyeler ve cesetleri kuşlara yem olarak atılır. Eski Cuzco soyluları beyaz tehlikenin gelişinden tam bir habersizlik içinde yok olmaktadır.

Dolayısıyla, 1533 yılı başında imparatorluk yeniden birleşir ama savaşın kaderine tabi olan imparator İspanyolların elindedir: Waskarr, Ataw Wallpa'nın tutsağı, Wallpa da Pizarro'nun tutsağıdır. Aslında imparatorluk birliğinin yeniden oluşması gerçek olmaktan uzaktı. Silahlı kuvvetler başkenti ve bölge metropollerini ve de önemli ulaşım yollarını denetliyorlardı. Ama bölgelerden çoğu denetlenemiyordu. Üstlerindeki her türlü otoriteyi reddeden '*kuraka*'lar, İnka vesayetinden kurtulabilmek için, yabancıların gerekli yardımını sağlayabilmek amacıyla Cajamarca'ya koşuyorlardı. Ülkeye gider gitmez uygulamaya geçirdiği siyaseti izleyen Pizarro onların devlete karşı isyanını ve egemen iktidarlarını kurmalarını destekledi. Böylece, Kañarrları, Chachapuyaları ve birçok başka etniyi kendisine bağladı. Nisan 1533'te, kardeşi Hernando, gerçekleştirdiği güney seferinden sonra Wankalar'ın da bağlılığını sağladı. Hernando, ünlü tapınağın zenginliklerini yağmalamak üzere gönderildiği Pachacamac'tan dönüşünde Jauja'da İnka egemenliğine Kañarrlar ve Chachapuyalar kadar karşı olan Mantaro havzasının bu

büyük ve güçlü etnisinin liderleriyle ittifak yaptı. Güçlü İspanyol-Wanko ittifakı daha sonraki olayları çok etkilemiştir. Fetih olgusunun ötesinde, modern ve çağdaş Peru'nun geleceği üstünde çok büyük ölçüde belirleyici olmuştur.

İmparatorluğun kurucu bölgelerindeki isyana gene İspanyolların körüklediği ve yönlendirdiği '*yana*'lar isyanı eklenmiştir. Gelişmekte olan bu köle sınıfı efendilerine karşı ayaklanmak için genel kargaşadan yararlanmak istiyordu. Pizarro Cajamarca'nın özgürlüğüne kavuşması kararını alır. Böylece, yerel başkaldırı hareketlerini gerçek bir sosyal devrime dönüştürür. Gezici çeteler halinde örgütlenen '*yana*'lar, kabile bağımlılıkları dışında, bütün bölgelere dağılırlar ve bu arada devlet otoritesinin simgelerini ve temsilcilerini safdışı ederler. Aralarından birçoğu İspanyollara katılır. İnkalara karşı sempatisi çok az kuşkulu olan Waman Puma de Ayala, suçlusu '*yana*'lar olan vahşeti anlatmış ve onların Tawantinsuyu'nun düşmesindeki sorumluluklarını göstermiştir.

İspanyolların müttefikleri olan bu '*kuraka*'lar ve '*yana*'lar, Pizarro'nun Ataw Wallpa'yı bir odayı doldurabilecek 4.800.000 altın duka değerindeki muazzam fidye karşılığında özgürlüğüne kavuşturma niyetine kesinlikle endişeyle bakmışlardır. Tutsağın öldürülmesi için İspanyol lider ve yakın çevresine çeşitli yollarla baskı yaparlar. İmparatorun, yattığı zindandan kendisine sadık ordulara Cajamarca'yı ele geçirmeleri ve bütün beyazları yok etmeleri için emir verdiği dedikodularını yayarlar. Her gün kent cıvarındaki düşman askerlerinin birtakım hayali eylemlerini anlatırlar. Pizarro bu söylentilere inanmış mıdır? Bilinçli bir şekilde örgütlenmiş psikolojik zehirlemenin kurbanı mı olmuştur? Sonun-

da, birkaç hafta önce gerçekleşen Waskarr'ın öldürülmesini bahane ederek, 29 Ağustos 1533'te, Ataw Wallpa'yı zorbalık ve kardeş katli suçlamalarıyla ölüme mahkûm etmiştir.

Komik bir yargılama sürecinden sonra uygulanan bu cezanın önemli bir siyasal yanılgı olduğu iddia edilmiştir. Hiç kuşkusuz, İspanyolların elindeki Ataw Wallpa en yararlı araçlardan biri olmuştur. Pizarro bir imparatorluk yönetimi düşlerini körükleyerek Andlar dünyasını çok uzun süre sömürge rejiminin kurulmasının önünde bir engel oluşturan anarşi ortamından korumuştur. Ama Cajamarca'da yanındaki bir avuç insanla yalnız kalınca büyük bir sabırla oluşturduğu ittifak ağlarını bozma riskini göze almadan ve fetih girişimini kaçınılmaz bir felaket tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan maruz kaldığı baskılara direnemiyordu. Buna karşılık, İnka liderinin taşıdığı kan isyancı '*kuraka*'ları ve '*yana*'ları kendi davasına bağlıyordu kesinlikle. Onlara göre, bölgelere eski bağımsızlıklarını ve köleleştirilmiş topluluklara kaybettikleri özgürlüklerini verme sözünü doğruluyordu.

Bu dönemden başlayarak İspanyol istilası neredeyse zafer yürüyüşüne dönüşür. İstilacılar yaklaştıkça yerel halklar kitleler halinde seferber oluyor, onlara erzak, hamal ve savaşçı veriyor, harekatın sürmesine yardımcı oluyorlardı. İmparatorluk merkezine doğru çekiliyor, yavaş yavaş kurucu etniye indirgeniyordu. Pizarro 15 Kasım 1533'te Kiskis'in terk ettiği Cuzco önlerine geliyordu. Ataw Wallpa'nın ve Waskarr'ın üvey kardeşi, kan kaybeden ve geçici bir uzlaşma içindeki Cuzco soylularının başlarına getirdiği genç Manko Inka, sitenin kapılarında karşılar onu. Bununla birlikte, sembolik olarak imparatorluğu ele geçirmesini sağladıkları

Manko Inka'nın desteklediği İspanyolların Ataw Wallpa'ya sadık dağınık askerlerini safdışı edebilmeleri için iki uzun yıl daha gerekmiştir.

II. – Yeniden fetih savaşı (1536-1545)

Bu dönemde İnka İmparatorluğu her hükümdarın ölümünde baş gösteren çevrimsel bunalımlardan birini yaşamasaydı İspanyollar bu imparatorluğu kesinlikle bu kadar kolayca ele geçiremeyeceklerdi. Francisco Pizarro'nun yardımcısı Pedro Sancho de La Hoz ve kuzeni ve saray oğlanı Pedro Pizarro gözlemlemişlerdir bu olguyu. Pedro Pizarro ardında bıraktığı *Peru Krallıklarının Keşfi ve Fethinin Öyküsü* adlı yapıtta şöyle der: "Bu bölge Ataw Wallpa ve Waskarr'ın savaşlarıyla yıpranmamış olsaydı fethetmek amacıyla ayak basamazdık oraya."

Bununla birlikte, böylesine geniş topraklara ve bu kadar kalabalık bir nüfusa son derece kolayca egemen olmaları o dönemde bir mucize gibi görülmüştür. Bugün bu olayı açıklamak amacıyla genellikle silahların farklılığı üstünde duruluyor. İstilacılar arkebüzler ve savaş atları sayesinde tartışılmaz bir avantaja sahiptiler. Ama topçu ateşi ve süvarilerin kapasitesi ne kadar güçlü olursa olsun, bu teknik avantaj önemli sayısal zaafı dengelemeye yetmiyordu. İki yüz kadar insanın onbinlerce deneyimli savaşçı karşısındaki zaferini açıklayan bir unsur olamazdı hiçbir biçimde.

Öte yandan, iki tarafın taktik farklılıkları da değerlendirilmiştir. Yerliler ancak gündüz gözüyle, düşmanlarına çığlık-

larla ve deniz kabuklarından yaptıkları zillerle uzun süre meydan okuduktan sonra savaşıyorlardı. Gece savaşlarına, ani saldırılara, hiç bilmedikleri ustaca darbelere kesinlikle hazırlıklı değildiler. Bu açıklayıcı faktör ötekinden çok daha önemliydi. Bununla birlikte, her ikisi de İspanyol güçleri ve yerli güçleri arasında silahlı çatışmaların yoğunluğunu abartma eğilimindedirler. Oysa, Fetih sırasında özellikle çarpıcı olan, İspanyolların ilginç biçimde sürdürdükleri bir siyasal ve diplomatik etkinlik aracılığıyla, göz koydukları toprakları kendi askeri angajmanlarını asgariye indirgeyerek yerlilerin kendilerine fethettirmeye çalışmalarıdır.

Aslında, İspanyolların bir üstünlüğünden söz etmek gerekliyse eğer, bu üstünlük silahlanma ya da taktikten çok enformasyon düzlemindeydi. Yerliler Pizarro'nun ülkelerine gelişinin gerçek amacından da bunun kendileri için doğuracağı gerçek sonuçlardan da kuşkulanmıyorlardı. Buna karşılık, Pizarro istila etmek istediği ülkenin durumunu biliyordu. Daha önceki seferinde sahillerden topladığı genç yerlileri İspanya'ya götürmüştü ve bu gençler ona tercümanlık yapıyorlar ve bilgi veriyorlardı. Onlar sayesinde çeşitli hasım hiziplerin ve Tawantinsuyu'nun farklı ve zıt toplumsal katmanlarının özlemleri konusunda elde ettiği bilgiler kendisine üstü örtülü biçimde sunulan üç rolü üstlenme olanağı vermiştir: yüce iktidara talip olanlar arasında hakemlik etmek, egemenlik altındaki bölgelerdeki kurtarıcı rolü ve köleleştirilen sınıfı özgürlüğüne kavuşturma rolü. Bu üç rolü büyük bir siyasal maharetle aynı anda oynayarak Andlar toplumunun iç çelişkilerini keskinleştirmeyi başarır ve bu çelişkiler İnka devletini kendiliğinden çöküşe zorlarlar.

Bununla birlikte, İspanyolların Peru'ya yerleşmeleri çok eğretiydi ve ciddi bir risk altındaydı. Kibirli İnka etnisi sadece ötekiler arasında herhangi bir bölge olma düşüncesine katlanamıyordu. Liderleri Manko Inka sadece gitgide kısıtlanarak verilen dekoratif işlevlerle tatmin olmuyordu. Başkentini yağmalayan istilacıların açgözlülüğünü bildiğinden ülkenin en güney bölgelerinde ele geçirebilecekleri inanılmaz hazinelerden söz eder kendilerine. Böylece, İspanyol güçlerini Cuzco'dan uzaklaştırmayı ve onları acımasız Maraupuches savaşçıları tarafından paramparça edilecekleri Şili tarafına gönderebilmeyi umut etmektedir. Bu umutlar kısman gerçekleşir. Pizarro'nun müttefiki, aralarında ganimet yüzünden bir çekişme olan ve ülkenin paylaşılması konusunda kendisine haksızlık edildiğine inanan Diego de Almagro güneydeki *El Dorado* bölgesini kendi hesabına fethetmeye karar verir. Temmuz 1535'te, Manko Inka'nın rehberlik etmesi için kardeşi Pawllu'yu verdiği birlikleri harekete geçirir. Ertesi yılın Ocak ayında Şili'ye girer, Francisco Pizarro'yu Lima'da ve kardeşleri Hernando, Gonzalo ve Juan'ı eski İnka metropolünde bırakır.

Manko, gizlice hazırlığını yaptığı genel ayaklanmayı başlatmak için Almagro'nun bu bilmediği ve harap olmuş bölgede yeteri kadar ilerlemesini bekler. 1536 yılı Nisan ayı sonunda muhafızlarını aldatır ve gizlice sarayından ayrılır. Birkaç gün sonra kendi etnisinden 40.000 kişinin başında Cuzco'yu kuşatır. Uzun ve acımasız bir yeniden fetih savaşı başlar.

Hernando Pizarro'nun örgütlediği müthiş Kañarr ve Chachapuya direnişine rağmen, İnkalar kentin savunmasını

yönlendiren Sacsahuaman Kalesi'ni ele geçirirler. Kazdıkları hendekler İspanyol süvarilerinin saldırılarını engeller. Çıkardıkları ve yavaş yavaş bütün semtlere yayılan yangın rüzgârın kaleyi savunanlara doğru götürdüğü kalın bir duman bulutu oluşturur. Dumana İnkaların bir uçtan ötekine yayılan ve bitmek bilmeyen uğultuları, çığlıkları eklenir ve sinirleri sağlam İspanyollar çileden çıkar. Kuşatma altındakiler on yedi gün on yedi gece İnka saldırılarını durdurmaya çalışırlar; İnkalar sokak sokak, ev ev ilerler ve büyük meydana kadar peşlerini bırakmaz onların. Her şeyin yitirilmiş gibi gözüktüğü bir anda Hernando umutsuz bir çıkış hareketi gerçekleştirir. Ağır kayıplar verme pahasına siteyi ve kaleyi geri almayı başarır. Ama Cuzco her zaman ülkenin geri kalan bölümünden kopuk ve yeni saldırı tehlikeleriyle karşı karşıyadır. Ve yıl boyunca da sürecektir bu tehlike. Hernando'nun bu tecriti kırma amacına yönelik çeşitli girişimleri başarılı olamaz. Özellikle Manko'nun çekilmiş olduğu Ollantaytambo'ya karşı yukarı Urubamba Vadisi'nde giriştiği cüretli saldırı bir felakete dönüşür.

Kardeşlerinin dramatik bir durumda olduğunu öğrenen Francisco Pizarro Lima'dan iki yardım ordusu gönderir. Binlerce geçici askerden ve 80 atlıdan oluşan birinci ordu iç yoldan gider. Öteki orduda ise aynı sayıda yerli takviye askeri ve 150 İspanyol vardır. Bunlar da kıyıdan Pisco'ya kadar gidecekler, daha sonra Vilcashuaman'da öbür orduyla birleşeceklerdir. Ancak hiçbiri buluşma noktasına gelemez bunların. İnkalar yolda yok ederler onları ve yerli birlikleri son neferine kadar katlederler, sağ kalabilen birkaç İspanyolu esir alırlar ve ileride yararlanmayı umut ettikleri bir yığın at

ve silah ele geçirirler. Pizarro'nun peş peşe gönderdiği üçüncü ve dördüncü orduların akıbeti de farklı olmaz. Beşinci ordu ise yola çıktıktan kısa süre sonra geri dönmek zorunda kalır. Gerçekten de, Peru'nun tüm güney bölgesini yeniden fethetmiş olan Manko'nun ordusu kenti yıkmak ve sakinlerini yok etmek amacıyla büyük bir hızla Lima üstüne yürür.

Her halükârda, kolayca ele geçirebileceği Cuzco'yu almak için inatçı bir tavır içine girmeyen Manko, kuvvetlerinin büyük bölümünü kıyıya gönderir. İspanyolların, Amerika'nın öteki bölgelerinden takviye kuvvetleri almasını engellemektir amacı; Pizarro gitgide şiddetlenen bir sıkıntı içinde sayıları gitgide artan bu savaşçılara taliptir. Ama kuşatılan Lima İnka ordusunun saldırılarına kahramanca direnir. Kentteki tüm yerli-İspanyol kontenjanları toplayan Alonso de Alvarado Atocongo Savaşı'nı kesinlikle kazanır ve bundan sonra Manko yandaşları Cordillera'ya çekilirler. Alvarado peşlerini bırakmaz. Yerel yerleşim girişimlerini engellemek için sistemli bir biçimde ekinleri yok eder, köyleri tahrip eder. Geçeceği yerlerdeki tarlalar yakılır, köyler yok edilir. Direniş yanlısı İnkalaşmış halklara çok acımasız bir baskı uygulanır. Kadınlar çocuklarıyla birlikte kılıçtan geçirilir. Erkeklerin sağ elleri, kulakları ve burunları kesilir. Jauja'da 3000 tutsak kızgın demirle dağlanır, liderleri diri diri yakılır.

Terör uygulayan sadece İspanyollar değildir. Düşmanlıklar başladıktan sonra Manko düşmana hizmet eden bütün '*yana*'ların öldürülmesi için çok kesin emirler verir. Manko karşı tarafla işbirliği yapan bütün yerlileri isyancılar olarak kabul etmiştir ve bunlar ölüm cezasını hak etmişlerdir ona

göre. Orta ve kuzey etnilerini İspanyol ittifakı tutsakları haline getiren benzer bir uzlaşmazlık başkaldırının yaygınlaşmasını engeller. Buna karşılık, İspanyol tutsaklar İnka ordusuna Avrupa savaş sanatını öğrettikleri takdirde yaşamlarını kurtarıyorlardı. Kendi davalarına ihanet ederek bu tür görevleri kabul eden çok İspanyol askeri olmuştur. Manko'nun birçok çatışmada önemli başarılar gösteren bir süvari birliği ve bir topçu birliği bu askerler tarafından yetiştirilmiştir.

Nisan 1537'de, Pizarro Lima-Cuzco yolunu açmaya çalışırken Almagro Şili'den döner ansızın. Tuhaf bir biçimde kendisine düşman bir ortamın empoze ettiği korkunç deneyimleri yaşamak zorunda kalmıştır. Yaklaşık bir yıl önce, Peru'dan ayrıldıktan sonra ilk olarak Cordillera'yı tırmanması, soğuk ve açlığın adamlarını kırıp geçirdiği karlı geçitleri aşması gerekmiştir. Maraupuches bölgesine ulaştıktan sonra işlediği bir suçun cezasını çekmek üzere sürgüne gitmek zorunda kalan bir İspanyoldan bu bölgede sadece ilkel ve vahşi yerlilerin yaşadığını ve burada bulacağını umduğu zenginliklerin sadece bunları anlatanların zihinlerinde olduklarını öğrenir. Bunlara kanan rehberi Pawllu bu söylentileri doğrulamış ve Manko'nun kendisine verdiği görevin gerçek amacını açıklamıştır. Bu durumda Almagro kıyıyı izleyerek geri dönmeye karar verir ve uçsuz bucaksız Atacama Çölü'nden geçerken, sıcaklık ve susuzluk Andlar'ın yüksek bölgelerinde soğuktan kurtardığı askerlerini vurur. Yaralanmış ve düşkırıklığına uğramıştır, Pizarro'lardan uzun zamandır tasarladığı intikamını almaya niyetlenmiştir kesinlikle.

Öte yandan, Almagro'nun dönüşü İspanyol saflarını güçlendirmek şöyle dursun bu safların bölünmesine, zayıflama-

sına katkıda bulunmuştur. Uzun süren iç savaşların başlangıcıdır bu olay ve bu savaşlar İnka direnişine daha yıllar boyunca Güney Peru'nun denetimini elinde bulundurma olanağı vermiştir. Ama aynı zamanda İnka etnisi içinde büyük bir bölünmeye yol açmış, böylelikle Manko düşmanlar arasında bu tür anlaşmazlıklardan bekleyebileceği yararı sağlayamamış ve yeniden fetih savaşlarını Güney Peru sınırlarının ötesine taşıyamamıştır. Çünkü Almagro imparator yaptığı Pawllu'yla birlikte dönmüştü. Çok önemli olmayan bu jest, gene de, İspanyol etki alanı içine Cuzco soylu sınıfından, Manko'nun kardeşinin bir ölçüde etkili olduğu bir kesimi dahil etmiştir. Pawllu işbirliği amacıyla kendisini izlemeyi yeğleyen İnkaları Almagro yanlıları ve Pizarro yanlıları arasındaki bir çatışmanın dışında tutabilecek kadar akıllıydı. Koruyucusunun 8 Temmuz 1538'de öldürülmesinden sonra Pizarro'nun, Almagro'nun kendilerine tanıdığı avantajları tanımasını sağlamıştır. Pizarro da 26 Temmuz 1541'de öldürüldüğünde aynı güvenceleri almayı başarır: hem İspanya tahtına karşı ayaklanan fatihler tarafından hem de Madrid Sarayı'nın ülkede benzer bir düzen kurmaları için gönderdikleri görevliler tarafından sağlanmıştır bu güvenceler. Konumu daha da güçlenir böylelikle, çünkü temsil ettiği Avrupa yanlısı taraf, sonucu gitgide daha belirsiz hale gelen bir savaştan yorgun düşen Manko ordusundan sürekli kaçanlarla birlikte güç kazanır.

Gerçekten de, bu savaş bitmek bilmez. 1536-1537 yıllarındaki büyük saldırının başarısızlığa uğramasından sonra, Manko, Mantaro Vadisi'ni ele geçirmek ve daha sonra kuzeye yürümek amacıyla Wanka savunmalarını zorlamaya

başlar. Ne var ki, Wari Willka Tapınağı saldırısı gibi bazı mevzi başarılara rağmen, 1538'de ve daha sonraki yıllarda Wankalara karşı düzenlediği saldırılar bu stratejik bölgenin ele geçirilmesini sağlayamaz. Wankalar, İspanyolların, arkasında rahat ve huzur içinde yaşayabilecekleri güçlü bir siper oluşturmuşlardı. Dolayısıyla, Manko imparatorluğu yeniden ihya etme projelerinden vazgeçmek ve istilacılarla onurlu bir anlaşma yapmak zorundaydı. Kendisine sığınan eski Almagro yanlıları sayesinde İspanyol yöneticileriyle ilişkiye girdiği sırada, 1545'te, temsilcileri yaptığı insanlar tarafından, aydınlatılamayan koşullarda bıçaklanmıştır.

Bir kahramanlık figürü olan Manko'nun ölümü İnka direnişini kırmamıştır. Bu direniş sekiz yıl boyunca Peru'yu kasıp kavuran, 1500 İspanyolun ve muhtemelen 300.000 yerlinin ölümüne neden olan bir savaşın sonunun habercisi olmuştur.

III. – Son direniş (1545-1572)

Manko ölünce İnkalar Vilcabamba'nın ormanlık yamaçlarına çekilirler. Bu engebeli bölge Andlar'ın doğu yamaçlarında, Urubamba ve Apurimac arasındadır. Cordillera'nın muazzam kar engeli bu bölgeyi korunaklı hale getirmiştir. Manko bu bölgeyi daha 1538'de Wankalara karşı bir eylem alanı olarak seçmiştir. Karargâhını Vitcos Kalesi'nde kurarak Amazon bölgesinin bu eski ileri askeri karakolunu küçük bir devletin başkenti yapmıştır; bu devlet içinde imparatorluk geleneği gitgide kabalaşarak ve gülünçleşerek

1572'ye kadar sürdürecektir varlığını. Güneş tanrısı tasviri ve yağmadan kurtarılabilen Cuzco hazineleri burada bulunuyordu. Hizmetleri eskiden olduğu gibi rahipler ve '*aqlla*'lar tarafından verilen imparatorluğun tanrısal kültleri yeniden etkinleştirilir. Hatta eski törenlerin yapıldığı bir saray yaşamı bile başlar yeniden.

Bununla birlikte, Manko, bu şanlı geleneğin etkisinde olsa da, onu yaşatmak için uyarlamanın acil bir gereklilik olduğunu göz ardı etmez. Rakip imparatorluğu savaş alanında zırhlar içinde ve çelik başlıklarla, at üstünde ve kılıçlarla gören İspanyollar şaşırır. Yerli atlıların saldırılarına ya da kullandıkları çakmaklı tüfeklerin patlamalarına tanık olduklarında çok etkilenmişlerdir; İnkaların sadece kendilerine özgü sandıkları askeri teknikleri bu kadar çabuk öğrenmeleri çok şaşırtır onları. Ama İnkalar savaş dışında, başka birçok alanda da Avrupa okulunu benimsemişlerdir. Manko, büyük olasılıkla, istilacılara belli bir başarı şansıyla direnebilmek için araçsal etkinliği çok önemli olan kültürlerinin birçok unsurunu almak gerektiğinin bilincine varmıştır. Tutsak İspanyolları korumasının ve kendisine sığınmak isteyen bütün beyazlara ilgi göstermesinin nedeni karşılıksız bir yücegönüllülük duygusundan çok Avrupa'nın kültür dünyasına açılabilme kaygısıdır.

İnka uygarlığının ve İspanyol uygarlığının silahlı ya da barışçı ilişkiler aracılığıyla birbirlerini etkileme olgusu Sayri Tupaq döneminde de sürmüştür; Manko'nun oğlu Tupaq, 1545'te, çok genç yaşta, Vitcos ileri gelenleri tarafından Vilcabamba devletinin başına getirilmiştir. Abancay bölgesinin sakin yerlerinde kurulmaya başlayan İspanyol mülkle-

rine karşı saldırılar İnkalara "Kastilya hayvanları", kullanımı kısa sürede yaygınlık kazanan demir ya da çelik aletler sağlıyordu. Lima yolundan Cuzco'ya giden kervanları soyarak çeşitli kumaşlara, İspanya'dan getirilmiş değerli eşyalara sahip oluyorlardı. Ayrıca, "İnka bölgesi" çevresinde gelişen kaçakçılık sayesinde de başka yollardan sağlayamayacakları malları yüksek bedeller ödeyerek bulabiliyorlardı.

İspanyollar, ülkenin güneyindeki yerli direnişinin yarattığı güvensizlik ortamını yok edebilmek için İnkalarla birlik olmaya çalıştılar. Vilcabamba'ya karşı sonucu belirsiz görünen bir askeri sefer düzenlemeyi düşünemediklerinden büyük tavizler vermeye hazırdılar. Sayri Tupaq'ın bir İspanyolla evlenen ve Cuzco'da yaşayan halasının aracılığıyla genç hükümdarla görüşme ayarladılar. Sayri Tupaq galiplerle işbirliği karşılığında kendisine sunulan olanaklarla ilgilenir. Çekingen danışmanlara kendi iradesini kabul ettirecek yaşa geldiğinde önerilerini kabul eder. 1555'te Vitcos'u kesinlikle terk eder. İspanyol Krallığı'na sadakat yemini ettikten sonra kendisine tahsis edilen Yucay çevresindeki geniş mülke çekilir. Birkaç yıl sonra, 1560'ta öldüğünde çevresinde son derece saygılı ve onurlandırıcı insanlar vardı.

Sayri Tupaq Vitcos İnkalarının sadece bir bölümü tarafından desteklenmiştir. Bununla birlikte, teslim olması direniş saflarında etkili çözülmelere yol açmıştır; direnişin önderi Tupaq'tan sonra Manko'nun öbür oğlu Titu Kusi olmuştur; Kusi'nin amacı Vilcabamba devletini zayıflatmak, Kampalar, Mashiwenkalar ve öteki kabileler karşısında bağımsızlığını güçlendirmektir. İnkalar bu "barbarlar"ı yola getiremeyince doğudaki alçak alüvyonlu ovalarda tutunma

yoluna giderler. Ama Avrupa istilası sonucu kendileri de bu ovalara atılınca onlara karşı nefret duygularını aşmak ve yaşadıkları koşullarda çok önemli buldukları yardımlarını istemek zorunda kalırlar. Titu Kusi'nin başa geçmesinden sonra bu yardım kaçınılmaz olur. Hatta yeni hükümdar başkentini savunmak ve sarayını koruyabilmek için çok sayıda, yüzleri çarpıcı renklerle boyanmış ve bedenleri tüylerle süslenmiş savaşçıdan yardım istemek zorunda kalır.

Gerçekten de, İnkalar, İspanyol egemenliğinden ancak ormanlarda yaşayan barbarların gitgide ağırlaşan etkilerini kabul ederek kurtulabilirdi. Manko döneminde başlayan bu yerli-İspanyol kültür sentezi deneyimini engelleyen bu etki, kaçınılmaz bir biçimde, Cuzco kültürünü kökenlerine doğru götürüyordu. Aynı durum Titu Kusi'nin ince gibi görünen ama karışık bir duruma gelen bir siyasetle yaşatmaya çalıştığı Vilcabamba devletini de zorluyordu. 1565'te kral naibinin elçisi Diego Rodríguez de Figueroa'yı kabul etmeye razı olur; Figueroa Vitcos'ta geçirdiği günleri anlattığı renkli öykülerden oluşan bir metin bırakmıştır bize. Ancak Kusi onun getirdiği anlaşma önerilerini geri çevirir. Bununla birlikte, ertesi yıl Hıristiyan olmayı kabul eder ve iki Augustinusçu'nun Vilcabamba'ya yerleşerek Hıristiyanlığı anlatmasına razı olur. II. Felipe'ye hitaben *Manko'nun Yaşamöyküsü*'nü bunlardan birine, Fray Marcos García'ya dikte eder ve bu metninde babasının tutumunu doğrularken bir yandan da İspanyol hükümdarına sadakatinin kurbanı olduğunu söyler. Ancak misyoner vaizlerin başarılarından rahatsız olan güneş rahiplerinin baskılarına dayanamayarak kısa süre sonra Fray Marcos'u Cuzco'ya gönderir. Öteki din adamı Fray

Diego Ortiz ise iyileştirmeyi başaramadığı Titu Kusi'nin 1571'de zatürreeden ölmesinden sonra ağır tacizlere uğrar ve zayıf Tupa Amarru'yla birlikte Avrupa karşıtlığı yeniden egemen olmaya başlar.

Titu Kusi'nin halefi ve kardeşinin saltanat dönemi çok kısa sürmüştür. Bitmek bilmeyen müzakerelerin başarısız olmasıyla düşkırıklığına uğrayan İspanyollar sonunda İnka direnişini güç kullanarak kırmaya karar verirler. Madrid'in çok kesin talimatları ve kendi kafasındaki çok belirgin düşüncelerle Peru'ya giden Toledo kral naibi bizzat yönettiği bir askeri harekat düzenler. Kolonlardan oluşan iki birlik, devlet artık parçalanmaya yüz tuttuğundan geçitlerin bile savunulamadığı Vilcabamba bölgesini işgal eder. Vitcos direnemeden düşer. Tupa Amarru ormanın derinliklerine sığınmaya çalışır. Ama yakalanır ve tutsak edilerek Cuzco'ya götürülür. Din adamlarının kral naibi nezdinde girişimlerde bulunmalarına rağmen ölüm cezasına çarptırılır ve cezası 1572'de İnka metropol kenti meydanında, bunalmış durumdaki çok sayıda yerlinin gözleri önünde infaz edilir.

Bu gereksiz cinayet bütün Andlar'a egemen olan ve şöhreti bütün Güney Amerika'ya yayılan toprakları ve hakları bir araya getirmiş soyun sonu olmuştur. Manko ve oğlunun boşuna talip olduğu miras yabancıların eline geçmiştir kesinlikle. Artık hiçbir şey ve hiç kimse bir zamanlar İnkaların olan imparatorluktaki İspanyol iradesine karşı koyamayacaktır.

KAYNAKÇA

1. ESKİ BELGELER

İnka İmparatorluğu fatihlerinin bıraktıkları kroniklerin büyük bölümü 1916-1939 arasında Horacio Urteaga ve Carlos Romero tarafından yayınlanmıştır (*Colección de libros y documentos referentes a la historia del Perú*). Ekvador, Peru ve Bolivya'yla ilgili coğrafi bilgiler içeren metinler geçen yüzyılın sonunda, Madrid'de, Marcos Jiménez de la Espada tarafından *Relaciones geográficas de Indias* başlığı altında yayınlanmıştır; metinlerin yeni baskısı 1965'te yapılmıştır (*Biblioteca de Autores Españoles*; c. 183, 184 ve 185). Bu belgelere aynı derecede önemli olduğu söylenebilecek aşağıdaki metinlerin de eklenmesi gerekir:

Betanzos (Juan de), *Suma y narración de los Incas*, yay. haz.: Maria del Carmen Martin Rubio, Madrid, Atlas, 1987.

Cieza de León (Pedro), *Crónica del Perú*, Madrid, Espasa-Calpe, 1941.

— *Señorío de los Incas*, Lima, Instituto de Estudios Peruanos, 1967.

Cobo (Bernabé), *Historia del Nuevo Mundo*, 2 cilt, Madrid, Atlas, 1964.

Dávila (Francisco), *Rites et traditions de Huacrochiri*, yay. haz.: Gerald Taylor, Paris, L'Harmattan, 1980.

Diez de San Miguel (Garcí), *Visita hecha a la provincia de Chucuito*, Lima, Casa de la Cultura del Perú, 1964.

Ortiz de Zúñiga (Iñigo), *Visita de la provincia de León de Huánuco*, 2 cilt, Huánuco, Universidad Nacional Hermilio Valdizán, 1967-1972.
Sarmiento de Gamboa (Pedro), *Historia índica*, Buenos Aires, Emecé, 1942.
Waman Puma de Ayala (Felipe), *Nueva crónica y buen gobierno*, Paris, Institut d'Ethnologie, 1936.

2. YENİ TARİHLİ ÇALIŞMALAR

Altroy (Terence N. d'), *Provincial Power in the Inka Empire*, Washington DC, Smithsonian Institution Press, 1992.
Bauer (Brian S.), *The Development of the Inca State*, Austin, University of Texas Press, 1992.
Hemming (John), *The Conquest of the Incas*, Londra, Macmillan, 1970.
Kendall (Ann), *Everyday Life of the Incas*, Londra, B. T. Batsford, 1973.
Lavallée (Daniéle) ve Lumbreras (Luis Guillermo), *Les Andes, de la préhistorie aux Incas*, Paris, Gallimard, coll. "L'Univers des Formes", 1985.
Moseley (Michael E.) *The Incas and their Ancestors. The Archaeology of Peru*, Londra, Thames & Hudson, 1992.
Murra (John V.) *Formaciones económicas y politicas del mundo andino*, Lima, Instituto de Estudios Peruanos, 1975.
— *La organización económica del estado inca*, Mexico, Siglo XXI, 1978.
Rowe (John H.), Inca Culture at the Time of the Spanish Conquest, *Handbook of South American Indians* içinde, Washington DC, Smithsonian Institution, 1946, c. 2.
Zuidema (Tom R.), *The Ceque System of Cuzco. The Social Organization of the Capital of the Inca*, Leiden, E. J. Brill, 1964.